

Л 2009
19521к

Г ӘБІШЕВ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
РОССИЯҒА
ҚОСЫЛУЫНЫҢ
ПРОГРЕСТІК
МАҢЫЗЫ

Ғ. ӘБІШЕВ

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ КАНДИДАТЫ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
РОССИЯҒА
ҚОСЫЛУЫНЫҢ
ПРОГРЕСТІК
МАҢЫЗЫ

*Жалпы редакциясын басқарған
доцент М. АҚЫНЖАНОВ.*

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТ БАСПАСЫ

Алматы — 1953

МАЗМҰНЫ

	Беті
Қазақстанның Россияға қосылуының прогрестік маңызын баяндаудағы қателіктер мен бұрмалаушылықтар және оны түзету жолдары	3
Қазақстанның россияға қосылу алдындағы ішкі және сыртқы жағдайы.	13
Қазақстанның Россияға қосылуының әлеуметтік экономикалық және мәдениет жөніндегі нәтижелері	27
Патша өкіметінің отарлау саясаты оған қарсы орыс, қазақ халықтарының бірігіп жүргізген күрестері	40
Ұлы Октябрь социалистік революциясы және орыс, қазақ халықтарының мызғымас туысқандық достығы.	55

Г. Абишев

ПРОГРЕССИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРИСОЕДИНЕНИЯ КАЗАХСТАНА К РОССИИ

(на казахском языке)

Издание Казгосиздата — 1953

Редактор *Ахметов С.*
Художник *Козлов Н.*

Техн. редактор *Ойстрах В.*
Корректор *Ахметов Р.*

Сдано в набор 2/IX 1953 г. Подписано к печати 26/XI 1953 г. УГ10243.
Изд. № 192. Бумага 84 × 108 мм, = 1,375 б. л. 4,51 печ. л., 4,7 уч.-изд. л.
Тираж 10000. Цена 1 руб. 10 коп.

г. Алма-Ата, Гостипография № 2 Главлита Министерства
культуры КазССР, Зак. № 919.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ РОССИЯҒА ҚОСЫЛУЫНЫҢ ПРОГРЕСТІК МАҢЫЗЫН БАЯНДАУДАҒЫ ҚАТЕЛІКТЕР МЕН БҰРМАЛАУШЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ОНЫ ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ.

Осы уақытқа дейін Қазақстанның Россияға қосылуының прогрестік маңызы туралы маркстік-лениндік тұрғыдан толық түсінік берілмей келді. Марксизм-ленинизм классиктерінің «...реакциялық Россиядан басқа тағыда революциялық Россия, Радищевтер мен Чернышевскийлердің, Желябовтар мен Ульяновтардың, Халтуриндер мен Алексеевтердің Россиясы...»¹ болды деп көрсетуін, Қазақстан тарихындағы осы революцияшыл Россияның ролін түсіндірмеді.

Қазақстанның Россияға қосылуы XVIII ғасырдың 30-жылдарында басталып, XIX ғасырдың 60—65-жылдарында аяқталды. Бұл дәуір марксизм идеясы Россияға тарай бастаған, революциялық қозғалыс Батыстан Россияға ауыса бастаған, Россия дүниежүзілік революциялық қозғалыстың орталығына, ленинизмнің туған еліне айналу жөніндегі тарихи процестердің жүріп жатқан кезі еді. Демек Қазақстанның Россияға қосылуы осындай тарихи дәуірге тура келді.

Қазақстанның Россияға қосылуын және оның прогрестік маңызын осы тұрғыдан алып қарамаушылықтың салдарынан көптеген қателіктер мен бұрмалаушылықтарға жол берілді. Әрине буржуазияшыл тарихшылардан Қазақстанның Россияға қосылуының прогрестік маңызын дұрыс баяндауды күтуге де болмайтын еді. Алайда олардың теріс көз қарастарына соққы бермей кетуге де болмайды.

Мысалы, буржуазияшыл тарихшылардан — Л. Мейер,

¹ И. В. Сталин, Шығармалары, 13-том, қазақшасы, 29-бет,

М. Красовский, Ф. Ловысевич және басқалары XVIII ғасырдың 30-жылдарындағы Қазақстанның Россияға қосылуының басталуын Кіші жүздің ханы Әбілқайырдың жеке басына апарып таңды. Әбілқайыр өзінің жеке басының жауларына және хан өкіметінің тағына талғушыларға қарсы күресте Россиядан жәрдем алу мақсатын көздеді. Міне осыдан барып, — дейді олар, — Қазақстанның Россияға қосылуы басталды. Бұл теріс ұғым, Қазақстанның келешегі үшін мейлінше зор тарихи прогресс болған — бұл тарихи процесті жеке адамның, инициативасына беру, жеке адамның басына апарып тағу, тарихты бұрмалау болды.

Бұл мәселені дұрыс түсіну үшін И. В. Сталиннің мынадай қағидасын естен шығармау керек: «...тарихи ғылым, егер ол нағыз ғылым болғысы келсе, бұдан былайғы жерде, қоғамдық дамудың тарихын корольдар мен қолбасшылардың істеген істеріне, мемлекеттерді «басып алушылар» мен «бағындырушылардың» істеген істеріне әкеліп тіремеуге тиіс, қайта, ең алдымен, материалдық шарттарды өндірушілердің тарихымен, еңбекшілер бұқарасының тарихымен, халықтардың тарихымен шұғылданыуға тиіс»¹

Ал, қазақтың буржуазияшыл байшыл-ұлтшылдары Әбілқайырдың Россия қоластына қарауы қазақ халқы үшін бақытсыздық болып табылды, оның прогрестік маңызы мүлдем болған жоқ деп даурықты. Бұл ұлтшылдар: Қазақстан Россияға қосылғанға дейін бай, би, сұлтан, феодалдармен бірге, қазақ еңбекшілері «тату-тәтті», «молшылық» өмір сүруші еді. Қазақстанда бұған дейін «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман» болды деп сандырақтады. В. И. Ленин айтқандай, бұрын ешуақытта да ешқандай «алтын ғасыр» болып көрмегенін олар түсінгісі келмеді.

Қазақстанның Россияға қосылуы және оның прогрестік маңызын кейбір советтік тарихшыларымыз да, атап айтқанда, «Қазақ ССР тарихының» бірінші және екінші басылуының авторлары да толық түсінік беріп, дұрыс көрсете алмады. КҚП Орталық Комитеті 1945 жылғы 14 августтағы «Қазақ ССР тарихының 2-басылуын дайындау туралы» деген өзінің қаулысында былай деп көрсетті: «Қазақ ССР тарихының» бірінші басылуында

¹ БК(б)П тарихының қысқаша курсі, қазақшасы, 123-бет.

«...Қазақстанның Россияға қосылуына бір жақты ғана баға берілген. Қазақстанның Россияға қосылу мәселесі патшалық Россияның отарлау саясаты тұрғысынан ғана қаралып жазылған. Қазақ ССР тарихының бірінші басылуының авторлары Қазақстанның Россияға қосылу алдындағы оның ішкі және сыртқы тарихи жағдайлары мен Қазақстанның Россияға қосылуының қазақ халқы үшін әлеуметтік-экономикалық және мәдениет жөніндегі нәтижелерін еске алмаған».

«Қазақ ССР тарихының» бірінші басылуында Қазақстанның Россияға қосылуы мен оның прогрестік маңызын көрсетудегі кемшіліктер мен жіберілген қателер 1945 жылы Қазақ ССР тарихының бірінші басылуына жазылған «Большевик Казахстана» журналының рецензиясында толық көрсетілген.

Қазақстанның Россияға қосылуы және оның прогрестік маңызы жеке кітапша болып шыққан ғылыми зерттеулерде де, «Қазақстанның Россияға қосылуы» деген кітапшада да толық, дұрыс көрсетілмеді.

Қазақстанның Россияға қосылуы және оның прогрестік маңызы туралы мәселеге айрықша көңіл бөліп, бұл мәселені дұрыс баяндау «Правда» газетінің «Қазақстан тарихының мәселелері маркстік-лениндік тұрғыдан баяндалсын» деген мақаласында және 1951 жылғы октябрьде өткізілген ҚКП Орталық Комитеті VIII пленумының қаулысында айрықша талап етілді.

Партия Орталық Комитетінің идеологиялық мәселелер жөніндегі тарихи қаулыларын орындай отырып, Қазақстанның партия ұйымдары кадрлардың маркстік-лениндік даярлығына аса назар аударды, марксизм-ленинизмді насихаттаудың идеялық дәрежесін арттыру жөнінде көптеген жұмыстар істеді.

Идеологиялық жұмыстың дәрежесін көтеру ісінде В. И. Ленин мен И. В. Сталиннің шығармалары қазақ тілінде шығарылуы зор роль атқарды. В. И. Лениннің шығармаларының 27-томы және И. В. Сталин шығармаларының 13-томы қазақ тіліне аударылып, баспадан шықты, марксизм-ленинизм классиктерінің жеке шығармалары көп тиражбен басылуда.

Соңғы жылдарда ғылыми кадрлар даярлау ісінде де елеулі табыстарға қол жетті. Қазақ республикасында 93 ғылым докторы (оның ішінде 16 қазақ, мұның екеуі қазақ әйелі), жүздеген ғылым кандидаттары (мұның ішін-

де 145 қазақ) бар. Ғылым кандидаттарының ішінде 134 әйел бар, мұның 34 қазақ әйелдері. Жоғарғы оқу орындары мен ғылыми-зерттеу мекемелерінде алты жүзден астам аспирант оқыйды.

Жоғарғы партия орындарының идеологиялық мәселелер жөніндегі қарарлары республикада искусствоны, әдебиетті дамытуға орасан үлкен әсер етті. Искусство қызметкерлерінің кадрлары өсіп, шынықты, олардың қатары талантты жастармен толықты. Қазақ әдебиетіне коммунистік құрылысқа арналған жаңа шығармалар қосылып, байыды.

1947 жылы Қазақстан Коммунистік Партиясының Орталық Комитеті «Қазақ ССР Ғылым академиясының тіл және әдебиет институты жұмысындағы өрескел саяси қателер туралы» қаулысында қазақ әдебиеті тарихын баяндауда болып келген буржуазияшыл-ұлтшылдық бұрмалаулар әшкереленген еді. Қателерді жоюда бұл қаулы зор роль атқарды, тарихшылар мен әдебиет зерттеушілеріне дұрыс бағыт сілтеді. Бірақ әдебиет тарихында жеке бұрмалаулар бұдан кейін де орын алып келді. Тіл және әдебиет институты шығарған «Қазақ әдебиеті тарихының» бірінші томында Кеңесары содырлығы және қазақтың ескі феодалдық өмірі дәріптелді.

«Правда» газеті 1950 жылдың 26 декабріндегі «Қазақстан тарихының мәселелері маркстік-лениндік тұрғыдан баяндалсын» деген мақаласы тарих ғылымындағы, әсіресе Кеңесары Қасымовтың реакцияшыл қозғалысын дәріптеген буржуазияшыл-ұлтшылдардың өрескел идеологиялық бұрмалауларын әшкерелеумен бірге, қазақ тарихындағы, қазақ әдебиетіндегі және оқу құралдарындағы қателерді де ашуға көмектесті.

СОКП Орталық Комитетінің «Звезда» және «Ленинград» журналдары туралы қаулысында совет әдебиетінің біздің советтік қоғамымызда алатын орны мен мәнін анықтай келіп: «Совет әдебиетінің дүниедегі ең озық әдебиеттік күші — оның халық мүдделерінен, мемлекет мүдделерінен басқа мүддесі жоқ және болмайтын да әдебиет екендігінде. Совет әдебиетінің міндеті жастарды дұрыс тәрбиелеуде, оның тілектеріне жауап беріп отыруда, жаңа ұрпақты сергек, өз ісіне сенетін, кедергілерден қорықпайтын, қандай да болсын кедергілерді жеңе білетін етіп тәрбиелеуде мемлекетке көмектесу» деп атап көрсеткен болатын.

Қазақстан жазушылары соңғы жылдарда көркем прозада бірқатар көрнекті шығармалар жазды. Қазақ совет поэзиясына да құнды жаңа шығармалар қосылды. Алайда, Қазақстан КП Орталық Комитетінің VIII пленумы атап көрсеткендей, кейбір әдебиетшілер, өзінің жазушылық қызметі жөнінде халық алдында зор жауаптылығын әлі толық орындай алмай келеді.

Кейбір әдебиет зерттеушілер өткен дәуірдің шығармаларын талдауда маркстік-лениндік тұрғыдан қарап дұрыс баға бере алмады, оның таптық мәнін сыңаржақ, тенденциялы көзқараспен бұрмалағаны да болды. Ал, өз шығармаларында совет өмірінің шындығын жеткілікті көрсетпеді. Бай-феодалдардың тұрмыс-салты дәріптеліп, жеке шығармаларда пролетариаттық интернационализм мен халықтар достығы бұрмаланды.

Бұл қате мен кемшіліктердің бәрі де партия баспасөзінде әділ сыналып, жұртшылықтың талқысына түсті.

1951 жылы октябрьде шақырылған Қазақстан КП Орталық Комитетінің VIII пленумы Қазақстанда идеологиялық жұмысты жақсарту ісіне арналды. Бұл мәселеге 1951 жылы декабрьде өткізілген Қазақстан Компартиясының V съезі де ерекше назар аударды.

Қазақстан КП V съезінен кейінгі уақыттың ішінде де идеология майданында едәуір жұмыстар істелді. Республиканың Ғылым академиясының тарих, археология және этнография институты Қазақ ССР тарихының үшінші басылуын әзірлеп жатыр. Оның бірінші томының проспекті талқылауға республиканың таңдаулы ғалымдары, сондай-ақ Москваның, Ленинградтың және туысқан Республикалардың көрнекті тарихшылары қатысты. Тіл және әдебиет институты қазақ әдебиеті тарихының бірінші томының толықтырып түзетілген екінші басылуын, байымды орыс-қазақ сөздігі және педагогикалық жоғары оқу орындарына арналған қазақ тілінің системалы курсын әзірлеуде.

Қазақ әдебиетінің классигі Абай Құнанбаевтың өмірі мен творчествосын зерттеу жөніндегі айтыс та ойдағыдай нәтиже берді. Бұл айтыс «Абайдың ақындық мектебі» дейтіннің буржуазиялық — объективтік концепция екендігін әшкерлеуге жәрдемдесті. Бұл концепция Абайдың екінші қатардағы және көбінесе реакцияшыл ақындардың шағын тобына ғана ықпалы болды деп көрсетті,

сөйтіп іс жүзінде Абайдың қазақ әдебиеті тарихындағы ролін төмендетті.

1952 жылы Қазақ ССР Ғылым Академиясының тарих институты ұйымдастырған, революциядан бұрынғы Қазақстандағы ұлттық қозғалыстардың сыйпаты туралы айтысқа ғылыми жұртшылық зор көңіл бөлді.

Бұл айтыс республика тарихшыларының арасында ұлттық қозғалыстарды сыйпаттауда әртүрлі пікірлер бар екендігін ашты және Қазақстанның тарихына байланысты көп мәселелерді одан әрі мейлінше терең зерттеу керек екендігін көрсетті.

1952 жылдың сентябрь айында болып өткен Қазақстан Коммунистік Партиясының VI съезі идеология жұмысын жақсарту ісінде республикада едәуір жұмыстар істелгенін атап көрсете келіп, сонымен қатар тарихта, көркем әдебиетте, искусствода орын алып келген буржуазияшыл-ұлтшылдық қателіктер мен бұрмалаушылықтардың ақырына дейін жойылмағанын атап көрсетті.

V съезд республикада идеология жұмысын түгелінен барған сайын кең өрістетуде, еңбекшілерді өз Отанына, коммунистік партияға, совет үкіметіне шексіз берілгендік рухта, интернационализм мен халықтар достығы рухында тәрбиелеуді талап етті.

Совет Одағының коммунистік партиясының XIX съезі идеология жұмысына айрықша көңіл бөлді.

И. В. Сталиннің партияның XIX съезі қарсаңында жарияланған «ССРО-да социализмнің экономикалық проблемалары» деген данышпандық еңбегі, XIX партия съезінің директивалары, Г. М. Маленков жолдастың баяндамасы біздің коммунистік партиямыз бен совет халықтарына социализмнен коммунизмге бірте-бірте өтудің нақтылы жолдарын көрсетіп берді және практикалық міндеттерді алға қойды. Бұл міндеттер біздің елімізде ғылыми-зерттеу жұмыстарының жоғары сатыға көтерілуін талап етеді. Тарихшы, әдебиетші ғылым кадрларының маркстік-лениндік теориямен, И. В. Сталиннің «Марксизм және тіл білімі», «ССРО-да социализмнің экономикалық проблемалары» деген еңбектерімен жете қарулануын талап етеді.

Г. М. Маленков жолдас XIX партия съезінде жасаған өзінің баяндамасында, ғылыми және идеологиялық мекемелердің қызметінде, баспасөз органдарында елеулі қателер мен бұрмалаушылықтың бар екендігін атап көр-

сетті. Бұл мәселе жөнінде партияның XIX съезіне қатнасқан делегаттар өздерінің сөйлеген сөздерінде ғылыми-зерттеу мекемелерінің жұмыстарын сынға алды. XIX партия съезіне қатысқан Қазақстан делегаттары да Кенесары Қасымовтың басынан аяғына дейінгі реакциялық-монархиялық қозғалысын «ұлт бостандық» қозғалысы деп бағалау өрескел саяси қате болғандығын атап көрсетті.

Қазақстан тарихындағы XIX ғасырдың 40 жылдарындағы белгілі оқыйғаның тарихи маңызы жөніндегі мәселені шешуде ССРО Ғылым Академиясының тарих институты да Қазақстан қоғамдық пікірлеріне дұрыс көмек бере алмады. ССРО Ғылым Академиясының бұл институты Совет Одағының тарихына байланысты мәселеге дұрыс көңіл бөлмеді.

ССРО халықтарының туысқандық бірлігі Совет Одағының Коммунистік партиясының лениндік-сталиндік ұлт саясатын жүзеге асыра отырып, ұлт мәселесі жөнінде буржуазиялық идеологияға қарсы аяусыз күрес жүргізуді талап етеді.

Ұлт мәселесіндегі капитализм қалдығының ең реакцияшыл және ең қауіпті түрі буржуазияшыл ұлтшылдық. Буржуазияшыл-ұлтшылдық ұлы державалық шовинизм және жергілікті ұлтшылдық түрінде болады. Сондықтан да И. В. Сталин ұлт саясаты үшін күресті екі майданда, яғни буржуазияшыл ұлтшылдықтың екі түрімен де бірдей күресу керек, өйткені мұнсыз ұлт мәселесін дұрыс шешуге, халықтардың бірлестігін дұрыс жолға қоюға болмайды деп көрсетті.

Ұлтшылдықтың аса қауіпті зыяны мынада: ол біздің еліміздің халықтарының көп ұлттық бірлігін бұзады, ССРО халықтарының ұлы орыс халқымен бірлігіне нұқсан келтіреді.

Міне осы себептен де біздің партия буржуазияшыл ұлтшылдықтың қандай түріне болсын күрес жүргізеді және жүргізіп те отыр.

Совет халқы компартияның басшылығымен ұлтшылдықты талқандады, сөйтіп, ССРО-ның барлық халықтарын ұлы орыс халқының төңірегіне топтастырды, компартияның ұлтшылдыққа қарсы күрес жүргізуі, еңбекшілерді пролетарлық интернационализм рухында тәрбиелеуі советтік социалистік ұлттардың ұлы достығын нығайтты. Кәзіргі жағдайда, — деп көрсетті партиямыз:

дың XIX съезі, — ұлт мәселесінде буржуазиялық идеологияға қарсы күрес тоқтатылмауы керек, қайта ол күрес өте өткір, қатал түрде жүргізіле беруі керек. Совет қоғамы коммунизмге жеңіспен аяқ басып бара жатқан кезде оның белсенді құрылысшыларын тәрбиелеу жұмысы зор маңыз алады. Сондықтан да буржуазиялық идеологияның аса зиянды ықпалына қарсы, ұлтшылдықтың қалдықтарына қарсы қатал күрес жүргізу қажет.

Бұл, біздің мәдени және ғылыми қызметкерлеріміздің алдына идеология майданында үлкен және елеулі міндеттер қояды. Бұлар біздің қоғамымыздың мүшелерін интернационализм рухында тәрбиелеу ісінде және еліміздің еңбекшілерімен туыскандық байланысын нығайтуда партияға көмектесуге міндетті. Буржуазияшыл-ұлтшылдық өте зиянды, ол совет адамдарын интернационализм рухында тәрбиелеуге бөгет жасайды, ол біздің еліміздің барлық халықтарының ұлы орыс халқымен достықты нығайта беруіне кедергі келтіреді, сондықтанда, мұндай ұлтшылдық және космополиттік бұрмалаушылықтар мен қателіктерді тез арада жою керек.

Адам санасындағы буржуазиялық-ұлтшылдық ықпалы, ұлтшылдық бұрмалаушылықтар және ұлтшылдық қалдықтар әр түрде болады. Оны тез көре біліп, өлтіре соққы беру керек.

Тарихтағы буржуазияшыл-ұлтшылдықтар көбінесе ескіні дәріптеу, патшалар мен хандарды мадақтау, халықтар тарихындағы таптар қайшылығын бұркеу не оны көмескі етіп көрсету түрінде кездеседі. Ұлтшылдар барлық ұлттық қозғалыстарды азаттық қозғалыс етіп көрсетеді, мысалы, Кавказдағы Шамиль қозғалысын, Қазақстандағы Кенесары Қасымов қозғалысын, Түркстандағы Андижан көтерілісін ұлтшылдар азаттық қозғалыстары деп даурықты. Бұл қозғалыстар шынында барып тұрған реакцияшыл кертартпа қозғалыстар еді.

Капиталистік қоршау, әсіресе Америка қаракшы империализмі, өзінің зиянды әрекеттерін барлық бағытта, соның ішінде идеология мәселелерінде де белсенді түрде совет еліне қарсы жүргізуге тырысады. Американ империализмінің итаршылары — сатылғыш журналистері,

жазушылары, философтары, экономистері — идеологиялық майданда капитализм қалдықтарын адам санасында жандандыруға ұмтылады.

Партияның XIX съезі партия ұйымдарының ең басты міндетінің бірі идеология жұмысы деп көрсетті. «Идеологиялық жұмыс партияның ең бірінші дәрежелі міндеті болып табылады. Бұл жұмысты жете бағаламау партия мен мемлекет мүдделеріне ойсырата зыян келтіруі мүмкін. Социалистік идеологияның ықпалын қандай да болса бәсеңдету буржуазиялық идеологияның ықпалын күшейту деген сөз екенін біз әрқашан есте ұстауымыз керек» — деп көрсетті Маленков жолдас партияның XIX съезінде жасаған баяндамасында. XIX съезд қабылдаған Совет Одағының Коммунистік партиясының Уставы партия мүшесіне «қырағылық коммунистерге қай участокте және қандай жағдайда болса да керек екендігін есте ұстай отырып, партиялық және мемлекеттік құпияны сақтауға, саяси қырағылық көрсетіп отыруға» міндеттеді.

Уставтың бұл талабының кәзіргі жағдайда ерекше зор маңызы бар. Партияның XIX съезінде көрсетілгендей, соғыстың жеңіспен аяқталуына байланысты және соғыстан кейінгі дәуірде қол жеткен зор табыстардың әсерінен партия қатарында бейқамдық, жайбарақаттық пыйғылдар туды. Бұл біздің кейбір партия, шаруашылық, совет және басқа қызметкерлеріміздің қырағылығы бәсеңдеген жерлерде орын алды. Олардың арасында ашықауыздық пайда болды.

Империалистер, еңалдымен американ империалистері жаңа соғысқа әзірлігін күшейте отырып, біздің елімізге және социалистік лагерьдің елдеріне агенттерін, шпиондарын, диверсанттарын, қандай да болсын буржуазиялық үкіметтің тылындағыдан екі есе және үш есе көп өткізуге тырысатынын мұндай адамдар ұмыт қалдырады.

Біздің елімізде қанаушы таптар жойылып, совет қоғамының моральдық-саяси бірлігі нығайғаннан кейін халықаралық буржуазия біздің еліміздің ішінде совет мемлекетіне қарсы күрестің таптық тірегінен айрылды. Бірақ буржуазиялық идеологияның сарқыншақтары, жеке меншікшілік психология, буржуазиялық көзқарастар мен буржуазиялық моральды таратушы кейбір адамдар халқымыздың астыртын жаулары әлі де бар екенін ұмытуға болмайды. Империалистік дүние қолдап отыратын нақ осы астыртын жаулар келешекте де зыянын тигізеді.

Империалистік шолғыншылар совет өкіметіне дұшпан; талқандалған топтардың қалдықтарын, партияға қарсы әртүрлі элементтерді, моральдық жағынан тұрақсыз және азғындаған адамдарды, капитализмнің сарқыншақтарына шырмалған адамдарды, оның ішінде буржуазияшыл-ұлтшылдық көзқарастардағы адамдарды өздерінің сұрқиялық мақсаттарына пайдалануға тырысады.

Дұшпанның барлық қулық-сұмдықтары мен тіміскі әрекеттерін қырағы болып қадағалап отыруға партия совет адамдарын үйретуде. Совет мемлекеті қуатының өсуі бізге жау күштердің қарсылығын бәсеңдетпейтінін, оны қайта өшіктіре түсетінін ұмытпау керек. Дұшпандар неғұрлым үмітсіз болып халі нашарласа, олар күйреп құру шегіне жетсе өзінің ақырғы құралы ретінде, өздерінің зиянды күресінің ең жексұрын құралдарын анағұрлым көп қолданады, деп үйретеді бізге коммунистік партия.

Біздің басты міндеттеріміздің бірі — өзіміздің маркстік-лениндік теориялық білімімізді арттыра беру болады. Біз идея және методология жөнінен маркстік-лениндік тұрғыда баяндалған ғылыми-зерттеу жұмысымызды арттыруға міндеттіміз, әсіресе тамаша совет қоғамының тарихын, экономикасы мен мәдениет тарихын сапалы зерттеп, көптеген ғылыми еңбектер беруге міндеттіміз. Қазір социализмнен коммунизмге бірте-бірте өтудегі тарихи уақытта еңбекшілерді коммунистік рухта тәрбиелеу жөнінде, адам санасындағы капитализм және басқа да ескі қоғам қалдықтарымен күресу жөнінде буржуазияшыл идеологияның қандай түріне болсын қарсы күресуде, партиямызға, үкіметімізге қажымай-талмай жәрдем етіп, идеологиялық жұмысты ең жоғары сатыға көтерісуге міндеттіміз. Коммунизм жеңісінің салтанат құра беруі үшін барлық біліміміз бен күшімізді аямай жұмсауға борыштымыз.

Тарихшылардың, әдебиет зерттеушілерінің алдына кәзір ССРО халықтарының тарихын, өзара достығын маркстік-лениндік тұрғыдан ашып көрсету міндеті қойылып отыр. Сондықтанда бұл кітапшада Қазақстанның, Россияға қосылу алдындағы ішкі және сыртқы жағдайын көрсетуді, бұл қосылудың қазақ халқын сол уақыттағы ішкі және сыртқы реакциядан қорғап қалудағы маңызын, оның әлеуметтік-экономикалық және мәдениет жөніндегі нәтижелерін баяндауды көздейміз, патша өкіме-

тінің отарлау саясатын және қазақ еңбекшілерінің ұлы орыс халқымен бірігіп патша өкіметіне, қазақтың бай, би, сұлтандарына қарсы күресіне шолу жасалады, Ұлы Октябрь социалистік революциясының қазақ халқына берген тарихи өкемістері, қазақ халқы мен ұлы орыс халқының тарихи қалыптасқан лениндік-сталиндік туысқандық достығы сыпатталады. Сонымен бірге Қазақстанның тарихын жазудағы қателіктер мен өрескел бұрмалаушылықты әшкерелеуде «Правда» газетінің 1950 жылғы 26 декабрьдегі «Қазақстан тарихының мәселелері маркстік-лениндік тұрғыдан баяндалсын» деген мақаласы мен партиямыздың идеология жұмысы туралы қарарларының маңызы түсіндіріледі.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ РОССИЯҒА ҚОСЫЛУ АЛДЫНДАҒЫ ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ ЖАҒДАЙЫ

XVIII ғасырдың 30-жылдарының бас кезінде Кіші жүздің қазақтары Россияға қосылды. Сонымен байланысты Қазақстанның Россияға қосылуы жөніндегі тарихи процесті бастады. Қазақстанның көп ұлтты Россияға қосылуы XIX ғасырдың 60—65-жылдарында аяқталды.

Қазақстан Россияға қосыла бастаған кезде оның шаруашылығы өте мешеу еді. Қазақ халқы бірыңғай мал шаруашылығымен ғана кәсіп етіп, көшпелі өмір сүрді.

Бұл кезде қазақ халқының біртұтас мемлекеті де болмады, феодалдық-бытыраңқылықпен үш жүзге бөлініп отыр еді. Қазақтың осы жүздеріне үстемдік өткен феодалдар мен сұлтандар қалың бұқараны аяусыз езді, қазақ қоғамын бөлшектеп жүзге бөлудің өзі оны феодалдық бытыраңқылық жағдайда ұстау мақсатынан туды. Қазақ жүздерінің арасында тұрақты экономикалық байланыс болмады. Қазақ жүздеріне үстемдік еткен феодалдар хандыққа, таққа, жер мен суға таласып, қазақ еңбекшілерін қанап, өзара үнемі қырқысып, жауласты. Мұндай үздіксіз жүргізілген бақталас жанжалдар, қазақ халқының шаруашылығы мен мәдениетінің дамуына келергі болды, еңбекшілерді үнемі ауыр азапқа, орасан күйзеліске ұшыратып отырды. Сонымен бірге бұл жағдай, патриархалдық-рушылдық қалдықтар мен феодалдық бытыраңқылықты сақтай берді. И. В. Сталиннің көрсет-

кеніндей, «Өзінің феодалдық бытыраңқылығынан не князь таластарынан құтыла алмаса дүние жүзіндегі ешбір ел өзінің тәуелсіздігін сақтап қала алмайды және шаруашылық, мәдениет жағынан елеулі түрде өсе алмайды»¹.

Қазақстан феодалдық бытыраңқылықты жоя алмады, хан мен сұлтандардың тепкісінен босана алмады, сондықтан да ол жүздеген жылдар бойы шығыс басқыншыларының жыртқыштық шабуылының нысанасы болды. XIII ғасырда Қазақстан жеріне монғол-татар басқыншылары шабуыл жасады. Олардың қырғын жорығы өлкенің өндіргіш күштерін ойсырата қайыршылыққа ұшыратты, халықты көптеп қырды. Монғол-татар жорығы Қазақстанды артқа серіп тастады, оның экономикалық, саяси және мәдени дамуының қарқынын бөгеді.

Монғол-татар езуіне қарсы ұлы орыс халқының ерлік күресі және Алтын Орданы талқандауы монғол жорығының азабынан тек Батыс Еуропаны ғана сақтап қалған жоқ, сонымен қабат шығыс халықтарының болашақ тағдыры үшін де аса зор маңызы болды.

Алайда монғол-татарлардың Қазақстандағы езушілік дүмпінің салдары көпке дейін бас көтертпеді. Бұл қазақ қоғамының өндіргіш күшінің өте баяу дамуына, патриархалдық-феодалдық қалдықтардың сақталуына, өндіріспен әлеуметтік қарым-қатнастың тоқтап қалуына әсерін тигізді.

XVII ғасырдың соңы XVIII ғасырдың бас кезінде Қазақ халқы жонғар-қалмақ (ойраттардың) жорығына ұшырады. Көп күйзелісті басынан кешірді. Жонғарлар жорығы қазақ халқы үшін «Ақтабан шұбырынды» — естен кетпес бақытсыздық жылдары болды. Тапталған жайлау, тоналған, өртенген ауылдар, мыңдаған қазақтардың үй ішімен құрып кетуі, тірі қалғандарының қорлық көруі — міне, осындайларға әкеліп соқты.

Малдан, үйден, қоныстан айрылған талай үйлі жан-дар аштан қырылды. Жонғарлардың шапқыны болған жылдары «Ақтабан шұбырынды», «Алқалы көл сұламалы» жылдары деп аталынып қазақ халқының тарихына енді.

¹ И. В. Сталин, Москваны құттықтау, «Правда» 1947-ж. 7-сентябрь.

Қара таудың басынан көш келеді
Көшпен бірге бір тайлақ бос келеді,
Туған жерден айрылған жаман екен,
Екі көзден мөлдіреп жас келеді, —

деп зарлады сол кездегі қазақ халқы.

«Ақтабан шұбырынды» жылдарында да сұлтандардың арасында феодалдық қырқысулар және өкімет билігі үшін таластар тоқталмады. Бұл феодалдық бөлшектену-шілікті көріне күшейте түсті. Қазақ қоғамы жеке феодалдық иеліктерге бөлініп, күннен-күнге ыдырай берді және оның үстіне жоңғар басқыншылары тарапынан төнген қауіп бұрынғыдан да күшейе берді. Сөйтіп, XVIII ғасырдың 30-жылдарының бас кезінде қазақ халқының ішкі жағдайы аса ауыр болды.

Жоңғарлардың шапқыншылығының зардабы мен ауыртпалығы, еналдымен қалың бұқараның басына түсті. Қазақтар туған жеріне, көшіп-қонып жүрген қонысына қайтып оралу үшін, бейбіт өмір сүру үшін жол іздеді. Қалың бұқара бұл қиыншылықтан құтылу үшін Россияға қосылып, ұлы орыс халқына паналауға, оған арқа сүйеп өмір сүруге ұмтылды. Міне, XVIII ғасырдың 30-жылдарында Кіші жүздің қазақтары Қазақстанның Россияға қосылу процесін осы тұрғыда бастады.

Жоңғар басқыншыларының шапқыншылығы үстіне Шығыстың орта ғасыр шеңберіндегі мемлекеттері — Хиуа, Қоқан, Бұқара хандықтары мен шығыстағы Қытайдың реакцияшыл феодалдары өздеріне іргелес жерде көшіп-қонып жүрген қазақ ру-тайпаларына шабуыл жасады, аяусыз салық салды, оларды тұтқынға алды, бағынбай қарсылық көрсеткендерін өлтірді.

Одан әрі XIX ғасырдың бас кезінде кәзіргі Алматы, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облыстарының жеріне Қоқан және Хиуа хандықтары зор қауіп туғызды. Шығыстың орта ғасыр шеңберінен шыға алмаған — Хиуа, Қоқан, Бұқара хандықтары Англияға арқа сүйеп, Қазақстанды басып алуға ұмтылды. Бұл жағдайдың өзі Қазақстанның ағылшын-американ отарына айналу қауіпін тудырды.

Ол кезде Қоқан хандығын басқаратын Әлім хан еді. Әлім хан Оңтүстік Қазақстанды жаулап алуды өзінің таяудағы мақсаты етіп қояды. 1808 жылы Әлім хан Ташкент қаласын басып алды. Ташкентті өздеріне бағындырғаннан кейін қоқандықтар, көршілес қазақ қо-

ныстарына шабуыл жасайды. 1808—1809 жылғы қысты-гүні Әлім хан Шымкент және Сайрам аудандарына көп әскер жіберіп, қазақ ауылдарын талап, малдарын айдап кетеді, көп қазақты өлтіреді және тұтқынға алады. Ташкент, Түркстан және Әулиеата (кәзіргі Жамбыл) қалаларына дейінгі ұлан-байтақ жердегі қазақтар қатты жұтап, адам айтқысыз күйзеліске ұшырайды. Әлім ханнан кейінгі қоқан хандары да қазақ халқын қатты күйзелтті. Бүкіл Оңтүстік Қазақстанда қоқандықтар қазақтың қоныстарын тартып алып, қамалдар салды, қоқан қамалдарында жұмыс істейтін қазақтардан алым-салық жыйнап мейірімсіз қанап, талады.

Қазақтарды Хиуа хандығы да аяусыз қанады. Хиуаның феодалдары жақсы жайылымдарды, шұрайлы жерлерді, әсіресе Сырдарияның төменгі жағын өздеріне бағындыруды көздеді. Осы мақсатпен 1806 жылы Хиуаның ханы — Мұхамет Рахым Сырдария қазақтарын қару күшімен бағындыру үшін басқыншылық шабуыл бастады. Хиуалықтар қазақ ауылдарын бірнеше рет шауып алып ойрандады. Сөйтіп, Бұхара, Хиуа хандықтары да жоңғар басқыншылары сыяқты қазақ қауымына бүліншілік, зорлық-зомбылық көрсетті, аштық-жалаңаштыққа ұшыратты. Орта ғасырдың шеңберінен шыға алмаған, мұнымен бірге Орта Азия мен Қазақстандағы ағылшын-американ отаршыларының сыбайласы болған Қоқан, Хиуа, Бұхара хандықтарының Қазақстандағы жаулап алып құлдану қаупі, одан әрі Қазақстанды ағылшын-американ капиталистерінің отарына айналдыру қаупі күшейе берді.

Қазақстан жеріндегі ұшан-теңіз байлыққа қызығып, араны ашылған ағылшын-американ отаршылары Қазақстанды жаулап алуға, оны өзінің отарына, ал қазақ халқын құлақкесті құлына айналдыруға ұмтылды. Ал, жалпы алғанда, ағылшын отаршылары Қазақстан мен Орта Азияны «менгеріп» Индия сыяқты отарына айналдыру үшін бұдан 150 жылдан астам бұрын әрекеттене бастаған еді.

Ағылшын-американ отаршылары Қазақстанды, Орта Азияны басып алып, Россияға қарсы күрес жүргізу үшін Хиуа, Бұхара, Қоқан хандықтарының «одақсымағын» ұйымдастырды. Бұл «одақсымақ» Англияның айтқанын істеуге тиіс болды. Хиуа хандығы осы «одақсымақтың» орталығы болып белгіленді. Ал, Хиуа ханы Англия үкіметінің қолшоқпарларына айналды. Англия Хиуа хандығы-

ның әскерлерін қару-жарақпен, оқ-дәрімен жабдықтап отырды. Орыс армиясына қарсы күрес жүргізуге арнап Хиуа әскерлеріне ағылшындар жіберген қару-жарақтан қазақ халқын зар еңіреткен Кенесары Қасымовтың жендеттері де пайдаланған.

Міне осындай жан-жақтан жабылған жауға қарсы күресу үшін қазақ халқының жеткілікті күші болмады, оның экономикасы, ішкі бірлігі нашар болды.

Сыртқы жау қазақтың жерін және мал-мүлкін, кен байлықтарын талан-таражға салып жатқан кезде қазақтың өз ішіндегі феодалдары мен сұлтандары, байлары да еңбекшілерді қатты қанады. Сұлтандар, ру басы билер қауымның, рудың жерлерін тартып алып, өз малының жайылымына айналдырды. Шонжарлар-сұлтандар мен ру басы билердің қауымдық жерді тартып алуының күшейгендігі Қазақстанда феодалдық экономиканы нығайта беруге келіп тірелді. Сұлтандар бастаған удельді система орнатуға ұмтылған хандар мен сұлтандардың саясаты қазақ қауымының нашарлап тозғындай беруінің себебі болды. Бұл кезде саяси өкімет билігі сұлтандардың және оларға қосылған беделді ірі билердің қолында еді. XVIII ғасырда қазақ еңбекшілерін сұлтандар жерден ығыстыру үстіне мал, азық-түлік алу жолымен де қанады, ал би, старшиналар еріксіз жұмыс істету жолымен қанады, XIX ғасырдың алғашқы жартысында сұлтандар да, би старшиналар да, яғни бай-феодалдар қазақ еңбекшілерін әрі жер арқылы, әрі мал, азық-түлік алу, әрі жұмыс істету жолымен қанауды күшейте түсті. Малы жоқ, немесе малы аз, өздігінен көшуге шамасы келмейтін, шаруалар феодалдардың, сұлтандардың қарамағында болып кіріптарлық өмір сүрді. Үстем тап шаруалардың қолындағы болмашы жерлердің өзін тартып ала бастады.

Бұл кезде феодалдар елден алым-салық алуды да көбейтеді. XIX ғасырдың алғашқы жартысында феодалдардың байтын негізгі табыстары алым-салық, біреудің еңбегін қанаушылық болды. Мысалы, зекет алумен қатар «соғым», «сыбаға» дегендерді алып жүрді. Хандардың, сұлтандардың, би, старшиналардың қысқы соғымына елден салық ретінде мал жыйналды. Сонымен бірге құн төлеу, барымта алудың ауыр салмағы бұқара халыққа түсті. Сұлтандар мен би, старшиналар пайданы көптеп

табу үшін, баю үшін барымтаны күшейтті, рулар арасындағы алақөздікті тудырды.

Міне, осындай ішкі және сыртқы ауыр жағдайларда Қазақстанның Россияға қосылуының, ұлы орыс халқымен достасуының қазақ халқының өмірі үшін, болашағы үшін, ішкі және сыртқы жаулардан құтылуы үшін зор тарихи прогрестік маңызы болды.

Шынында, қазақ халқын ішкі және сыртқы шапқыншылықтан, реакциядан құтқаруда, оның демократиялық, революциялық және мәдениет жөнінен өсуінде орыс халқының атқаратын ролі мен көрсететін үлгісі, көмегі сол кездің өзінде-ақ орасан зор еді.

Россия жеріне дұшпандардың басып кіріп, шапқыншылық жасауының көп болғаны жұрттың бәріне тарихтан мәлім. Сонымен бірге ешбір басқыншы, ешуақытта орыс халқының басын игізіп, тізесін бүктіре алмағаны да мәлім. Мысалы, XIII—XIV ғасырларда орыс жеріне монғол-татар басқыншылары баса-көктеп енді. XIII ғасырда Тевтон рыцарьлары, XVII ғасырда поляк шляхтыларының интервенттері, XVIII ғасырда швед басқыншылары, XIX ғасырдың басында Наполеон әскерлері шапқыншылық жасады.

Орыс халқы бұл жауларды талқандап, өз жерінен үздіксіз қуып отырды. Мұнда орыстар өзінің елін, жерін қорғап қалып қана отырған жоқ, сонымен бірге Европа мен Шығыс халықтарын да шапқыншылардан қорғады. Ұлы Орыс халқының басқа халықтарды жаудан қорғап қалу ролін демократ, ғалым Н. Г. Чернышевский былай деп сыйпаттады: «Орыстар саяси тарих бетінде гунндар мен монғолдар сыяқты тонаушы, шапқыншы болып көрінбейді. Халықтарды монғолдардың тепкісінен құтқарушы... және француздар мен Наполеонның тепкісінен құтқарушы болып көрінеді»¹.

Орыс халқы ілгергі заманнан бері біздің еліміздің халықтарының патша өкіметі мен помещиктік қанауға қарсы жүргізген күресінің ұйтқысы болып, оны басқарды. Россияда XVII ғасырдың басында Иван Болотниковтың басшылығымен болған, XVII ғасырдың екінші жартысында Степан Разиннің және XVIII ғасырдың аяғында Емельян Пугачевтің басшылығымен болған феодалдарға — патшаға қарсы шаруалар соғысы Россия халықтары-

¹ Н. Г. Чернышевский, Әдебиет мұралары, II-том 44-бет.

ның азаттық үшін күресінің тарихында өшпес із қалдырды.

Ұлы орыс халқы әрқашанда ұлттық езушілікке қарсы шықты, еліміздің халықтарына адал ниетпен қарады, олардың патша өкіметіне және жергілікті қанаушы тап — феодалдарға, бай, сұлтандарға қарсы күресін басқарды. Крепостниктікке, патша өкіметінің зұлымдық саясатына ұлы орыс халқының алдыңғы қатардағы саяси өкілдері батыл қарсы шықты.

Бізге, саналы великорусь пролетарларына, ұлттық мақтаныш сезімі жат нәрсе ме? Әрине, жоқ! Біз өз тілімізді, өз Отанымызды сүйеміз, біз Отанымыздың еңбекші бұқарасын (яғни оның халқының $\frac{9}{10}$ бөлегін) демократтар мен социалистердің саналы тұрмысына жеткізу жолында бәрінен де гөрі көп еңбек сіңірудеміз. Біздің тамаша Отанымызды патшаның жендеттері, дворяндар мен капиталистер нендей күштеушілікке, тепкіге, қорлыққа ұшыратып жатқанын көріп, сезіп отыру біздің жанымызға бәрінен де гөрі қатты батады. Біздің мақтаныш ететініміз — осы күштеушілікке қарсы біздің Ортамыздан, великорусьтардың ішінен тойтарыс берілді, осы орта Радищевті, декабристерді, 70-жылдардағы әр шенді революционерлерді шығарды, великорусь жұмысшы табы 1905 жылы бұқараның айбынды революцияшыл партиясын құрды, сонымен бірге великорусь мұжығы демократқа айналып, поп пен помещикті құлата бастады деп көрсетеді Ленин.

Шынында солай, Россияның революциялық дәстүрі көптеп бар. Қазақстанның Россияға қосылуы кезінде ол дәстүр жасақталынып, қалыптасқан кез еді. Бұл кезде, тарихқа мәлім орыс халқы өз арасынан революцияшыл үш ұрпақ шығарды. Бұлардың біріншісі дворян революционерлері — декабристер, бұлардан кейінгілері Герцен, Чернышевский мен Добролюбов бастаған революцияшыл демократтар, XIX ғасырдың аяғындағы жаңа ұрпақтар — В. И. Ленин мен И. В. Сталин бастаған пролетарлық революционерлер еді.

Ұлы орыс халқының атақты ұлдары Ломоносов, Пушкин, Лермонтов, Толстой, Герцен, Чернышевский, Плеханов, тағы басқалар дүние жүзі мәдениетінің асыл қазнасына үлкен үлес қосты. В. И. Ленин ұлт мәселесін де, ұлттық мәдениетті де ешқашан таптан тысқары алып

қарамаған, мысалы, В. И. Ленин өзінің «Ұлт мәселесі жөніндегі сын заметкалар» деген еңбегінде: «Әрбір кәзіргі ұлттың ішінде екі түрлі ұлт бар..., — деп келеді де, — әрбір ұлттық мәдениетте екі түрлі ұлттық мәдениет бар. Пуришкевичтердің, Гучковтардың және Струвелердің великорустық мәдениеті бар, — ал мұнымен қатар Чернышевскийдің, Плехановтың аттарымен сыйпатталатын великорустық мәдениет те бар»¹ деп орыс ұлтын да, орыс мәдениетін де таптық тұрғыдан алып қарайды.

Орыс халқы өз ортасынан тамаша қолбасшылар шығарды; Дмитрий Донской, Михаил Кутузов, Александр Суворов т. б. шығарды.

Олардың қаһармандық ісі мен патриоттық үлгісі әр қашанда ерліктің туы болып келді. 1941—1945 жылдардағы Совет Одағының Ұлы Отан соғысының жауынгерлерін рухтандыру үшін И. В. Сталин «Біздің ұлы аталарымыз — Александр Невскийдің, Дмитрий Донскойдың, Кузьма Мининнің, Дмитрий Пожарскийдің, Александр Суворовтың, Михаил Кутузовтың ерлік бейнелері бұл соғыста рухтандырып, сіздерге қайрат берсін!» деп бүкіл совет жауынгерлеріне, оның ішінде қазақ жауынгерлеріне де арнап ұран тастады. Орыс халқы өз ортасынан дана ғалымдарды да шығарды. Ондай ғалымдардың тұңғышының бірі заттың сақталу заңын тұңғыш ашқан орыс ғалымы М. В. Ломоносовты бүкіл дүние жүзі құрметтейді. Нағыз материалистік ғылымды дамытуда және идеализмге қарсы күресте Ломоносовтың бұл заңының зор маңызы болды. М. В. Ломоносов мейлінше жан-жақты адам болды, орыс тілін, геологияны, химияны және басқа ғылымдарды дамытуда оның дүниежүзілік ғылым қазнасына қосқан үлесі көп.

Тұңғыш рет радионы ойлап тапқан А. С. Попов, элементтердің бүкіл дүниежүзілік периодтық системасын жасаған Д. И. Менделеев, адам мыйының шартты рефлекстері туралы ғылымды жасаған И. М. Сеченов пен И. П. Павлов, агробиология ғылымын жаңа сатыға көтеріп, оны дамытқан И. В. Мичурин, авиацияның атасы Н. Е. Жуковскийлер — орыс халқының ортасынан шыққан бүкіл дүние жүзіне белгілі ғалым адамдар.

Орыс әдебиетінің классиктері — Пушкин, Лермонтов, Герцен, Чернышевский, Некрасов, Салтыков-Щедрин,

¹ В. И. Ленин, Шығармалар, 20-том, қазақшасы, 18-бет.

Гоголь, Тургенев, Л. Толстой, А. Чеховтың мәңгі өшпес шығармалары да бүкіл дүниежүзі мәдениетінің қазнасына алтын қор болып қосылып отыр.

Мұның үстіне орыс халқы ғалымдардың теңдесі жоқ алыбы, заманымыздың данышпаны және ұлы өзгертушісі, дүние жүзі пролетариатының көсемі және ұстазы. Коммунистік партияның негізін салушы және ұйымдастырушы, тұңғыш советтік социалистік мемлекетті орнатушы — Владимир Ильич Ленинді берді. Ленинизм дүниежүзілік ғылыми — революциялық теория мен тәжірибенің ең жоғарғы табысы болумен бірге, орыс мәдениетінің баға жетпес қасиетті жемісі болып табылады. «Ленинизм, — деді И. В. Сталин, — империализмнің жағдайында, капитализмнің қайшылықтары ең ақырғы шегіне жеткен кезде, пролетарлық революция тура іс жүзінде шешілетін мәселеге айналған кезде, жұмысшы табының революцияға дайындалатын ескі дәуірі капитализмге тура шабуыл жасайтын жаңа дәуірге келіп тіреліп, сол дәуірге айналған кезде өсіп, қалыптасты»¹.

XIX ғасырдың екінші жартысында Россияда өнеркәсіп айрықша өркендей бастайды, соның нәтижесінде Россияда өнеркәсіп пролетариаты өседі. 1870—1880 жылдардан бастап орыс жұмысшылары ұйымдасқан түрде күрес жүргізу жолына түсе бастайды. Россия дүниежүзілік революцияшыл қозғалыстың орталығына, ленинизмнің туған еліне айналады. 1882 жылы «Коммунист партиясы манифесінің» орысша басылуына жазған кіріспе сөзінде Маркс пен Энгельс Россиядағы азаттық қозғалыстың дүниежүзілік тарихи маңызын көрсетіп: «...Россия Европадағы революциялық қозғалыстың ең алдыңғы қатардағы отряды» деп жазды.

Ұлы орыс халқы — ССРО халықтарының тең праволы туысқан семьясында бірінші орын алады, аға халық болады. Ол Ұлы Октябрь социалистік революциясын жасауда, онан соң совет өкіметін орнықтыру үшін күресте және көп ұлтты советтік социалистік мемлекет құруда және оны нығайтуда да, халықтардың туысқандық достығын дамытуда да, елімізде социализм орнатуда да үлкен роль атқарды.

Совет Одағы Ұлы Отан соғысы кезінде ұлы орыс халқының атқарған ролі, көрсеткен қаһармандығы-

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 6-том, қазақшасы, 83-бет.

ның тарихта теңдесі жоқ. 1945 жылы 24 майда Иосиф Виссарионович Сталин Совет Одағының фашистік Германияға қарсы тарихи ұлы жеңісін атап көрсете келіп, бұл жеңістегі орыс халқының орны, ролі туралы былай деді:

«Мен, еңалдымен, орыс халқының саулығына ішемін, өйткені ол Совет Одағындағы барлық ұлттар ішіндегі ең озат шыққан ұлт.

Мен орыс халқының саулығына тост көтеремін, өйткені ол бұл соғыста еліміздің барлық халықтары арасында Совет Одағының жетекші күші деп жалпы жұрт танырлық еңбек сіңірді.

Мен орыс халқының саулығына тост көтергенде, оның жетекші халық болғаны үшін ғана емес, оның айқын ойлы, тұрақты мінезді және төзімді халық болғаны үшін де тост көтеремін»².

И. В. Сталин бұл терең тарихи мәні бар сөзінде ержүрек орыс халқының Совет Одағындағы ұлттардың ішінде жетекші ұлт екендігін, халықтар достығының ұйтқысы екенін ашып көрсетті. Қазақ халқы, міне осындай достықтың ұйтқысы болған Лениннің Россиясына қосылды.

Қазақстанның Россияға, ұлы орыс халқына қосылуына ерте кезде қарсы шыққандар болды, олар сыртқы әтаршылар, ішкі реакцияшыл хан-сұлтандар еді. Бірақ олардың зымияндық ойы іске аспады.

Хиуа және Қоқан хандықтары қазақ жерлерін басып алып, оның халқын билеу үшін үздіксіз басқыншылық әрекет жасады. Ол үшін ислям дінін пайдаланды. Бірнеше дүркін қазақ халқына үндеу жазып, «мұсылман дінінен айнымандар», «жат дінділердің—христиандардың ырқына көнбөндер» деп үгіттеді. Кеңесары сыяқты елден шыққан ала-аяқтарды Хиуа ханы қарсы алып, оған көріне қарулы көмек берді. Хиуа хандығы орыс отрядтарының алдын бөгеу үшін Сырдарияның төменгі жағына және Сырдарияға құятын сулардың бойына қамалдар салды.

Алайда дұшпанның әрекеті іске аспады. Орыс әскерлері қазақ солдаттарымен бірлесе отырып, Хиуа ханының

² И. В. Сталин, Совет Одағының Ұлы Отан соғысы туралы, 1951-ж. 196-бет

шабуылын тойтарды, хиуалықтарды Сырдария бойынан қуып шықты.

Хиуалықтар сыяқты, қоқан феодалдары да орыс-қазақ халқының достық қарым-қатнасын бұлдіруі үшін Россияға қарсы өзінің күресінде мұсылман дінін қару қылып ұстады. 1864 жылы Россия Қоқан хандығына қарсы әскер аттандырып, екі жақтан шабуылға шықты. Орыс әскерлері Сырдария жағында — Перовский (кәзіргі Қызылорда) фортынан, Жетісу жағында — Верныйдан (кәзіргі Алматы) аттанды. Сөйтіп аз уақытта-ақ қазақ халқының екі қаласын—Әулиеата (кәзіргі Жамбыл) мен Түркстанды қоқандықтардан азат етті.

Орыс әскерлері бұдан соң Ташкентке қарай алға басты. Мұның Орта Азия халықтары үшін ерекше маңызы болды. Өйткені Орта Азияны басып алып, Индия мен Африканың басына түскен құлдықтың бұғауын — Англия басқыншылары — күн сайын Орта Азия халқына да төндіріп келе жатыр еді. 1865 жылдың көктемінде бұл қалаға орыс әскерлері шабуыл жасады. Әлімқұл хан Ташкент түбіне 7 мың әскер жыйнады. Мұның ішінде Кенесарының баласы Садық сұлтан да болды. 1865 жылы 9 майда орыс әскерлері Қоқан хандығының әскерлерін қыйратып, Ташкентке таянды. Көп кешікпей қоқан хандығын талқандады. 1866 жылы январь айының ішінде Россия әскерлері Сырдан өтіп, Бұқара хандығының жеріне кірді. Бұқара ханымен тағы да соғыс басталды. Бұл соғыс екі жарым жылға созылды. Ақырында Бұқара ханы жеңіледі. Соның нәтижесінде Орта Азия халықтары Россияға қосылды. Сонымен бірге, Бұқара хандығының солтүстік жағында тұратын қазақтар да Россияға қосылып, Қазақстанның Россияға қосылуы аяқталды.

Қазақстанның Россияға қосылуына қазақтың Кенесары Қасымов сыяқты феодалдары мен сұлтандары, би, старшиналары қарсы күрес жүргізді.

Ал Қазақстанның Россияға қосылуын құлшына жақтаған халық бұқарасы болды. Өйткені «Ақтабан шұбырындының» адам айтқысыз ауыр азабын халық бұқарасы көрді, жоңғарлардың тағы да шабуыл жасау қаупі үздіксіз төнді. Оның үстіне ағылшын-американ отаршыларының Орта Азиядағы одағы Орта Азия хандары да қазақ халқына шабуыл жасап, озбырлық көрсетті. Жоңғарларға және Орта Азия хандықтарына қарсы күресте халықтың күші сарқыла бас-

тады, ауылдың экономикасы әлсіреді. Қазақ халқы күште одақтасы болмаса бір өзі ішкі және сыртқы реакцияны — басқыншыларды жеңе алмайтындығын білді. Бұған қосымша феодал топтардың арасындағы өкімет билігі жолындағы қыян-кескі таластар қазақ ауылының шаруашылығын бұрынғыдан да күйзелтті, қалың жұртшылық бейбітшілікті және тыныштықты көкседі. Олар жоңғарлар мен Орта Азия хандықтары басып алған жайлауларды қайтарып алуды, басқыншылық шабуылдан, құлдықтан құтылуды арман етті. Мұның барлығына қол жеткізу үшін — іргесі берік, қару-жарағы мол — Россияға арқа сүйемей болмайтынын халық жақсы білді. Сондықтан да халық Россияға қосылуға ұмтылды, бұл жағдай бейбітшілік, тыныштық орнатады және бұрынғы қонысты қайтып алуға себеп болады деп білді.

Әрине, көпшілік халықтың игі тілегін, орынды талабын елемей, жеке басының мүддесін көздеген, тарихтың дөңгелегін өзінің ырқымен айналдырып кері бұрғысы келгендер де болды. Бірақ біз «...әрбір қоғамдық құрылысты және әрбір қоғамдық қозғалысты «мәңгілік әділді», немесе басқа бір ұшқару алынған идея тұрғысынан бағаламай (тарихшылар көбінесе осылай бағалайды), осы қоғамдық қозғалысты туғызған және осыларды өзіне байланысты ететін жағдайлар тұрғысынан бағалау керек»¹ екендігін естен шығармауымыз керек.

Әсіресе ұлт қозғалыстарының тарихын зерттегенде, ұлт мәселесінің соңшалық қиынын мәселе екендігін еске ала отырып, бұл мәселенің барлық жағын бірдей қамту керек. «Мәселенің диалектикалық қойылысы, — деп көрсетті И. В. Сталин, — тегінде бір жерде қажет болатын болса, нақ осы жерде, ұлт мәселесінде өте-өте қажет»².

И. В. Сталин «Октябрь төңкерісі және ұлт мәселесі» деген мақаласында оған қоса тағы да былай деп көрсетті:

«Ұлт мәселесі өзімен өзі ғана болып отыратын, мәңгі бір қалыпта тұрып қалатын мәселе емес. Кәзіргі құрылысты өзгерту туралы жалпы мәселенің тек бір бөлімі бола отырып, ұлт мәселесі тұтасымен әлеуметтік жағдайға қарай, елдегі үкіметтің сыйпатына қарай, жалпы

¹ БҚ(б)П тарихының қысқаша курсы, қазақшасы, 110-бет.

² И. В. Сталин, Шығармалар, 2-том, қазақшасы, 352-бет.

айтқанда, қоғамдық дамудың бүкіл барысына қарай анықталады»¹.

В. И. Ленин мен И. В. Сталин ұлт қозғалысының кезкелгені бірдей прогрестік, азаттық қозғалыс бола бермейді деп үйретеді. Ұлттық қозғалыстың ішінде революциялық қозғалыстың даму мақсатына қайшы келіп, еңбекшілердің таптық сана-сезімінің дамуына кедергі келтіретіні де болады.

Сонымен бірге сыртқы империалистер мен реакцияшыл мемлекеттердің өзінің басқыншылық мақсаты үшін, өзінің бақталасына қарсы әртүрлі қозғалыстар ұйымдастырғанын, мұндай қозғалыстарға ұлттық немесе дінге сыйпат бергенін біз тарихтан жақсы білеміз.

Кенесары Қасымовтың көтерілісін міне осы тұрғыдан алып қарауымыз керек.

Қазақстанның Россияға қосылуына байланысты Кенесары сыяқты «сый» үстінен, бұқара халық есесінен өмір сүріп келген феодалдардың праволары әлсіреді, ілгеріден еркін жүріп келген — бас асаулық, озбырлық ерекшелігі тұжырыла бастады. Бірақ оны қолында сақтап қалуға ол әлсіз еді. Сондықтан ол басқыншының қаруына сүйену керек болды. Екіншіден, соқыр сенім дінді пайдалануды көздеді. Бұл кезде шығыстың феодалдық мемлекеттерінің қолындағы соқыр сенімдік қаруы «газават» ұраны болды. Россиядан Қазақстанды бөліп алу, қазақ еңбекшілерін ортағасырлық бұғауда қалдыру үшін ол қаруды Кенесары да пайдаланды. Россияға қарсы дін үшін деген жалған ұранмен «қасиетті соғысқа» аттанбақ болды. Ал, олардың бұл зымыандық арамниетін Орта Азия хандықтарына дем беріп, айтақтап отырған Англия басқыншылары қолдады.

Кенесары бұл кезде үлкен правомен, артықшылықпен пайдаланатын феодал еді. Феодал аксүйектеріне бұл қосылу ауыр соққы болып тиді. ХІХ ғасырдың алғашқы ширегінде Россияға қосылғаннан кейін Кіші және Орта жүздерде хандық өкіметтер жойылды. Сұлтандар елден сәл ала алмайтын болды, олардың зорлық-зомбылығына шек қойылды. Мұның бәрі феодал аксүйектердің тарапынан Россияға қарсы наразылық тудырып, бара-бара олардың феодалдық-монархиялық «ұлтшылдық» ниетін қоздырды. Кенесары Қасымовтың қозғалысы дәл

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 4-том, қазақшасы, 174-бет.

осындай феодалдық-монархиялық сыйпаттағы қозғалыс еді.

Кенесары Қасымовтың реакциялық тұрғыдағы қозғалысының мәнін «Правда» газетінің 1950 жылғы 26 декабрьдегі «Қазақстан тарихының мәселелері маркстік-лениндік тұрғыдан баяндалсын» деген мақаласы мен 1951 жылғы октябрь айында өткізілген ҚК(б)П Орталық Комитетінің VIII пленумы түбірінен ашып көрсетіп берді. Кенесары өзінің монархиялық мақсаттарын жүзеге асырмақшы болды, ол қайткен күнде де ортағасырлық қатал тәртіптегі өзінің хандығын қайта орнатуды көздеді, қазақ халқын зорлықпен Россияға қарсы аттандыруды ойлады. Өзінің бұл арамниетті күресінде ол Орта Азия хандықтарына арқа сүйеп, бұлардан көмек алып отырды.

Қозғалысқа басынан аяғына шейін басшылық етіп дүрліктіруші Кенесары және оның жақындары болды. Кенесары патша өкіметінің атына бірнеше рет мынадай хат та жолдады: «Бастықтарға қарсы болғым келмейді, — деп жазды ол, Оренбургтың генерал-губернаторына, — мен кәзір қамалдар салынған жерлерді қайтып бер деп те сұрамаймын. Тек қана сіз әміршіміз императордан маған біздің әкемізден қалған мұраны, Торғай, Ұлытау, Сарысу бойларын, Есіл-Нұра бойының төменгі жағын сұрап әперсеңіз, онда мен әміршіміз император үшін тілек тілер едім».

Міне, бұдан Кенесары Қасымовтың алдына қойған мақсаттары ұлттық, азаттық, халықтық қозғалыстарға үш қайнаса сорпасы қосылмайтындығы көрінеді. Демек, Кенесары қазақ халқының мүддесін сатты, өз басының қамын ғана ойлады.

Тарихи документтерде бұл қозғалысты дүрліктіруші де, алып жүруші де тек қана феодалдық топтар — сұлтандар, Кенесарының туыстары мен жақындары және оның аздаған төленгіттері болғандығы айтылады.

Қозғалысқа қосылмай, одан іргесін аулақ салғысы келген ауылдар мен топтарға, өзіне бағынбағандарға Кенесары қатаң шабуыл жасады. Мәселен, Кенесары 1843 жылдың июлінде Шектінің Тілеу деген ауылдарын өзіне бағынбағаны үшін талап шауып кеткен. Кенесарының мұндай шабуылдары жөнінде көптеп мысал келтіруге болады.

Кенесарының қаталдығы, жыртқыштығы халық ара-

сында күшті наразылық тудырды. Қазақтар Кенесарыға қарсы ашық қарулы күреске аттанды. Мысалы, 1844 жылы Жаббас ауылдарына Кенесарының інісі Наурызбай бастаған жасауылдар келіп, зекет жыйнауды сылтау етіп, ауылдарды тонайды, адамдарды жәбірлейді. Жергілікті жұрт бұған төзіп отыра алмай қолдарына қару алып, Наурызбайға қарсы ұрысқа шығады, оның бүкіл жасауылдарын талқандайды, тек Наурызбай ғана қашып құтылады. Міне, халық бұқарасы тарапынан болған осы қарсылыққа жауап ретінде Кенесары Жаббас тайпасының 137 ауылын жоқ етіп жібереді, адамдарын өлтіріп, малдарын айдап кетеді. Кейінде Кенесарының осындай озбырлығына ұшыраған осы ауылдардың жүздеген қазақтары аңтан өледі. Кенесары баскесерлерінің мұндай өктемдігі халық бұқарасының өшпенділігін қоздыра түседі. Кенесарыға қарсы көтерілген қазақ руларының саны жылдан-жылға өсе береді. Міне, осының өзінен-ақ Кенесары қозғалысының халыққа қарсы, еңбекші бұқараға қарсы бағытталған реакцияшыл қозғалыс екендігі айқын көрінеді.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ РОССИЯҒА ҚОСЫЛУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ЖӨНІНДЕГІ НӘТИЖЕЛЕРІ

Қазақстанның Россияға қосылуының нәтижесінде ұлы орыс халқын паналаған қазақ халқы жоңғарлардың, Орта Азияның артта қалған Хиуа, Қоқан және Бұхара хандықтарының құлдығынан, мүлдем құрып кету қаупінен аман қалды, қазақ халқының елдігі сақталды. Американ-ағылшын отаршылары құлданып отырған Шығыс елдерінің жағдайында өмір сүруден аман қалды. Қазақ халқы орыс халқымен араласып, оның алдыңғы қатарлы қоғамдық ой-пікірлерінен, озат мәдениетінен үлгі, өнеге алды. Қазақ халқы орыс халқымен араласу нәтижесінде бұрынғы оқшаулықтан, тұйықтылықтан шығып, революциялық процеске, дүниежүзілік тарихи ағымға қатысуға мүмкіндік алды. Орыс шаруалары Қазақстан жеріне келіп орналасты. Олардан қазақ шаруалары шаруашылық дағдыларын, әдістерін үйренді. Отырықшылыққа бет алды, егіншілікті кәсіп ете бастады. Қазақтар базарға малдарын, шикізаттарын апарып сатып, өндіріс товарларын ала бастады.

Қазақстанның Россияға қосылуы товар-ақша қатынасының қазақ ауылдарына тарауына қолайлы жағдай туғызды, екінші сөзбен айтқанда, орыс капитализмінің қазақ даласына тарауына кең жол ашты. Мұның өзі қазақ қоғамы ішінде тап күресінің шиеленісе түсуіне әкеп соқты, сонымен қатар қазақтың шаруашылық тұрмысын өзгертті.

Орыс капитализмі қазақ даласына енумен байланысты мал өсірушілік, ал мұнан кейін егіншілік барған сайын товарлы өндіріс сыйпатына ене береді. Сөйтіп Қазақстанда патриархалдық-тұйықтық жойыла бастап, сауда қатнастары және таптық жіктелулер күшейді. Россиядан Қазақстан жеріне қарай темір жолдар салына бастады. Қазақ халқының Россияға қосылуының, Ұлы орыс халқымен араласуының нәтижесінде қазақ халқының идеологиясына да негізгі өзгерістер кірді. Орыстың алдыңғы қатарлы, прогресшіл адамдары қазақ халқының өміріне, мәдениетіне игі адал ниеттерімен көңіл аудара бастады.

А. С. Пушкин Оренбург жеріне келгенде қазақтың «Қозы Көрпеш Баян сұлу» атты поэмасын архивтен іздеттіріп, жазып алған; орыстың ғалымдары — Б. Левшин, Обручев, Семенов-Тяньшанскийлер қазақ халқының тарихын зерттеп еңбек жазған.

Орыс халқының алдыңғы қатарлы мәдениеті қазақ халқының Шоқан Уәлиханов, Ыбрай Алтынсарин, Абай Құнанбаев сыяқты ағартушыларының, мәдениет қайраткерлері ой-пікірлерінің қалыптасуына әсер етті. Орыс халқының алдыңғы қатарлы мәдениеті мен әдебиеті мұсылмандық шығыстың артта қалған феодалдық мәдениеті мен реакцияшыл идеологиясынан әлде қайда артық екендігі бірден көрінді. Сондықтанда қазақтың үздік ұлдары Абай, Шоқан, Ыбрай қазақ халқының ұлы орыс халқымен достасуға, оның тілін үйренуге, өскелең мәдениетінен, өнер-білімінен өнеге, нәр алуға шақырды.

Бұл айтылғандарды енді толығырақ түсіндірейік. Қазақстан Россияға қосылғаннан кейін орыстың товар өндірісінің продуктылары қазақтардың арасына келе бастады. Қазақстанда мал шаруашылығының өнімі мол еді. Екінші жағынан, Орта Азияға баратын керуен жолдары қазақ қоныстарының үстінен өтті, жол-жөнекей орыс саудагерлері товарларын қазақтарға да сатты, керекті заттарына айырбастады.

Орыстардың қазақтармен жүргізген саудасы XVIII ғасырдың 40-жылдарында-ақ басталды. Гурьевте, Оралда, Троицкіде, ал Сибирь жағынан — Петропавлда, Омскіде, Семейде едәуір айырбас саудалары жүргізілді. Қазақтардың базарға шығаратындары көбінесе мал болды. Оренбургке айырбас үшін көбінесе қой айдалатын еді.

Россиядан Қазақстанға өнеркәсіп заттары: металл бұйымдары, түрлі маталар әкелінді. Едәуір мөлшерде астық айырбасталды. Орыс саудагерлері Қазақстанға мал шаруашылығы өнімінің мол қоры және өнеркәсіп товарларын өткізетін кең базар деп қызықты. Олар Қазақстандағы саудадан орасан көп пайда тапты, өнеркәсіп товарларын тері-терсекке, жүнге, аң терілеріне айырбастады. Қазақстан тоң май, тері сыяқты малшаруашылық өнімдерін шетел базарына шығара бастады.

Петропавлға таяу Тайыншакөл маңында — жазда үлкен жәрмеңке болатын. Мұнда орыс товарлары сатылды. Қазақтар малға айырбастап көптеген товарлар алатын болды. Бұл сыяқты сауданың дамуы қазақ шаруашылығына, тұрмысына әсер етті. Кейін қазақтың өз ішінен саудагерлері шығып, олар шекараларда, форттарда, ауылда үлкен сауда-саттық ісін жүргізді. Мысалы, 1863 жылы Баянауыл округіндегі 107 саудагерлердің 68 қазақ еді, 60-жылдардың орта шенінде Перовск (кәзіргі Қызылорда) фортындағы сауданың дені жергілікті қазақ саудагерлерінің қолында болды. Бұлар товар сатып алу үшін Ірбіт жәрменкесіне, қытай қаласы — Шәуешекке барып жүрді.

XIX ғасырдың орта шенінде Қазақстан тек сыртқы саудамен, көбінесе Россиямен жүргізілген саудамен ғана айналысып қойған жоқ, сонымен бірге, онда ішкі айырбас саудасы да күшейе түсті.

Қазақстанның малшаруашылық өнімін Россияның сатып алуы күшейген сайын қазақтар ақша түсіру үмітімен мал өсіруді өрістетті, базар үшін май, жүн, тері-терсек жыйнады. Мысалы, 1857—1861 жылдардың арасындағы бесжылда Шығыс және Орталық Қазақстан («Сибирь қазақтарының облысы») жыл сайын базарға орта есеппен 658 мың қой, 48 мың сыйыр, 1900 жылқы сатып отырды. Батыс Қазақстан қазақтары 1862 жылы базарға 486 мың қой, 25 мың сыйыр, 9 700 ден аса жыл-

қы сатты. Базарға мал шығаруға қызыққан қазақтар малдың көбеюіне, оның өнімінің сапасы артуына көбірек зер сала бастады.

Малды өлім-жітімнен сақтау үшін, қазақтар орыс үлгісімен мал қорасын сала бастады, орыстармен көрші тұратын шекара қазақтары орыс халқының үлгісімен қысқы мал азығын қамдап мал жөмі үшін шөп шауып алатын болды.

Базарға аң терісі өтімді болғандықтан, қазақтар аң аулауды бұрынғыдан да әрі күшейте түсті. Аңшылар: аю, барыс, жолбарыс, құлан, киік, таутеке атып алатын болды, сусар, күзен, суыр, түлкі, ақкіс аулай бастады, көлдерде құстың жазғы түлейтін кезінде су құстары ауланды. Сонымен бірге қазақтар балық аулауды да кәсіп етуге кірісті. XIX ғасырдың 60-жылдарында қазақтар жыл сайын 48 мың сомдық жас, тұздаған және қақтаған балық сатып отырды. Демек қазақтар орыс халқының үлгісі бойынша еңбектің бірнеше түрлерін үйреніп, оны кәсіп етті.

XIX ғасырдың орта шенінде қолөнер кәсібі дами бастады. Бұрын киім-кешекті — көйлек, шалбар, шапан, бешпетті үй ішінде әйелдер тігетін болса, аяқкиім, ішік тігу, металл бұйымдар әзірлеу ісі енді ұсақ кәсіпке айналды. Қазақ ауылдарында шебер етікшілер пайда болып, бұлар тарамыспен етік, мәсі, көбіс ұлтаратын болды киім тігетін маман тігіншілер де шықты. Шебер ұсталар топталып пышақ, балта, кетпен, күрек, соқа, ауыздық, ошақ, тағы басқа неше алуан металл бұйымдар жасайтын болды, зергерлер шығын, күміс пен мысқа нақыс салатын болды, темірге күміс жалатып, ер-тұрманның — жүген-құйысқанның неше түрлі әшекейін жасады, сақыйна, сырға, тағы басқалар жаңа түрмен мәдениетті жасалды.

Сөйтіп қазақтар орыстардан малға ауыстырып мата, үй мүліктерін, ұн алатын болды. Олар орыстардан егін салуды, бақша егуді, пішен шабуды, балық аулайтын ау тоқуды, ағаш үй салуды, тағы басқа кәсіптерді үйренді.

Қазақстанның мол кен байлықтары бұл кезде мүлде зерттеліп, ашылмаған еді. 1834 жылы орыс саудагері Степан Попов ең алғаш рет Берікқарадан мыс және күміс, қорғасын кенін ашты. 1844 жылы Попов руда қоры-

та бастайды, сөйтіп, Александровск, Богословск, Ионно-Предтеченск дейтін үш кен заводын салады. Осы кезде, яғни 1833 жылы Аппақ Бажанов дейтін малшы Қарағандыда Игілік Өтепов дегеннің жерінен тас көмір кенін табады. 1854 жылы бұл кен орыс саудагері Ушаков дегенге сатылады, ол алғашқы рет көмір шығара бастайды.

Қоныс аударып келген орыстар XIX ғасырдың орта шенінде Қазақстанда бес май айыратын, төрт былғары жасайтын завод салды. Жергілікті қазақ халқы мен орыстар тұз шығара бастады, мұның біразы ішкі базар керегіне жаратылып, бір бөлігі өлкеден тысқы базарға сатылды, 60-жылдардың басында баж ретінде жыл сайын 200 мың пұттан аса тұз сыртқа шығарылып тұрды.

Сонымен товар қарым-қатнасының күшеюі арқасында мал шаруашылығы, аңшылық, балықшылық, сыртқа тұз шығару, жүн бұйымдар әзірлеу салалары жылдан-жылға кеңейе береді. Қоғамдық еңбек бөлінісі негізінде, айырбастың дамуымен тығыз байланысты колөнер мамандығы шықты. Қазақстанда бірен-саран кен байлықтары да ашылып, техникасыз қара дүрсін жолмен пайдаланыла басталады.

XIX ғасырдан бастап орыстың товар өндірісі ене бастауына байланысты Қазақстанның мал шаруашылығы, егіншілік кәсібі бірте-бірте товарлық шаруашылыққа айналып, ұлттық томаға-тұйықтық жойыла бастайды. 1861 жылғы реформадан соңғы уақытта Россияның өзінде, капитализм қаулап өсті. Ол өсу, шеткі аймақтарды тез қамтыды. Қазақстанда да капитализм элементтері тарай бастайды.

«Капитализмнің дамуы, — деп көрсетеді И. В. Сталин, — өткен ғасырдың өзінде-ақ, өндіріс пен айырбас әдістерін интернационализациялауға, ұлттық тұйықтықты жоюға, халықтардың — шаруашылық жөніндегі жақындасуына және ұланбайтақ территорияларды бірте-бірте байланысты біртұтас етіп біріктіруге бет алған тенденцияны ашқан болатын»¹.

И. В. Сталиннің бұл көрсетіп отырғандары Россияда капиталистік кәсіпорындарының өсуімен бірге крепостниктік қарым-қатнастың бірқатар қалдықтары — жұмыс-

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 5-том, қазақшасы, 200-бет.

істен өтеу, тағы басқалар сақталғанына қарамастан, Россияда басым болды. Орыс капитализмнің дамуы жеке халықтардың ұлттық тұйықтығын жоюға, халықтардың шаруашылық жөнінде жақындасып, бірігуін тездетті. Капитализм Россияда «тереңдей» ғана емес, сонымен бірге ұлт аймақтарын өзіне тарта «жайыла» құлашын соза дамыды. Орыс капитализмнің Россияның ұлт аймақтарына тигізген прогрестік әсері міне осында еді. Ауылға капитализмнің тарауының прогрестігі, әрине, капитализмнің ауылға құлдықтың жаңа түрін, масқаралық түрін ала келгенін әлсірете алмайды.

Ендігі жерде бай-феодалдар орыс-капиталистерімен бірігіп алып, ауылдың бұқарасын екі жақтап қанады. Капитализм дамыған сайын, әсіресе оның соңғы сатысы империализм тұсында қанау да күшейді. Империалистік озбырлық қанау жағдайында, патша өкіметінің Қазақстанда патриархалдық-феодалдық қанау түрлерін сақтау нәтижесінде қазақ халқы Орталық Россиядан мүлдем артта қалып қойды. Бұл артта қалушылық қазақ халқының айыбы емес, И. В. Сталин айтқандай қазақтың сыртқы: «...шеткері аймақтарды өнеркәсіп жағынан дамыған орталық аудандардың пайдаланатын кілең шикізатты аудандарына айналдыруға тырысқан патша өкіметі мен орыс буржуазиясының саясатында жатыр»¹.

Еуропалық Россияның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысы Кавказ, Орта Азия, Сибирь,—деп жазды В. И. Ленин,—орыс капитализмнің отары тәрізді және оның тек тереңдей ғана емес, жайыла қатты дамуына себеп болады. Қанаушылық бұрынғысынан да күшейді. Ол халықты қанаушыларға қарсы күреске ұмтылдырды. Қазақ бұқарасы орыс халқымен қанша араласса соншалық революциялық үлгісін қабылдады. Мұндай үлгілер барлық жағынан саяси, шаруашылық мәдени жағынан келе бастады.

Бұл кезде қазақтар орыс шаруашылықтарынан тұқым, ауылшаруашылық саймандарын алатын болды, егіншілік күшейді. Мысалы, егіншілік XIX ғасырдың екінші жартысында ортағасырлық, жабайы егіншіліктен айрықша, орыс үлгісімен Сырдария мен Жетісу бойына, Торғай мен Ырғыз өзендерінің бойына тарады. Бұл

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 5-том, қазақшасы, 207-бет.

жерлерде бидай, тары, қарбыз, қауын, пияз, сәбіз, асқабақ егілді. Егін суаратын арықтар қазылды. Ең алдымен Сибирь шекарасы бойында тұратын қазақтар егіншілікке көше бастайды. Сырдария форттарында және басқа да көптеген әскери бекіністерінің төңірегінде қазақтың огород, бакшалары көбейіп, қарбыз, қауын, тағы басқа көптеген овошьялар егілді. Көптеген көшпелі қазақтар отырықшылыққа айналды.

Экономика жөніндегі бұл процестер мен қазақтың әлеуметтік өміріндегі өзгерістер бір-бірімен тығыз байланысты еді. Қазақ жерінің әлеуметтік-экономикалық және тұрмыс бейнесі өзгеріп шаруашылық жөнінен бұрынғы томаға-тұйықтығынан шыға бастады. Бұл қазақтың бұрынғы тұрмыс салтымен салыстырғанда, әрине, алға басқандық зор прогресс болды.

Россиядан Қазақстанға қарай және Қазақстан жерінде темір жол салына бастауының да қазақ халқының әлеуметтік, мәдениет өмірі үшін прогрестік зор маңызы болды. 1874 жылы Оренбургта құрылған комиссия Россиядан Ташкентке дейін Оренбург — Ташкент темір жолын салудың жобасын жасады. Бұл комиссия 1880 жыл, ең алдымен, Каспий теңізінен бастап Мерке, Шаржоуға және Самарқанға қарай баратын Закаспий темір жолын салуға ұйғарды. 1888 жылы Закаспий темір жолы пайдалануға берілді. Бұл жолды салу ісі 79 миллион 200 мың сомға түсті.

Закаспий темір жолынан кейін Сибирь темір жолы салынды. В. И. Ленин осы екі жолдың салынуы туралы 1901 жылы былай деп жазды: «Закаспий жолы капитал үшін Орта Азияны «аша» бастады. «Ұлы Сибирь жолы» ...Сибирьді ашты»¹.

Меркеден Қушкаға дейінгі темір жол құрылысы 1897 жылы басталып, 1898 жылы салынып бітті. Оренбург пен Ташкент арасындағы Орта Азия темір жолы 1905 жылы бітті. Қазақстан мен Орта Азия жері арқылы салынған темір жолдың ұзындығы 2,5 мың километрге жетті. Осы темір жолдар арқылы Қазақстанға және Орта Азияға орыстың өнеркәсіп товарлары темір, астық, мата, шай, кант және сол сыяқты товарлар келетін болды, ал Қазақстан мен Орта Азиядан Россияға — мақта, жеміс, мал, тері, тоңмай және басқа өнімдер жөнел-

¹ В. И. Ленин, Шығармалар, 5-том, қазақшасы, 83-бет.

тілді. Темір жолдың салынуы Қазақстан экономикасына әсер етіп, тұрмыстың тоқырап қалған патриархтық түрінің іруін жеделдетті. Темір жолдар торабы бойларына толып жатқан экономикалық жаңа аудандар жасалды. Урал, Ақтөбе, Шалқар, Арал, Қазалы, Қармақшы; оңтүстік батыста: Қызылжар, Омбы т. б. терістікте бірнеше жаңа шаруашылық аудандар жарыққа шықты. Бұқарашыл Россияның тарихта теңдесі жоқ ілгері бастырушының анық үлгісі — Қазақстанды жаңа тап — пролетариат табының туы астына алып келді.

Өнеркәсіптің дамуы және темір жолдардың салынуы қазақ пролетариатының тууын тездетті. Ауылдың тап жағынан жіктеле бастауы малсыз кедейлердің санын көбейтті. Ауылда меншікті шаруашылығы, баспанасы мүлде жоқ адамдар да болды, бұл, ауылда жалдама еңбектің тууына алып келді. 1898 жылы Ақтөбе уезінде — 5 917 жалшы, Қостанай уезінде — 5 674, Өскемен уезінде — 1 009, Зайсан уезінде — 1 687 жалшы болған. Осындай жылдан-жылға саны өсіп келе жатқан қазақ кедейлеріне ауылда жалдама ақылы жұмыс табылды. Бұлардың арасынан жұмысты сырттан іздеушілер көбейді: олар қалаларға, станцияларға, өнеркәсіп орындарына, темір жол бойына жұмысқа кірді, сөйтіп, олар жұмысшыға айналды. Қазақ ауылында шаруашылығы жоқ, баспанасыз осындай қазақтардың саны жыл сайын өсе береді, — міне бұлар пролетарлар болып есептелді.

XIX ғасырдың аяқ кезінде Қазақстанда тұратын орыс халқының саны бұрынғысынан арта түсті. Бұл кезде Ақмола, Семей, Орал және Торғай облыстарының жерінде 500 ден аса орыс селосы болды, бұл селоларда 318 300 отырықшы егіншілер тұрды. Орыс шаруалары қазақ шаруаларымен араласқан егістік жердің көлемі де солғұрлым ұлғая берді, орыс шаруаларынан қазақ шаруалары жерді қалай өңдеуді, отырықшылық өмірді үйрене түсті. Орыс халқы мен қазақ еңбекшілерінің арасында экономикалық және мәдени байланыстар нығая берді. Қазақтар орыс селоларына барып араласып, тозар айырбасын жасады, орыстардың шаруашылық әдістері, әдет-ғұрыптарымен танысып, оны пайдаланды. Орыс шаруалары да мал және малшаруашылық өнімін сатып алу үшін қазақ ауылдарына барып, өздеріне белгісіз тұрмыс жағдайларымен танысты.

Қазақ еңбекшілері орыс еңбекшілері мен пролетар-

ларынан қанаушы тапқа қарсы талап қоюды, күресуді үйрене бастады. Жергілікті фабрикалар мен заводтар капиталистік қанаудың объектісіне айналған кезде, қазақ ауылында феодалдың, байлардың қанауы өте-мөте күшейді, бұл қазақтардың тапқа жіктелуін тездетіп, езілушілердің қанаушы тапқа қарсылық көрсетуін күшейтті. Қондыр мен заводтардың қожалары, кулактар мен байлар, старосталар мен управительдер, чиновниктер мен губернаторлар қазақ еңбекшілері мен орыс еңбекшілерінің ортақ жауы болды. Тап қайшылықтары шиеленіскен сайын қазақ пен орыс еңбекшілері, — пролетарлар, егіншілер, көшпелілер, — өздерінің ортақ мүдделерін ұғынуға және өздерінің қанаушыларына қарсы бірлесіп күрес жүргізуге ынтымактаса бастады. Тарихи тұрғыдан қарағанда Қазақстанның Россияға қосылуы осы айтылғандар жөнінде сөзсіз прогрестік және тарихи тұрғыдан дұрыс болды.

Қорыта келгенде Қазақстанның Россияға қосылуы «қанаушылыққа және деспотизмге кең негіз салған»¹ патриархтық-рулық тұрмысқа өлтіре соққы берді. Қазақтың қауымдық-рулық тұрмысы қанаушылық пен деспотизмнің дәл осындай кең негізі еді. Феодалдық құрылыстың үстем болуы және патриархтық-рулық қалдықтардың сақталуы патриархтық-феодалдық қанау әдістерінің басым болуын тудырды.

Қазақтардың орыс шаруаларымен араласуы, бұлардың үлгісімен қазақтың бірсыпырасының отырықшылыққа, егіншілікке көшуі, қазақ қоғамының тапқа жіктеле түсуі қазақ арасында сауда мен қолөнер кәсібінің дамуы, мал шаруашылығы мен оның бұйымдарының өндіріс, товар түріне айналуы, товар-ақша қарым-қатнастарының енуі, Қазақстанның Россияға қосылуына байланысты түрлі еңбек түрлерінің пайда болуы, міне осылардың бәрі де прогрестік маңызы бар құбылыстар еді, өйткені, қазақ халқының бұрынғы шаруашылық саяси өмірімен салыстырғанда бұлар дамудың жоғары формасы болды. Қазақстанның жалпы Россиялық рынокке араласуы прогресс болды.

Қазақстанның Россияға қосылуының әлеуметтік прогрестік нәтижесіне келсек, Қазақстанның Россияға қосылуының арқасында қазақ қоғамының тапқа жікте-

¹ Ф. Энгельс, Маркс — Энгельс Архиві, 1-том, (VI) 246-бетін қараңыз.

луі мен бұқараның таптық сезімі күшейді және тап күресі шиелене түсті. Қанаушы тапқа қарсы күрес майданына жаңа таптар мен әлеуметтік топтар шықты.

Қалың бұқараның, әсіресе орыс еңбекшілері мен пролетариатының жасаған саяси ықпалымен, әлеуметтік тұрғыда көрсеткен наразылығының арқасында қазақ даласында патша үкіметі кейбір реформалар жүргізуге мәжбүр болды. Мысалы, 1865 жылы Ішкі Істер министрлігі кеңесінің мүшесі Гирс бастаған комиссия қазақ даласына келді, бұл комиссия қазақ өлкесін басқарудың жаңа тәртібін жасады. Осы жаңа тәртіп 1868 жылғы реформа бойынша заң күшіне енгізілді. Бұл реформаның да қазақ халқының өмірі үшін прогрестік маңызы болды.

1868 жылғы октябрьде — «Дала уалятын басқару туралы уақытша ереже» дейтін тағы бір заң шықты. Бұл Ереже бойынша: Орал облысы (орталығы Орал қаласы), Торғай облысы (орталығы Оренбург қаласы), Ақмола облысы (орталығы Омбы қаласы), Семей облысы (орталығы Семей қаласы) деген төрт облыс құрылды. Ішкі Орда (Бөкей Ордасы) Астрахань губерниясына қарады. Сөйтіп, Қазақстан әкімшілік жөнінен облыстарға, облыстар — уездерге, уездер — болыстарға бөлінді. Бір болысқа жалпы саны 1000 нан 2000 ға дейін үйі бар бірнеше ауыл қарады. Бүкіл қазақ жерлері бірыңғай тәртіп бойынша басқарылуға тиісті болды. Сонымен бірге, айта кету керек, патша үкіметі, бұл Ережеде еңалдымен, осы өлкені үстем таптардың — Россия помещиктері мен буржуазиясының мүдделеріне бағындыра пайдалануға тиісті мемлекеттік аппарат құрудың камын көздеді. Мұндай аппарат әскери оккупациялық аппарат еді.

Ереженің әр сөзінен оның мәні көрініп тұрды. Алайда бұл реформа едәуір алға басқандық болды, заманы өткен орта ғасырлық-аға сұлтандық феодализмнің құралы еді. Ал жаңа өрлеп келе жатқан буржуаға жаңа қанау құралы керек болды. Бұл реформа мұсылман молда-қожаларының правоарын да бірқатар тежеді. Молдалар жергілікті әкімшілік орындарының бақылауында болды. «Орыс-қазақ мектептері» ашылып, мұнда қазақ балаларына орыс тілі мен жазуын үйретуге тиісті еді. Дін мектептерінен оқудан гөрі орыс тілін оқу, үйрену қазақ балалары үшін мәдениет жөнінде прогрестік қадам еді. Мұның үстіне бұл дәуір М. В. Ломоносов-

тың, В. Г. Беллинскийдің, А. И. Герценинің, Қ. Д. Ушинскийдің педагогикалық идеялары мен көзқарастары және Петр І-нің ағарту жөніндегі реформалары да шығып тарап, тамырын жайған кез еді. Міне мұндай озат идеялардың қазақ халқына әсері тимей қала алмады. Сондықтан да орысша сауатты болудың өзі қазақ балаларының орыс және дүние жүзі мәдениетімен танысуына жол ашатын еді, бұл мектептердің ашылуы қазақ халқын орыс халқымен бұрынғыдан да жақындастыра түсті, қазақтар Россияның озат мәдениетіне кенеле бастады, ал орыс чиновниктері мен патша үкіметі — заң шығарушылар мүлде былай ойламаған еді. Орыс тілінде оқытатын қазақ мектептерінің ашылуы 1868 жылғы реформаның ең прогресшіл жағы болды. Бұл реформа бойынша дәрігерлік жәрдем беру үшін әр уезде дәрігерлік орындар ашылды, мұнда уезд дәрігері, фельдшерлер мен акушеркалар болды.

1868 жылғы реформа Қазақстанға экономика жөнінде үлкен әсер етті. Бұл реформадан кейін орыс капиталистері қазақ даласына көптеп келе бастады. Бұл оның тілегінен тыс — прогрестік мәнді болды. Капиталистік қатынас дамыды.

Қазақстанның Россияға қосылуының мәдениет жөніндегі басты прогрестік нәтижесіне келсек, қазақ халқы орыс мәдениетіне араласты, қазақтың тарихи мәдениеті, жер байлықтары зерттеле бастады. Қазақстанды зерттеуде тұңғыш ғылыми еңбек жазуды бастаған орыс ғалымдары болды. 1832 жылы А. Левшиннің үш томдық еңбегі шықты. Бұл Қазақстан, қазақтың тарихы, географиясы және этнографиясы туралы жазылған ең алғашқы ғылыми еңбек еді. Қазақстанның геология, ботаника, зоология және географиясы жөнінде Гельмерсеннің, Леманның, Семенов-Тяньшанскийдің және басқа орыс ғалымдарының ғылыми, тарихи еңбектері жарыққа шықты.

Орыс халқының озат мәдениетінен нәр алған, қоғамдық қайраткерлерінің ықпалымен өскен қазақ халқының маңдайалды адамдары өсіп жетілді, бұлар қазақ халқын мәдениетке, ағарту ісіне тартып, орыс халқымен достыққа, бірлікке шақырды. Қазақтың аса ірі жазушылары, қазақ халқының ағартушылары Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев, Ыбрай Алтынсарин сыяқты адамдар тікелей орыстың озат мәдениетінің ықпалымен өсіп қалыптасты. Қазақ әдебиетінің өркендеуіне, қазақ әдебиетінде демо-

кратиялық, прогрестік дәстүрлер туып жайылдығына Пушкин, Лермонтов, тағы басқа орыс халқының үздік ұлдарының шығармалары зор әсер етті.

Орыс халқының маңдайалды мәдениет қайраткері қазақ халқына, оның мәдениетіне шып ықыласымен қарап зерттей бастады. Мысалы, орыстың ұлы ақыны Пушкин 1833 жылы күзде, «Пугачев көтерілісінің тарихын» жазу үшін материал жыйнап жүріп, Оренбургке, Оралға келіп, Берді станциясында бірқатар қазақ ауылдарында болады. Оренбург, Торғай даласын аралап жүрген кезінде, Пушкин көшпелі қазақ еңбекшілерінің тұрмысымен, қазақ халқының аңыз-әңгіме, өлең-жырларымен, ертегілерімен өте жақын танысады.

Украинаның ұлы ақыны, революционер, демократ — Тарас Шевченко да қазақ халқына зор сүйіспеншілік, тілектестік білдірді. Ол 1847 жылы Қазақстанға 10 жылға жер аударылады. Украина халқының бостандығы мен тәуелсіздігі жолында күрескен революцияшыл демократ ақын қазақ халқына сүйіспеншілік білдірді. Маңғыстаудағы Ново-Петровскіде жер аударылып жүріп Шевченко көшпелі қазақтардың тұрмысын бейнелеген: «Қазақ семьясы», «Атты қазақ», «Бақсы», «Байғұстар», «Пеш жағып жатқан бала» деген бірнеше реалистік суреттерді салады.

XIX ғасырдың орта кезінен бастап Қазақстанға орыстың озат мәдениетінің, қоғамдық ой-пікірінің ықпалы өте күшейе түсті. Өйткені, бұл кезде Россияда революциялық қозғалыстың тууына байланысты демократиялық, революциялық мінез-құлқы үшін Сибирь мен Қазақстанға жер аударылып келген орыс демократтары мен революционерлерінің саны көбейді.

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақтың ірі ғалымы Шоқан Уәлиханов орыс халқы мен қазақ халқының үздіксіз байланысты екенін көрсетіп, бұл байланысты нығайта беру үшін барлық күш-жігерін жұмсады.

Шоқан Уәлиханов Қазақстан Россияға қосылған уақыттан бастап, орыс халқы мен қазақ халқының өмірінде тарихи бірлестік орнады деді: «Біз орыстармен тарихи, тіпті қандық туысқандығымыз жағынан байланыстымыз»¹ деп жазды Шоқан.

Шоқанды орыс достарының бірі жоғары бағалап былай деп жазды:

¹ Шоқан Шыңғысұлы Уәлихановтың шығармалары, 156-бет.

«Өз халқының бірінші адамы болып, Россияда даланың не екенін, оның маңызын және сіздің халықтың Россияға қалай қарайтынын түсіндіру, сонымен бірге өз Отанын ағарту жолында қызмет істеп, отанының өтініштерін орыстар алдына қою — ұлы мақсат емес пе, қасиетті іс емес пе? Сіз Европаша толық білім алған бірінші қырғыз екеніңізді есіңізге түсіріңіз. Бұған қосымша тағдыр сізді тамаша етті, сізге ізгі жан және жүрек берді... Мен сізді өте жақсы көремін, сіз туралы не сіздің тағдырыңыз туралы жатсам-тұрсам ойлаймын... Осы ой-қыялдың ішінде бір шындық білдім: бұл сіздің өз тұқымыңыздан европалық білім алу дәрежесіне жеткен бірінші адам екендігіңіз. Осының өзі де таңқаларлықтай оқыйға және осыны сезу сізге көп міндеттер жүкттейді»¹.

Орыстың алдыңғы қатарлы педагогикалық ой-пікірінің зор прогрестік ықпалы Ыбрай Алтынсаринді озат орыс мәдениетін қызу жақтаушы етіп баулыды және қалыптастырды. Ыбрай Алтынсарин Қазақстанда Ушинскийдің педагогикалық көзқарастарын тұңғыш таратушы болды.

Алтынсарин қазақ жастарына арнап былай деді: «Қазақтың жас ұрпақтары орыс тілі мен орыс сауатына мәдениет пен білімнің бірден-бір тілі деп қарайтын болады, сол тілді үйреніп ілгері дамыйды».

Ыбрай Алтынсарин өзінің педагогикалық өмірін Торғай облысында халық ағарту ісін ұйымдастыруға жұмсады. Ол қазақ қыздары үшін алғашқы интернат және мектеп ашты, мұсылмандық Шығыстың реакциялық ғылымына қатты қарсы тұрып, қазақ жастарының орысша оқып сауатын ашуына, орыс тілін үйренуіне көмектесті.

Қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаев қазақ халқын білімге, ғылымға, мәдениетке жеткізуді орыстардан іздеді. «Орысша оқу керек, хикмет (өнер, білім, ақыл) іс, мал да, өнер де, ғылым да бәрі де орыста тұр. Оның себебі: олар дүниенің тілін біледі, сен оның тілін білсең көкірек көзің ашылады... Орыстың ғылымы, өнері дүниенің кілті, оны білгенге дүние арзанырақ түседі»².

¹ Шоқан Уәлиханов, «Мақалалар мен қаттар» Алматы, 1947 жыл, 115-бет.

² Абай Құнанбаев, Шығармаларының толық жыйнағы, 1945 жыл, 349-бет, Қазақ Мемлекет Баспасы.

Бұдан 80 жыл бұрын Абай Пушкин мен Лермонтовтың шығармаларын қазақшаға аударды. Ол сол кездің өзінде-ақ орыстардың жарқын үмітін, терең ой-мүддесін қазақ халқына жеткізді.

Алдыңғы қатарлы орыс мәдениетінің сарқылмас байлығымен таныса отырып, Абай Пушкиннің, Лермонтовтың, Крыловтың, Салтыков-Щедриннің, Лев Толстойдың ұлы шығармаларын өте қадірледі. Пушкиннің «Евгений Онегиніндегі», «Татьянаның хатын» тамаша ақындық дарындылықпен тұнғыш қазақшаға аударған Абай болды. Ол Лермонтовтың 24 өлеңін, олардың ішінде «Қаңжар», «Теректің сыйы», «Жалғыз өзім шықтым жолға», «Желкем» және басқа өлеңдерін қазақшаға аударды. Орыстың классикалық әдебиетінің таңдаулы үлгілерін көпшілікке таратуға Абай өте зор көңіл бөлді. Ол Крыловтың мысалдарын да аударды.

Қазақ халқының үздік ұлдары, ұлы ағартушылар Абай, Шоқан, Ыбрай өздерінің өшпес шығармаларымен Ұлы Советтік Отанымыздың тарихынан құрметті орын алды.

ПАТША ӨКІМЕТІНІҢ ОТАРЛАУ САЯСАТЫ, ОҒАН ҚАРСЫ ОРЫС. ҚАЗАҚ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРІГІП ЖҮРГІЗГЕН КҮРЕСТЕРІ

XIX ғасырдың екінші жартысында патша өкіметі Қазақстанды түгел өзінің отарына айналдырды, қазақтың жергілікті бай, билері мен феодалдары арқылы және өзі тікелей билей бастады. Патша өкіметі қазақ халқын құлдықта, наландықта ұстап патриархтық-феодалдық езу саясатын әдейі жүргізіп отырды. Қазақ еңбекшілері екі жақтан езушілікке — патша өкіметінің отар ретінде езуі мен қазақтың жергілікті байлары мен феодалдарының қанап, езуіне ұшырады.

Патша өкіметі шет аймақтардың басқа халықтары сияқты қазақ халқын да кіріптарлықта, қараңғылықта ұстады, оны патриархтық-феодалдық тепкіде, қазақ халқының билігін патша чиновниктері мен қазақ байларының қолында ұстауға тырысты. В. И. Ленин айтқандай, патшалық Россия — помещиктер мен капиталистердің Россиясы, — халықтардың түрмесі болды.

Патша өкіметі Қазақстанды Россияның Орталық өнер-

кәсіп аудандары үшін аграрлық-шикізат алатын орынға, өнеркәсіп товарларын шығарып сататын базарға айналдырды.

Қазақстанның экономика және мәдениет жөнінде бүкіл Россиямен байланысы, әсіресе XIX ғасырдың аяғында және XX ғасырдың басында бұрынғыдан әрі күшейе түсті. Бұл жағдай шаруашылықтың ең жоғарғы түрін дамытты, қазақ аулында тапқа жіктелуді тездетіп, тап күресін шиеленістірді. Қанаушы тап — феодалдар мен байларға қарсы қазақ еңбекшілерінің таптық күресі буржуазиялық-помещиктік құрылысқа қарсы, таптық және ұлт-отаршылық қанауға қарсы орыс жұмысшы табының революциялық күресімен және оның социалистік революция жолындағы күресімен ұштасты.

Қазақстанды отар ретінде талау жөнінде патша өкіметінің жүргізген зұлымдық әрекеттерінің ішіндегі ең ауыры — қоныс аударушылар фондасын жасау сылтауымен қазақ халқының тұратын жерін конфискация жасап алу болды. XIX ғасырдың аяқ шенінде патша өкіметі Қазақстанды отар аудан деп жариялап, Қазақстанға Россияның Орталық аудандарынан шаруаларды жер аудару бастады. Патша өкіметі қазақтың жерін тартып алуды, әсіресе Столыпин реакциясы жылдары күшейтті. 1905—1907 жылдардағы революциядан зәресі ұшып қорыққан патша өкіметі Россияда жер мәселесін ұлт аймақтарының еңбекшілерінің жерін тартып алу жолымен шешпек болды.

Бұл туралы В. И. Ленин былай деп жазды: «Жұртқа мәлім, үкімет пен контрреволюциялық партиялар шаруалардың қоныс аударуына ерекше үлкен үміт артқан. Барлық контрреволюционерлердің ойынша бұл қоныс аудару аграрлық мәселені біржолата шешпегеннің өзінде де, ең болмағанда, оны недәуір бәсеңсітіп, зыянсыз етуге тиіс болды. Қоныс аударудың Европалық Россиядағы шаруа қозғалысы нақ жақындап келген кезде, сонсоң дамыған кезде ерекше дәріптеліп, барынша мадақталған себебі осында»¹.

Патша өкіметі отаршылдар арасында великорусьтық шовинизмді әдейі қоздырды. Ол ресми түрде қазақты «бұратана» атапдырып, қазақ халқына жиреніштік, жеккөрушілік туғызды. Патша өкіметі қазақ шаруаларының

¹ В. И. Ленин, Шығармалар, 18-том, қазақшасы, 83-бет.

жақсы жерлерін алып, чиновниктерге, казактың байларына берді. Мысалы, бірінші империалистік соғыс басталған кезде Қазақстанда патша өкіметінің тартып алған жерінің мөлшері 40—50 миллион десятинаға жетті. Патша өкіметі казактан тартып алған жерден отарлау үшін жер фондын жасады. Бұл қазақ халқының экономикалық және әлеуметтік дамуына, ұлттық сана-сезімінің көтерілуіне бөгет болып келді.

«Қоныс аударушылар фондысы байырғы халықтардың жер жөніндегі праволарын көпе-көрнеу бұзу жолымен құрылады, ал Россиядан қоныс аударту «шет аймақтарды орыстандыру» жөніндегі нақ сол ұлтшылдық принцип үшін жасалды»¹ деп жазды В. И. Ленин.

Қазақ еңбекшілері патша өкіметінің қоныс аудару саясатының зор ауыртпалығын бастап өткерді. Сонымен бірге Қазақстанға қоныс аударылып келген орыс шаруалары өз еліндегіден де тіпті адам төзбестік халде болды. Оларға чиновниктер зорлық-зомбылық көрсетті, олар аштық-жалаңаштықтың зардабын шекті. Міне мұның барлығы орыс пен қазақ еңбекшілерінің бірігіп екі-жақтан бірдей қанаушы — патша өкіметі мен казактың феодалдары мен байларына қарсы тізе қосып күресуге жұмылдырды. Бұл тізе қосып күресушілік қазақ халқы мен ұлы орыс халқының достығын нығайтып, оларды бұрынғыдан гөрі жақындастырып, бауырластырды. Ал Коммунистік партия еліміздің барлық еңбекшілерінің түпкі мақсатын көздеп помещиктер мен капиталистерге және бай, билерге қарсы еңбекшілердің күресін ұымдастырып, рух берді. Бұл күрес 1917 жылы Октябрь социалистік революциясының жеңіп шығу нәтижесінде еңбекшілерді дүниежүзілік тарихи жеңіске жеткізді.

Октябрь революциясына дейін қазақ ауылында патриархтық-феодалдық қарым-қатнас сақталып келді. Қазақстанда халықтың екі проценті ғана хат таныйтын еді. Патша өкіметі, — дейді И. В. Сталин, — бұқараны құлдықта, надандықта ұстау үшін, шеткері аймақтарда патриархтық-феодалдық езу саясатын әдейі жүргізіп отырды. Патша өкіметі, жергілікті ұлт бұқарасын нашар аудандарға қарай тықсырып, ұлт араздығын күшейту үшін, шеткері аймақтардың жақсы түкпірлеріне отаршы

¹ В. И. Ленин, Шығармалар, 18-том, қазақшасы, 88—89-беттер.

элементтерді әдейі қоныстандырып отырды. Патша өкіметі, бұқараны қараңғылықта ұстау үшін, жергілікті мектепті, театрды, ағарту мекемелерін қыспаққа алып, кейде мүлде жойып отырды. Патша өкіметі жергілікті халықтың жақсы-жақсы адамдарының қандай да болса инициативасына жол бермеді. Ақырында, патша өкіметі шеткері аймақтардағы бұқара халықтың барлық белсенділігін басып тастап отырды. Осының бәрімен патша өкіметі жергілікті ұлт бұқарасының арасында орыс атаулыға зор сенбеушілік тудырды, ол сенбеушілік кейде дұшпандық көзқарасқа айналып отырды.

Сондай-ақ, еңбекші бұқара өз ішінде қазақ феодалдары мен байларының қатаң қанауында болды, феодалдар мен байлар жерді өзінің меншігіне, иелігіне алып, өз қалауына пайдаланды. Олар жерді ата мұрамыз деп есептеді. Жерді еңбекшілерге жалдап берді, ақысына шөп шапқызды, егін салдырып, оны жыйнатты. Мұның үстіне, — байлар мен феодалдар және чиновниктер бұқара халыққа аяусыз салық салды, оның үстіне малдың зекеті деп алатын еді, байлар соғымым деп, чиновниктер шығыным деп алды. Қожалардың, ишандардың және молдалардың алымы өз алдына жүрді.

Ресми түрдегі алым салықтан тыс феодалдар мен байлар, сұлтандар халыққа тағы басқа көптеген желеулермен салықтар салып, қазақ еңбекшілерін езіп, жаншып, қанады. Сөйтіп, қазақ еңбекшілері екі бірдей езудің — таптық және ұлттық езудің қыспағына түсті. И. В. Сталин бұл жөнінде былай делі: «Екі жақтап езудің салмағы езілген ұлттардың еңбекші бұқарасын революцияшылдандырмай қоймайды, езудің негізгі күшіне қарсы күреске—капиталға қарсы күреске оларды итермелемей қоймайды»¹.

Бұл төпкілерге шыдай алмаған қазақ еңбекшілері орыс халқымен бірігіп, патша өкіметіне қарсы, жергілікті феодалдарға, сұлтандарға, байларға қарсы бас көтерді. Мысалы, 1773 жылы Россияда Емельян Пугачев бастаған үлкен шаруалар көтерілісі басталды. Пугачев Волганың төменгі жағында болған кезінде, — 1774 жылдың июль, август айларында қазақтардың көтерілісі өте-мөте кең өріс алып, Пугачев көтерілісіне ұласты. Қазақтардың Пугачев бастаған шаруалар соғысына қатнасуы са-

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 5-том, қазақшасы, 383--384-беттер.

модержавиелік-крепостниктік құрылысқа қарсы қазақ халқы мен орыс халқының ең бірінші рет бірігіп аттануы еді. Пугачевтің үлгісімен Сырым Датов бастаған көтеріліс болды. 1836—1837 жылдардағы Бөкей ордасындағы қазақтардың Исатай Тайманов пен Махамбет Өтемісов бастаған көтерілісі патша өкіметінің отаршылық саясатына, феодализмге, би-сұлтандарға қарсы ұлт-азаттық көтерілісі болды.

Қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалыстары орыс халқының самодержавиеге, помещиктер мен капиталистерге қарсы күресімен ұштасты. Өйткені, патша өкіметі орыстың да, қазақтың да және Россия империясының құрамына кіретін басқа да еңбекші халықтардың жалпы ортақ жауы еді.

Орыс жұмысшылары мен шаруалары әлденеше рет, 1905—1907 жылдардағы революция кезінде, одан бұрынғы және кейінгі жылдарда да Қазақстан еңбекшілеріне өз елін ішкі, сыртқы жаулардан қалай азат етудің үлгісін көрсетті.

Қазақ еңбекшілерінің таптық және саяси сезімін ояту, өсіру жөнінде орыс революцияшылдарының атқарған қызметі күшті болды.

Қазақстанға жер аударылып келген революцияшыл социал-демократтар, әсіресе лениндік искрашылар қазақ еңбекшілері арасында зор революциялық жұмыстар жүргізді, бай, феодалдарға қарсы күресуге жұмылдырды. 1903 жылы Омск ден Петропавловскіге Омск темір жолының жұмысшылары — революцияшыл социал-демократтар айдалып келді. Бұлар Петропавловскіде лениншіл искраның тобын құрды. Бұл топтың 1903 жылдың аяғында Қазақстанда оннан астам мүшесі болды. Омск комитеті Петропавловск тобына үнемі партия баспасөздері мен маман революцияшылар жіберіп тұрды. Бұл жылдары жеке искрашылар Оренбургте (Чкалов), Уральскіде, кәзіргі Қызылорда да темір жол жұмысшылары мен оқушы жастар арасында революциялық жұмыс жүргізді.

Поволжье, Урал, Сибирь, Самара, Саратов, Астрахань, Омск, Уфа, Оренбург сыяқты Қазақстанмен шектесіп жатқан үлкен қалалар арқылы Қазақстан еңбекшілерінің арасына марксизм-ленинизм идеясы таралады. Марксистік әдебиет пен үндеулер Қазақстанға келе бастайды. Мысалы, Қазақстанның солтүстік облыстарын-

да Петербургтағы «Жұмысшы табын азат ету күресі одағының» үндеуі таралған.

XIX ғасырдың аяғында, XX ғасырдың басында капитализм өзінің ең жоғарғы сатысы — империализмге жетті. Империализмнің өзгешелігі, оның қайшылықтары барынша шиеленісуі және оның социалистік революция арқылы жойылмай қоймайтындығы туралы В. И. Ленин өзінің империализм туралы, әсіресе «Империализм—капитализмнің жоғарғы сатысы» деген еңбегінде толық айқын ашып берді. XX ғасырдың басында Россия ұлы революциялық қозғалыстың орталығына айналды, империализмнің барлық қайшылықтарының шиеленіскен түйіні осы жерде болды. «...Басқа елдердің қайсысынан болса да Россияның революциялық толғағы күшті болды, сондықтан бұл қайшылықтарды тек Россия ғана революциялық жолмен шеше алды»¹.

Патша өкіметінің отаршылдық саясатынан азап шеккен, қорлық көрген қазақ халқы орыс революциясының жеңуін шын ниетімен тіледі. Қазақ халқының азаттық күресі революциялық тасқынның жалпы арнасына қосылып, патша өкіметіне қарсы күресті күшейте түсті, мұның үстіне орыс пролетариатының қуатты революциялық қозғалысының ықпалынан ұлт-азаттық күресінің өзі де күшейді. Орыс жұмысшы табы патша өкіметіне және бүкіл помещиктік-капиталистік тәртіпке қарсы күрестің жетекшісі болды.

Мұнымен бірге қазақ жұмысшылары мен еңбекшілері орыс пролетариатының басшылығымен шетел капиталистерінің қанауына да қарсы күреске шықты.

«Патшалық Россия батыс империализмінің орасан зор резерві болды; резерві болғанда, отын мен металлургия сыяқты, Россия халық шаруашылығының шешуші салаларын қолына алған шетел капиталының енуіне еркін жол беруі жағынан ғана емес, батыс империалистерінің пайдасына солдат бере алатындығы жағынан да резерві болды»².

Шетел империалистері Қазақстанға XIX ғасырдың аяғынан және XX ғасырдың бас кезінен бастап келе бастаған. Мысалы, 1904 жылы австрия князі Турн-Таксис

¹ Н. В. Сталиц, Шығармалар, 6-том, қазақшасы, 86-бет.

² Бұл да сонда 86—87-беттер.

патша өкіметінен Алтайдағы барлық кен шығатын жерлерді жалға алды. Сол жылы Қарағанды көмір шахталары, Успенск руднигі және Спасска мыс заводы Франция капиталісі Карноға жалға берілді. Карно 1907 жылы бұл кәсіп орындарын Англияның «Спасска мыс кендерінің акционерлер қоғамы» дегенге сатты. Кейінде бұл қоғамның акцияларын Лондонның банкирі Эрлих сатып алады. 1908 жылы американың капиталистері Жезқазған рудниктерін 380 мың сомға сатып алды. Мұнда американың «Атбасар мыс кендерінің акционерлер қоғамы» құрылды.

Англияның Лесли Уркварт бастаған бір топ капиталистері 1914 жылы «Риддер акционерлер қоғамын», яғни Риддердегі түсті металдар шығатын бай кен орталықтарын түгелдей иемденеді. Шетел капиталы, көбінесе, кен өнеркәсібіне ұмтылады. Капиталистер, әсіресе, түсті металға, көмірге және мұнайға қызықты. Олар өндірісті жабдықтау, машиналандыру үшін қаржыны мүлде дерлік аз жұмсады. Зұлымдық жолымен Қазақстанның кен байлығын талады, ал қазақ еңбекшілерін аяусыз қанады. Жұмыс, көбіне, қол күшімен атқарылды. Қазақстанның кәсіп орындарында жұмысшылардың көпшілігі қазақтар болды, бұлардың жалпы саны орташа есеппен 60—70 процентке жететін еді. Алтын кендеріндегі, тұз кәсіпшілігіндегі, шахталар мен рудниктердегі жұмысшылардың 90 проценттен астамы қазақтар болды.

Сөйтіп, ағылшын-американ империалистері Қазақстанның кен өнеркәсібін басып алып айуандықпен пайдаланды, оны техникамен жабдықтау ісіне ешқандай көңіл бөлмеді, еңбекті қорғау шаралары мүлде қолданылмады. Мәселен, жұмысшылар шахталарда ашық лампаларды пайдаланды, осының салдарынан шахталар жиі-жиі өртеніп, құлай беретін еді. 1915 жылы Ембідегі мұнай кәсіпшілігінде 1088 жұмысшыдан 613 адамға зақым келген.

Ағылшын-американ империалистері Қазақстанды өзінің отары деп есептеп, жұмысшыларды аяусыз қанады. Шет ел капиталистерінің қолындағы кәсіп орындарындағы еңбектің жағдайы мейлінше ауыр болды. Жұмысшылар шахталарда күніне 14—16 сағат жұмыс істеп, 40—50 тыйыннан ғана жалақы алды. Әсіресе, әйелдер мен балалардың еңбегі мейлінше қаналды.

Англия үкіметі Орта Азия мен Қазақстанға өзінің тыншыларын да жіберіл сғырды. XIX ғасырдың 30—40-жылдарында Орта Азия мен Қазақстанды Муркрофт, Конолли, Бернс, Джерард, Стодарт, Шекспир, Томсон тәрізді маман шпиондар аралап шығады. Сонымен бірге Англияның шпион-агенттері казак ауылдарын аралап жүріп, ел-жұртты Хиуа ханымен одақтасуға, орыстарға қарсы соғысқа шығуға азғырды.

Қазақ жұмысшылары мен орыс жұмысшылары капиталистік қанаушылыққа қарсы революциялық күреске бірге шыға бастайды. Жұмысшылардың үлкен ереуілі Қазақстанда 1901 және 1903 жылдарда Успенск руднигінде, сол сыяқты 1902—1903 жылдарда Екібастұз бен Қарағандыда болды. 1903 жылғы декабрьдің 20-нда Рязановтардың Спасска мыс заводында да қазақ жұмысшыларының үлкен ереуілі шығады. Әкімдерге заводтың басқарушысы Сухаруков бұл ереуіл туралы жіберген хабарында: «Уәделескен күні қазақ жұмысшыларының көбі онан әрі жұмыс істегісі келмей, есеп берілуін талап етті, өздеріне қосылмаған жұмысшыларға ықпал жасауды да көздеді» деп жазды. Ереуіл үш күнге созылды. Жұмысшылар тұрмысқа байланысты экономикалық тұрғыдағы: жалақыны арттыру, тұрмыс-еңбек жағдайын жақсарту талаптарын қойды.

XX ғасырдың алғашқы жылдарында Оренбург — Ташкент темір жолын салып жатқан жұмысшылар және Сибирь темір жолшылары арасында да ереуілдер туды. Лениннің «Искра» газеті 1903 жылғы февральдің 1-де Ташкент жолындағы темір жол жұмысшылары туралы былай деп жазды: «Подрядчиктердің жұмысшылардың жалақысын жеп қалатынын, қанаушылықтың орасан ауырлығын, жұмысшылардың, барақ деп аталатын, саломмен жапқан ұраларда тұратынын, шіріген оwoць сорпасымен қоректенетінін айтып жатудың қажеті жоқ, өйткені мұның бәрі дағдылы іске айналған».

1905 жылы 9 январьда Петербургта жұмысшылардың қанға боялып қырғынға ұшыратылуы қанды жөксенбі ғана болып аталған жоқ, бұл 1905 жылы бірінші орыс революциясының бастамасы болды. Бұдан кейін тек орталық Россияның еңбекші бұқарасы ғана емес, шет аймақтардың езілген халықтары да патша өкіметіне, жергілікті бай, феодалдарға қарсы күреске шықты. 1905

—1907 жылдардағы шет аймақ халықтарының ұлт-азаттық қозғалысы орыс халқының революциялық күресімен тығыз байланысты болды. «Россияның езілген халықтары арасында ұлт-азаттық қозғалысы қауырт басталды!» деп жазды В. И. Ленин осы кезде.

Елде революциялық қозғалыстың одан әрі дамуы үшін партияның III съезі қарарларының орасан зор маңызы болды. Орыс пролетариатының революциялық күресі Қазақстанда революцияның ұлғаюына өте күшті әсер етті. В. И. Ленин: «Еропаның саналы жұмысшыларының енді азиялық жолдастары бар және бұл жолдастарының саны күн сайын емес, сағат сайын өсе береді»² деп жазды.

Бұл жерде орыс халқының авангардтық ролін, Қазақ халқы мен орыс халқының тарихи байланысы қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы мен орыс пролетариатының революциялық қозғалысының бірігуіне себеп болғандығын атап айтуға болады. И. В. Сталин көрсеткендей Ұлы Октябрь социалистік революциясы тек пролетариат революциясы мен шаруалар қозғалысының бірігуі ғана емес, сонымен қатар, ұлт-азаттық қозғалысының бірігуінің нәтижесі болып табылды.

Орыс пролетариатының тарихи ролін, оның революциялық қозғалыста көрсеткен үлгісін бағалай келіп, В. И. Ленин: Біз ұлттық мақтанш сезіміне бөленудеміз, өйткені великорус ұлты да революцияшыл тапты туғызды, бұл тек ұлы қырғындарды, қаз-қатар дар ағаштарды, түрмелерді, ұлы ашаршылықты, поптардың, патшалардың, помещиктердің және капиталистердің алдында құрдай жорғалауды ғана емес, азаттық үшін, социализм үшін күресудің ұлы үлгілерін де адам баласына беруге қабілеті бар екендігін дәлелдеді, дейді.

Орыс пролетариатының басшылығымен басқа ұлттардың пролетарлары орыс пролетариатының төңірегіне бірлесті. Бұл бірлесудің патшалық Россияның Қазақстан сияқты өте артта қалған отарларын революцияландыруда зор маңызы болды.

И. В. Сталин өзінің «Социал-демократиялық партия ұлт мәселесін қалай түсінеді» деген мақаласында:

¹ В. И. Ленин, Шығармалар, 19-том, қазақшасы, 181-бет.

² В. И. Ленин, Шығармалар, 15-том, қазақшасы, 181-бет.

«...Пролетариаттың женуі үшін барлық жұмысшылардың ұлт айырмашылығына қарамастан бірігуі қажет»¹ деп көрсетті.

XX ғасырдан бастап-ақ Қазақстанда да Россиядағы революциялық қозғалыстың әсерімен еңбекшілердің революциялық қозғалыстары үдей бастады. Мысалы, орыстың бірінші буржуазиялық демократиялық революциясы жылдарында қазақ халқы да белсенді түрде революциялық күреске тартылды. Сөйтіп, Россиядағы 1905—1907 жылдарғы революцияның әсерімен Қазақстанда да азаттық қозғалысы дамый бастады. Сондықтан да В. И. Ленин: «Дүниежүзілік капитализм және 1905 жылғы Россиядағы революциялық қозғалыс Азияны біржолата оятты. Езілген, ортағасырлық қараңғылықтың азабын шеккен жүздеген миллион халықтар ұйқыдан оянып, жаңа тұрмысқа және демократия үшін күреске тартылды»² деп жазды. Осы кезде Қазақстанның Петропавловск сыяқты көптеген қалаларында жергілікті социал-демократиялық топ ұйымдастырылады.

Қазақстандағы революциялық қозғалыстарға М. В. Фрунзе, В. В. Куйбышев сыяқты коммунистік партияның көрнекті қайраткерлері басшылық етті.

М. В. Фрунзе 1885 жылы Пишпек (кәзіргі Фрунзе) қаласында фельдшер семьясында туды. Пишпектегі бастауыш мектепті бітіргеннен кейін М. В. Фрунзе Верныйдағы гимназияға (кәзіргі Алматы қаласындағы қазақтың С. М. Киров атындағы университетінің үйі орналасқан) түсіп, оны 1904 жылы бітіреді. Гимназияны бітіргеннен кейін Петербургтағы политехникалық институтқа түседі. М. В. Фрунзе революциялық идеялармен гимназияда жүргенде-ақ танысып, сондағы «самообразование» үйірмесіне қатысады.

Ал, В. В. Куйбышев 1888 жылы Омск қаласында туған. Бірақ көп кешікпей әкесінің Көкшетау қаласындағы әскери команданың бастығы болып тағайындалуымен байланысты Көкшетауға көшіп келеді. Куйбышевтің шешесі мұғалім болған. 1905—1907 жылдардағы революция кезіндегі Петропавл большевиктік ұйымының жұмысы большевиктер партиясының адал ұлы Куйбышевтің революциялық қызметімен тығыз байланысты болды.

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 1-том, қазақшасы, 37-бет.

² В. И. Ленин, Шығармалар, 19-том, қазақшасы, 68-бет.

13—14 жасынан бастап-ақ В. В. Қуйбышев революциялық қызметтерге араласып, Қөкшетаудың революционер жастарының жасырын ұйымына қатысады. 1903 жылы Қуйбышев Омскідегі кадет корпусында оқып жүріп, жазда Қөкшетауға демалысқа келеді. Міне осы келгенде Қөкшетауға Омскіден революциялық үндеулер әкеліп, оны жастар арасына және солдаттар арасына тарата бастайды. 1904 жылы В. В. Қуйбышев РСДЖП-ның Омскідегі ұйымына мүше болады, мүше болысымен-ақ большевиктермен байланыс жасайды. В. В. Қуйбышев Петропавлға РСДЖП-ның Омскідегі ұйымының революциялық жұмысты басқару жөніндегі тапсырмасы бойынша келеді. В. В. Қуйбышев темір жол депосында және басқа жерлерде стачкалар мен демонстрациялар ұйымдастырады. Меньшевиктердің айла-әрекеттерін, зұлымдығын әшкере-леп сөз сөйлейді. Петропавлда В. В. Қуйбышевтің қатысуымен 1902 жылдың майында «Степная жизнь» деген большевиктік газет шығарылады.

1905 жылғы октябрьдегі бүкілроссиялық саяси стачка және декабрь қарулы көтерілісі кезінде Қазақстанда революциялық қозғалыс кең өрістейді. В. И. Ленин «Бүкілроссиялық саяси стачка» деген мақаласында былай деп жазды:

Бүкілроссиялық саяси стачка бұл жолы ең алдыңғы қатардағы таптың батырлық өрлеуіне Россияның қарғыс тиген «империясының» барлық халықтарын біріктірді. Бұл езі мен зорлық-зомбылық империясының барлық халықтарының пролетарлары кезірде бостандықтың тұтас бір ұлы армиясына, социализм армиясына тізілуде.

Октябрьдегі бүкілроссиялық саяси ереуіл, әсіресе Оренбург—Ташкент және Сибирь темір жолдарында күшейе түсті. Бұл кезде Қазақстанның көпшілік қалаларында демонстрациялар болады. 1905 жылы күзде Успенск руднигі жұмысшыларының жыйналысында Капитализмге қарсы және жалақыны көбейту жолында күресу үшін «Орыс-қырғыз одағы» құрылды. 1905 жылы декабрьде осы одақтың басшылығымен рудникте үлкен ереуіл болды. Бұл ереуіл жұмысшылардың жеңісімен аяқталды. 1905 жылдың аяқ кезінде революциялық қозғалыс қазақ еңбекшілерінің қалың бұқарасын және Қа-

зақстанға келіп орналасқан орыс шаруаларын толық қамтыйды.

Декабрь қарулы көтерілісі жеңіліске ұшырағаннан кейін бүкіл елде революциялық қозғалысқа қарсы қатаң жазалар қолданыла бастады, полициялық террор күшейді. Бірақ Россияда революциялық қозғалыс бірден тоқтап қалған жоқ, көпке созылды. Осы сыяқты 1906—1907 жылдардағы революциялық күрес Қазақстанда да созыла түсті. В. В. Куйбышев өзінің осы кездегі революциялық қызметін еске түсіріп былай дейді:

«1906 жылы мен Петербургтан өзімнің туған қалама Омскіге келдім. Келісімен жергілікті партиялық ұйыммен байланыс жасадым. РСДЖП-ның Омскілік комитетінде большевиктер көпшілік екен, көп кешікпей мен осы комитетке мүше болып сайландым, мұнда маған үгіт-насихат жұмысын басқару тапсырылды».

1906—1907 жылдары РСДЖП-ның Петропавловскідегі ұйымының мүше саны 150 адамға жетті. Куйбышев бастаған Петропавлдағы большевиктік топ, Қазақстанның көптеген жерлерімен байланыс жасап, халық арасында әртүрлі жұмыстар жүргізеді.

Омск большевиктері үгіт-насихат жұмыстарының Қазақстанның көпшілік жерін қамтығаны сондай, тіпті олар Қазақстанның ең шеттегі мәдениет, экономика жағынан артта қалған түкпіріндегі Жетісу облысымен де байланыс жасайды. Сөйтіп, большевиктік ұйымдар тек жұмысшылар мен қала халқы арасында ғана емес, деревнялар мен ауыл шаруалары арасында да үгіт-насихат жұмысын жүргізеді.

Мұны Омск комитетінің «Сибирь қазақтарына хат» деген үндеу қағаздары дәлелдейді. Бұл үндеу 1906 жылы орыс казактары мен Жаркент горнизонының солдаттарының арасына тарайды, 1906—1907 жылдары Қазақстанға большевиктік әдебиеттер, В. И. Лениннің кітапшалары мен мақалалары, РСДЖП-ның кавказдық комитетінің үндеулері тарала бастайды. Бұл кезде Кавказ комитетін И. В. Сталин басқаратын еді. РСДЖП-ның Томскілік комитетінің листовкалары да келеді. Томск комитетін С. М. Киров басқаратын еді. 1906 жыл полиция тіміскілеп жүріп, Верный горнизонының солдаттарынан РСДЖП Кавказдық Одағының үндеуін және Томск комитетінің үндеуін қолға түсіреді.

1906 жылы Н. Влагодарный деген шаруа Жаркенттегі 2-атқыштар батальоны мен 8-түркмен атқыштар бригадасы солдаттарының арасына В. И. Лениннің «Деревня кедейлеріне» деген мақаласын таратады. 1907 жылдың аяқ кезінде полиция Верныйда (кәзіргі Алматы) маңызды большевиктік әдебиеттер толған астыртын жұмыс істейтін кітапхананы тауып алған.

Бұл кітапханадан В. И. Лениннің: «Аграрлық программаны қайта қарау», «Кадеттердің жеңісі және жұмысшылар партиясының міндеттері», «Бірігу съезі туралы баяндама» деген тағы басқа еңбектері табылған. Осы жолы Константин Бендюков деген казакты тұтқынға алған кезде полиция оның жанынан большевиктік «Пролетарий» газетінің 1907 жылы 20 октябрьде басылған номерін тауып алады. 1906 жылы апрельде Верныйдағы Сибирьлік атқыштар батальонының оқу командасынан полиция «Солдатский листок правды» газетінің 2-санынан 4-данасын қолға түсірген. Бұл газет Ташкентте большевиктердің қатысуымен шығып тұратын газет еді.

Газеттің бұл санында «Жұмысшылар не тілейді» деген басмақала басылған еді. Бұл мақалада большевиктік ұлт саясаты туралы мәселеге көп көңіл бөлінген. Бұл мақалада да:

«Біздер, социал-демократтар республикадағы әрбір ұлттар өздерінің тағдырын шеше алатын правоға ие болуды талап етуіміз керек, яғни әрбір ұлттар одақтас республика болып отыруды тілей ме? Әлде жеке мемлекет болып отыруды тілей ме — оны өздері таңдап алатындай болсын.

Сөйтіп, жұмысшылар Россиядағы барлық ұлттардың тең болуын, әрбір ұлттың өзін-өзі билеуіне ерік берілуін талап етеді» деп көрсетілген.

1906 жылдың мартында РСДЖП-ның Түркстандық бірінші конференциясында большевиктер жергілікті ұлт еңбекшілері арасындағы істелетін жұмыс туралы арнаулы қарар қабылдады. Конференция Орта Азия мен Қазақстан халықтары арасында жүргізілетін жұмыстар туралы мәселеге баса тоқталады, бұларға айрықша көңіл бөлуді, олардың арасында социал-демократиялық үгіт-насихат жұмысын жүргізуді талап етеді.

Бірінші орыс революциясы кезінде большевиктердің Қазақстан еңбекшілеріне қандай ықпал еткендігін Ақмола және Торғай облыстары бойынша өткізілген екінші

Мемлекеттік дума сайлауы толық сыйпаттайды. Сайлау кезінде большевиктер сайлау науқанын мүмкіншілігінше өз мақсатына пайдалана білді. Осының нәтижесінде Ақмола және Торғай облыстарынан екінші мемлекеттік думаға большевиктер: Ақмола облысынан — Виноградов, Торғай облысынан — Голованов сайланды.

Ленин шығармаларының, социал-демократиялық прокламациялардың халықты революцияландырушылық зор маңызы болғандығын атап айту керек. Бұлар Қазақстан еңбекшілерін самодержавиеге, бай, феодалдарға қарсы саналы революциялық күреске шақырып, аттандырды.

1905 жылы 11 декабрьде Успенск руднигінде казак және орыс жұмысшыларының ірі ереуілі болды. Бұл 1905—1907 жылдардағы бірінші орыс революциясының шеткергі ұлт аймақтарына, соның ішінде Қазақстанға тигізген революциялық ықпалының толық дәлелі еді. Бұл ықпал шетаймақтарда революциялық қозғалыстың дамуын тездетті.

Қазақ халқы өзінің келешегіне толық сеніммен қарай бастады. Өйткені, патшалық Россиядан басқа тағы екінші Россия — шаруалармен одақтаса отырып, большевиктер партиясының басшылығымен өзінің бостандығы, елдегі барлық езілген халықтардың бостандығы үшін күресуші революцияшыл жұмысшылардың Россиясы өздеріне көмектесетінін айқын білді.

Бақытты, бейбіт тұрмыс құру жолындағы патшалық өкімет пен империализмге, феодалдар мен байларға қарсы жүргізген Россиядағы езілген халықтардың бостандық күресін басқарушы жаңа тұрпатты партия — Коммунистік партия болды. Біздің тамаша Отанымызға патшаның жендеттері, дворяндар мен капиталистер зорлық көрсетіп, қанап, қорлық көрсетіп отырғаны біздің жанымызға басқалардан гөрі қатты батады деді В. И. Ленин.

Ұлы Октябрь социалистік революциясына дейін казак халқының ең таңдаулы адамдары — большевиктер Амангелді Иманов, Әліби Жангелдин және басқалар өз халқын коммунистік партияның басшылығымен жаңа өмір құруға шақырды. «Қазақ халқының тағдыры, — деді Амангелді Иманов, — большевизмнің жеңуімен бай-

ланысты... Сондықтан біз барлық күшімізбен орыс большевиктеріне көмектесуіміз керек».

1916 жылы Қазақстан еңбекшілері патша өкіметіне және жергілікті қазақ байлары мен буржуазияшыл ұлтшылдарға қарсы қалың қол боп революциялық көтеріліске шықты. Бұл көтеріліске большевик Амангелді Иманов басшылық етті. Көтеріліс осы күнгі Қазақстан жерін тұтас камтып, оған он мыңдаған қазақ еңбекшілері қосылды. Көтеріліс тереңдей түсті, дамый берді. Алдыңғы қатарлы орыс жұмысшылары мен шаруалары қазақ халқының көтерілісіне тілектестік білдіріп, жәрдемдесті. Сонымен қатар басқа халықтар да қазақ еңбекшілеріне тілектестік білдірді. Қазақ халқының 1916—1917 жылдардағы ұлт-азаттық күресі орыс жұмысшылары мен шаруаларының патшалық самодержавиеге, империализмге қарсы революциялық күресіне ұштасты.

Патша өкіметінің жөндеттері жанталасып жазалағанына қарамастан, орыс жұмысшылары мен еңбекші шаруаларының және патшалық Россияның езілген халықтары арасындағы, оның ішінде қазақ халқының империалистік соғысқа, патша өкіметіне, помещиктер мен буржуазияға, қазақ байлары мен буржуазияшыл ұлтшылдарға қарсы күресі үдеп, өрши берді.

Қазақ халқының 1916 жылғы көтерілісі өртінің соңғы ұшқындарын патша өкіметі әлі сөндіріп үлгермей жатқан кезде, Россияда 1917 жылы февраль буржуазиялық-демократиялық революциясы бұрқ ете түсіп, жеңіске жетті. Алайда, февраль революциясы Қазақстан еңбекшілерінің тұрмысына ешқандай өзгерістер енгізбеді. Буржуазиялық уақытша өкімет Қазақстанда және басқа ұлт аймақтарында патша өкіметінің ұлт саясатын сол күйінде өзгеріссіз қалдырды, еңбекшілерді бұрынғыдай езіп аяусыз қанай берді. Бұл қанаудан құтылып, босандыққа жету үшін социалистік революция қажет болды.

1917 жылы 7 ноябрьде (25 октябрьде) Ұлы Октябрь социалистік революциясы жеңді. «Орталықта басталған революция орталықтың тар территориясының шеңберінде ұзақ уақыт қала алмады. Орталықта жеңіп шығып, революция шеткері аймақтарға сөзсіз тарауға тиіс еді. Шынында да, революция толқыны төңкерістің бірінші күнінен бастап-ақ солтүстіктен бүкіл Россия бойына

жайылып, шеткері аймақтардың бірінен соң бірін қамтыды»¹.

ҰЛЫ ОКТЯБРЬ СОЦИАЛИСТІК РЕВОЛЮЦИЯСЫ ЖӘНЕ ОРЫС, ҚАЗАҚ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ МЫЗҒЫМАС ТУЫСҚАНДЫҚ ДОСТЫҒЫ

1917 жылы 3 (16) ноябрьде В. И. Ленин мен И. В. Сталиннің қолдары қойылған «Россия еңбекші халықтары праволарының декларациясы» жарияланды. Бұл Ұлы Октябрь социалистік революциясының тарихи докумені есі. Мұнда совет үкіметі ұлт саясатының негізі айқын, анық белгіленген.

Жұмысшы-шаруа өкіметі бұл декларацияда өзінің ұлт мәселесі жөніндегі шараларының негізі етіп: Россия халықтарының теңдігі мен суверенитетінің сақталуын, олардың өз алдына бөлініп дербес мемлекет болуға дейін өздерін өздері еркін билеуге праволы болуын, қандай да болсын ұлттық және ұлттық-діни артықшылық пен шек қоюшылықты жоюды, Россия территориясындағы аз ұлттар мен этнографиялық топтардың еркін дамып өсуін белгіледі.

Қазақ халқы мен орыс халқының арасындағы достықтың іргесін Ұлы Октябрь социалистік революциясы жана сатыға көтерді.

Орыс халқы мен қазақ халқының және Отанымыздың басқа халықтары арасындағы достық пен бірліктің негізін мықтап шынықтырған Ұлы Октябрь социалистік революциясының жеңісі болды, өйткені бұл революция ұлттық-отарлық езгінің бұғауын бұзып, Қазақстанның еңбекші бұқарасына ұлт-азаттығын, ұлт теңдігін әперді. Қазақ халқы орыс жұмысшы табының көмегімен Октябрь революциясының арқасында бостандыққа ие болды, тарихта бірінші рет ұлт мемлекеті болып бірігуіне мүмкіншілік алды.

Сөйтіп, біздің еліміздің халықтары ұлы орыс халқының бастауымен Октябрь социалистік революциясын жүзеге асырып, дүние жүзінде теңдесі жоқ ең алдыңғы қатарлы өкімет — совет өкіметін орнатты. «Өндірістік қатынастардың өндіргіш күштер сыпатына міндетті сәйкестігінің экономикалық заңына сүйеніп отырып, Совет

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 4-том, қазақшасы, 179-бет.

өкіметі өндіріс құрал-жабдықтарды қоғамдастырды, оларды бүкіл халықтың меншігіне айналдырды, сөйтіп қанау системасын жойды, шаруашылықтың социалистік формаларын жасады»¹. Елімізде жаңа мемлекетті — халықтық мемлекетті орнатуда орыс халқы жетекші роль атқарды.

Жаңа советтік социалистік мемлекетте социализмнің жеңуі негізінде біздің қоғамымыздың қозғалыс күштері совет халқының саяси-моральдық бірлігі ССРО халықтарының достығы және советтік патриотизм өсіп дамыды.

«Ұлттық езушіліктің негізгі таратушысы болған капиталистер мен помещиктердің өкіметін құлатып, — дейді И. В. Сталин, — өкімет басына пролетариатты қойып, Октябрь революциясы ұлттық езушіліктің шынжырын бір-ақ жұлқып үзді, халықтардың арасындағы ескі қатнастарды мүлде өзгертті, бұрынғы ұлт араздығын қыйратты, халықтардың бірлесіп іс істеуі жолын тазартты, Россияда ғана емес, Европа мен Азияда да орыс пролетариатына басқа ұлттан шыққан туысқандық сенімін арттырды»².

Бұрынғы үстемдіктен айрылған қанаушы таптар халықтардың туысқандық достығы мен теңдігіне негізделген совет өкіметінің нығаюына қарсы қайтадан бас көтеріп, жанталасып қарсылық жасады. Орыс капиталистері мен помещиктері және буржуазияшыл ұлтшылдар — алашордашылар, тағы басқалар шетел империалистерінің жәрдемімен өкімет билігін өз қолдарына алуға әрекет жасады.

Қазақтың буржуазияшыл ұлтшылдары «Ұлттың өзін-өзі билеуі» дегенді сылтау қылып, совет өкіметінің орнауына қарсы шықты, Қазақ Автономиялы Советтік Социалистік Республикасын құру ісіне қарсы шықты, орыс пролетариатымен одақтасу ісіне қарсы тұруға тырысты. Қазақ ұлтшылдары шындығында ешбір ұлт дербестігін көздеген жоқ еді, олар өз халқының бостандығы мен тәуелсіздігін ойлаудан тіпті аулақ еді, өз халқын қанау үшін олар помещиктердің, қазақ хандарының және байларының өкіметін сақтауды көздеді. Олар ежелгі әдеті

¹ И. Сталин, «ССРО-да социализмнің экономикалық проблемалары» Алматы — 1952 ж. қазақшасы, 8-бет.

² И. В. Сталин, Шығармалар, 5-том, қазақшасы, 204-бет.

бойынша өз қарабастарының қамын ойлап өздерінің арам ниеттерін халық мүдделерінен жоғары қойды, өз халқына опасыздық істеп, оны империалистік жыртқыштарға сатуға дайындалды.

«Революцияшыл пролетариатпен бетпе-бет кездескенде бостандықтың, Отанның, тілдің және ұлттың мүдделерін буржуазияның сатып кеткенін «біз», пролетарлар, ондаған рет көргенбіз»¹ дейді В. И. Ленин.

1919 жылдың жазында жас совет республикасына қарсы Антантаның бірінші жорығы басталды. Антантаның сондағы басты үміті, Антантаның Сібірдегі, Омскідегі қойған адамы, адмирал Қолчакта болды. «Ол «Россияның басты билеушісі» болып жарияланды. Россиядағы бүкіл контрреволюция соған бағынды» (БК(б)П тарихы. Қысқаша курс, қазақшасы, 245-бет).

Қазақстанда контрреволюция американдық, ағылшын, Франция империалистерінің әскери көмегімен, әрекет жасай алмайтын еді. Тек американдық, ағылшын, француз басқыншыларының көмегімен совет өкіметіне қарсы бүліншілік жасаған Чехословакия корпусының найзасына сүйене отырып, ақгвардия атаманы Дутов пен Алашорданың контрреволюцияшыл «үкіметі» өздерінің арам ниеттерін жүзеге асыруға тырысты.

Бірақ, американдық, ағылшын, француз интервенттері және басқа интервенттер, орыс помещиктері мен капиталистері де, кулактар да, қазақ байлары мен буржуазияшыл ұлтшылдар — алашордашылар да өздерінің есебінен қатты жаңылды. Қазақ халқын советтік жолдан тайдыра алмады.

Қазақ еңбекшілері, еліміздің барлық еңбекшілерімен тізе қосып, шет елдердің басқыншыларына қарсы, Қолчакқа қарсы және империализмнің жалдамшысы болған, өзінің туған халқын сатқан қазақтың буржуазияшыл-ұлтшылдарына — алашордашыларға қарсы батыл күреске шықты.

Орыс жұмысшы табы мен шарваларының және қазақ еңбекшілерінің шетелдік интервенттерге қарсы күресінде, орыс помещиктері мен капиталистеріне және қазақ байларына қарсы күресінде орыс, қазақ және Совет Одағындағы басқа халықтардың туысқандық бірлігі мен одағы шындалып нығая түсті.

¹ В. И. Ленин, Шығармалар, 6-том, қазақшасы, 489-бет.

Қазақ халқы азамат соғысының өрті лаулап жанып тұрған кезде, орыс жұмысшы табының көмегімен, Коммунистік партияның басшылығымен өзінің советтік ұлт республикасын құрды. 1919 жылы 4 апрельде Ұлттар ісі жөніндегі халық Комиссариаты Қазақстанда Советтердің құрылтай съезін шақыруға дайындық жүргізетін комиссия құрды. Бүкілроссиялық Орталық Атқару Комитеті ұлттар ісі жөніндегі халық Комиссариаты И. В. Сталиннің ұсынысы бойынша Оренбург қаласында бүкіл қырғыз, бүкіл қазақ съезін шақыру туралы қарар алды. Съезд шақыру туралы хабар қазақ еңбекшілерінің арасында кең тарап, оларды интервенттер мен Қолчакқа қарсы күреске жігерлендірді.

«Егер бұрынғы Россия империясының езілген халықтары орыс пролетариатына тілектес болмаса және оны қолдамаса, Россияда революция жеңіп шыға алмас еді, Қолчак пен Деникин талқандалмас еді!»¹ — деп көрсетеді И. В. Сталин.

Коммунистік партияның басшылығымен, орыс жұмысшылары және М. В. Фрунзе, В. В. Куйбышев, В. И. Чапаев пен Дм. Фурманов сияқты орыс халқының адал ұлдары азамат соғысының қолбасшылары дем берген қазақ халқынан шыққан азамат соғысының батырлары Әліби Жангельдин мен Амангелді Иманов сияқты алдыңғы қатарлы адамдар бастаған Қызыл Армия бөлімдерінің көмегі арқасында қазақ еңбекшілері 1919 жылдың аяғында Қолчак пен Алашорданың біріккен контрреволюциялық күшін талқандап, қуды. Сөйтіп, Қазақстанда совет өкіметінің нығаюына толық жағдай жасады.

1920 жылдың ноябрь айында Қазақстанға, атап айтқанда Петропавлға В. И. Ленин мен И. В. Сталиннің сенімді серігі М. И. Калинин келіп, Қазақстан большевиктерінің алдына Совет өкіметін нығайту туралы нақтылы міндеттемелер қойып, жол көрсетті.

1920 жылы 26 августа РСФСР-дың Бүкілроссиялық Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлары Советінің қаулысы бойынша Қырғыздың (Қазақтың) Автономиялық Советтік Социалистік республикасы құрылды; бір айдан кейін, 1920 жылы 4 октябрь күні Оренбург қаласында Қырғыздың (Қазақтың) Автономиялы Совет-

¹ И. В. Сталин, Ленинизм мәселелері, қазақшасы, 4-басылуы, 48-бет.

тік Социалистік Республикасының бірінші құрылтай съезі ашылды.

Съезде алынған «Қаз. ССР еңбекшілері праволарының декларациясында» Қырғыздың (Қазақтың) республикасы жұмысшы, шаруа және қызыләскер депутаттары Советтерінің республикасы деп жарияланды, автономиялы мүше есебінде РСФСР-дың құрамына енді. Сөйтіп, алғашқы кезде қазақтың Автономиялық Советтік Социалистік Республикасы РСФСР-дың құрамына кіріп, одан үлгі, жәрдем алып, өсіп өркендеді.

Қазақтың Автономиялы Советтік Социалистік Республикасының құрылуы Октябрь революциясының тарихи актісі, лениндік-сталиндік ұлт саясатының жүзеге асуының нәтижесі және қазақ халқына ұлы орыс халқының қалтқысыз көмегі болып табылады. Советтердің бірінші съезімен қазақ халқының күресінің ең маңызды бір кезеңі аяқталды.

Социализм орнату және советтік Отанды қорғау міндеттеріне байланысты 1922 жылы барлық совет халықтарының туыскандық одағын одан әрі нығайту, оларды б-р-бірімен бұрынғыдан да жақындастырып араластыру мәселесі алға қойылды.

1922 жылы декабрьде Советтердің Бүкілодақтық I съезі өткізілді. Бұл съезде В. И. Лениннің және И. В. Сталиннің ұсынысы бойынша, еліміздегі халықтардың ерікті мемлекеттік бірлестігі — Советтік Социалистік Республикалар Одағы (ССРО) құрылды. ССРО-ның құрылуы — лениндік-сталиндік ұлт саясатының ұлы жеңісі, Совет Одағының барлық халықтарының салтанаты болды.

Қазақстан РСФСР-мен бірге, соның автономиялы республикасы ретінде ССР Одағына кірді. Қазақстанның РСФСР құрамында болуы орыс пролетариатының қазақ халқына тікелей мемлекеттік көмек көрсетуін қамтамасыз етті, Қазақстанның өзінде қазақ халқы мен орыс халқы арасында достық қарым-қатнастың орнатылып бұрынғыдан да күшейтіле түсуіне көмектесті. Мұндай үздіксіз және зор көмек көрсетілмеген болса қазақ совет республикасының тез өркендеп алға басуы мүмкін емес еді.

ССРО-ның құрылуы қазақ халқының ұлы орыс халқымен байланысын, достығын одан әрі тереңдетіп нығайта түсті, Қазақстанды Советтік Россиядан оқшаулау-

ға тырысқан буржуазияшыл-ұлтшылдарға қатты соққы болып тиді.

Бүкілроссиялық Орталық Атқару Комитетінің екінші сессиясы 1924 жылы 14 декабрь күні Түркстан Орталық Атқару Комитетінің Орта Азия совет республикаларының ұлттық межеленуі туралы қаулысын бірауыздан бекітті. Орта Азиядағы ұлттар межеленгеннен кейін Түркстан республикасының Сырдария және Жетісу облыстарында тұратын қазақтар сол кезде өз алдына құрылған Қазақтың Автономиялы Советтік Социалистік Республикасына қосылды. Сонымен, ұлт межеленуі республиканы нығайтып өсіру жолында үлкен алға басу болды. Бұл советтердің еңбекші бұқараға жақындай түсуіне себеп болды. «Менің ойымша, — деді И. В. Сталин, — Түркстанда жақында аяқталған ұлттық межелеуді Советтерді бұқараға осындай жақындатудың үлгісі деп санауға болар еді»¹.

1936 жылы 5 декабрьде ССРО Советтерінің төтенше VIII Бүкілодақтық съезі ССРО-ның жаңа Конституциясын қабылдады. Осы ССРО-ның жаңа конституциясы бойынша Қазақтың Автономиялы Советтік Социалистік Республикасы Одақтық республикаға айналды.

Коммунистік партия қазақ халқын еліміздегі басқа халықтар сыяқты Октябрь революциясының жолымен, социализм жолымен бастап, Қазақстанның мемлекеттік құрылысын үздіксіз нығайтып, дамытып келеді.

Өзінің мемлекеттік құрылысында қазақ халқы, еналдымен, ұлы орыс халқына борышты. Тек орыс жұмысшылары және еңбекші шаруалары ғана Коммунистік партияның басшылығымен тарихта тұңғыш рет жаңа типті мемлекетті — Советтік Социалистік мемлекетті құрды. Россияның Советтік Федерациялы Социалистік Республикасы (РСФСР) көп ұлтты советтік социалистік мемлекет құруда ұйтқы, негіз болды. Көп ұлтты Советтік Социалистік мемлекеттің «...беріктігі дүниенің қай жеріндегі қандай ұлт мемлекетін болса да қызықтырғандай»².

Сонымен қазақ халқына ұлттық езуден босануда, акгвардияшыларға, шетел интервенттеріне, буржуазияшыл ұлтшылдарға қарсы күресте, қанаушы таптарды жоюда, өзінің социалистік ұлттық мемлекетін орнатуда

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 7-том, қазақшасы, 146-бет.

² И. В. Сталин, Ленинизм мәселелері, қазақшасы, 4-басылуы, 48-бет.

ұлы орыс халқының көрсеткен көмегі тек қазақ халқының еркін өсуіне жағдай туғызып қана қойған жоқ, сонымен қатар, қазақ халқының ұлы орыс халқымен достығын онан сайын нығайтып, мәңгілік етті.

Елімізде Ұлы Октябрь социалистік революциясының жеңуімен байланысты жаңа социалистік базис пен оған сәйкес социалистік қондырма құрылды. ССРО-дағы экономикалық базистің негізі өндіріс құралдарына қоғамдық, бүкілхалықтық, кооперативтік меншік болып табылады. Социалистік қондырмаға коммунистік партия басшылық етіп отырған советтік социалистік мемлекет, ССО-да үстемдік етуші көзқарас — марксизм-ленинизм, социалистік мораль, совет әдебиеті мен искусствосы тағы басқалар жатады. Социалистік қондырманың бұрынғы ескі қондырмалардан принципиалды айырмашылығы бар, өйткені ол қанаушы таптың мүддесіне емес, еңбекшілердің, бүкіл қоғамның мүддесіне қызмет етеді.

И. В. Сталиннің «Марксизм және тіл білімі мәселелері» деген данышпандық еңбегі советтік тарих ғылымының бұрынғыдан да кең көлемде өркендей түсуін қамтамасыз етеді.

И. В. Сталин бұл еңбегінде базис пен қондырманы анықтай отырып, тілді мысалға келтіре отырып қоғамдық құбылыстардың бәрін бірдей базиске немесе қондырмаға жатқызуға болмайды, қоғам өмірінде көптеген тарихи дәуірлердің, көптеген өндіріс тәсілдерінің ұзына бойында құрылатын құбылыстар бар, олар көптеген экономикалық базистерге, сондай-ақ белгілібір заманда әртүрлі қоғамдық таптарға қызмет етеді деп көрсетеді.

Советтік озат ғылымның асқан алыбы И. В. Сталин базис пен қондырмаға мынадай классикалық анықтама берді:

«Базис дегеніміз қоғамның белгілібір даму дәуіріндегі экономикалық құрылыс. Қондырма дегеніміз қоғамның саяси, праволық, діни, көркемөнерлік, философиялық көзқарастары және оларға сәйкес саяси, праволық, тағы басқа мекемелер.

Әрбір базистің өзіне сәйкес қондырмасы болады»¹.

Бұл анықтамадан қоғамның идеялары, көзқарастары

¹ И. В. Сталин, «Марксизм және тіл білімі мәселелері», 6-бет. Алматы, 1951.

және бұларға сәйкес мекемелері қондырмаға жататындығы, олар белгілі бір экономикалық базистің қажетін өтеуге сай келетіндігі өзінен-өзі ақ түсінікті. Экономикалық базис — алғашқы, ал, қондырма — соңғы, экономикалық базистен туынды нәрсе. Қондырманың бұл сыяқты өткінші, тарихи сыпатын И. В. Сталин былай деп атап көрсетті:

«Қондырма дегеніміз, — дейді И. В. Сталин, — белгілі бір экономикалық базис өмір сүріп, қыймыл жасаған бір заманның жемісі. Сондықтан қондырма ұзақ өмір сүрмейді, белгілі бір базис жойылып, жоғалса, ол да жойылып, жоғалады»¹.

И. В. Сталиннің өзінің бұл еңбегіндегі сан өзгерістерінің сапа өзгерістеріне көшуінің диалектикалық заңын қоғам тарихына қолдана білу жөнінде берген нұсқауларының орасан зор маңызы бар. Антогонист к қоғамда ескі сападан жаңа сапаға көшу кенет жарылу арқылы жүзеге асады. Еліміздің тарихында Ұлы Октябрь социалистік революциясы ең ұлы кенет жарылу, ең ұлы революция болды. Алайда диалектиканың бұл заңы, жау таптар бар қоғамға қарағанда, социалистік қоғамда мүлде басқаша көрініс береді.

«Тегінде, жарылуларға әуестенетін жолдастарға, — деді И. В. Сталин, — мынаны ескерту керек: жарылу жолымен ескі сападан жаңа сапаға көшу заңы тілдің даму тарихына қолдануға ғана жарамсыз емес, — оны базис немесе қондырма түріндегі қоғамдық құбылыстардың басқаларына да әрдайым қолдана беруге болмайты. Бұл заң жау таптарға бөлінген қоғам үшін әсте міндетті нәрсе емес»².

Бұл қағиданы И. В. Сталин ССРО-дағы шаруалардың бұрынғы ұсақ, мешкеу шаруашылығының мүлдем өзгеру тарихынан тамаша мысал келтіріп дәлелдеді. «Біз 8—10 жыл ішінде, — деді И. В. Сталин, — еліміздің ауыл шаруашылығында буржуазиялық жай шаруашылық құрылыстан социалистік, колхоздық құрылысқа көшу ісін жүзеге асырдық. Мұның өзі деревняда ескі буржуазиялық шаруашылық құрылысын жойып, жаңа социалистік құрылыс жасаған революция болды. Алайда бұл тәңкеріс жарылу жолымен емес, яғни бар өкіметті құлатып,

¹ И. В. Сталин, «Марксизм және тіл білімі мәселелері», 6-бет. Алматы, 1951.

² Бұл да сонда, 24-бет.

жаңа өкімет құру жолымен емес, деревнядағы ескі буржуазиялық құрылыстан жаңа құрылысқа бірте-бірте көшу жолымен жасалды»¹.

Социалистік қоғам жағдайындағы даму диалектика-ның шарттары бойынша жүзеге асып отырады. Социализм бұдан былайғы жерде де қоғам өмірінде жаңа сапалы құбылыстарды туғызып отырады. Бір жаңа сападан екінші жаңа сапаға көшу өзінің тым ірілігі жөнінен революциялық өзгеріс сипатында болады. Мысалы, социализмнің коммунизмге өту ендіргіш күштердің дамуында аса зор секіріс болып табылады.

Социалистік және коммунистік қоғамның дамуындағы бұл сыяқты ұлы өзгерістер әлеуметтік революция сыйпатында болмайды, олар қоғамдық құрылыстың алмасуымен байланысты болмайды, қайта олар коммунистік құрылыстың негізінде ешбір жарылғысыз болады. Жаңа ұлы өзгерістер саналы түрде бірте-бірте жоғарыдан социалистік мемлекеттің, коммунистік партияның инициативасымен дайындалып, бүкіл халықтың саналы белсенді түрде қолдауымен жүзеге асырылады.

Совет адамдарының материалдық әл-ауқаты үздіксіз артуда, олардың тұрмысы жақсаруда, мәдениет дәрежесі өсуде. Еңбекшілердің үнемі өсіп отыратын материалдық және мәдени қажеттерін толық қанағаттандыруға қамқорлық коммунистік партия мен совет үкіметінің бүкіл қызметінің басты және ең жоғарғы заңы болып табылады.

Ұлы көсеміміз И. В. Сталин өзінің «ССРО-да социализмнің экономикалық проблемалары» деген еңбегінде социализмнің негізгі экономикалық заңын: «... бүкіл қоғамның үнемі өсіп отыратын материалдық және мәдени керектерін жоғарғы техника негізінде социалистік өндірісті үздіксіз өсіріп, жетілдіру жолымен барынша толық қанағаттандыруды қамтамасыз ету»² деп көрсетеді.

Орыс халқы коммунист партиясының бастауымен біздің елімізде социализмнің жеңуі үшін күресте Совет Одағының бүкіл халықтарына басшылық етті. Ұлы орыс халқы өзінің революциялық құлаш сөрмеушілігін большевиктік іскерлікпен ұштастырды. Орыстың жұмысшы табы

¹ И. В. Сталин, «Марксизм және тіл мәселелері», 24-бет, Алматы, 1951 жыл.

² И. В. Сталин, «ССРО-да социализмнің экономикалық проблемалары», 1953, қазақшасының 42-бет.

күрделі қыйыншылықтардың бәрін жеңе отырып, біздің социалистік мемлекетіміздің экономикалық және әскери күшінің негізі — социалистік өндірісті құрды, нығайтты.

Туысқан совет халқының семьясында орыс халқы еңбек пен батырлықтың тамаша үлгісін көрсетті.

Социалистік құрылыстың бейбіт даму жылдарында орыс халқы Совет Одағындағы бүкіл халықтардың саяси, шаруашылық және мәдени жағынан өсуіне зор туысқандық көмек көрсетті. Ол бүкіл ССРО халықтарының ішінде ұлы, аға халық болып аталды. Ұлы көсеміміз В. И. Ленин және И. В. Сталин шовинизмге, ұлтшылдыққа, бір ұлтты екінші ұлтқа қарсы қоюшылыққа қарсы аяусыз күрес жүргізе отырып, орыс халқын Совет одағының басқа халықтарының туысқан ұлы және аға халқына айналдырды.

Орыстың жұмысшы табы Россиядағы барлық халықтарға, соның ішінде қазақ халқына социалистік индустрия, колхоз құрылысын жасап, ұлт кадрларын үйретіп баулып шығаруға көмектесті. Патша өкіметі жағдайында көптеген езілген халықтар өндіріс пен мәдени дамуы жағынан өте кенже қалған еді.

Совет өкіметі жылдарында қазақ халқы коммунист партиясының және ұлы орыс халқының басшылығы арқасында совет халқымен тату бір семьяда социалистік қайта құрылыстардың тамаша жолдарынан өтті.

Қазақ халқы жаппай сауатты, мәдениетті, алдыңғы қатарлы өндірісті, ауыл шаруашылығы бар Одақтас Республикаға дейін шарықтап өсті, өзінің ұлттық мемлекетін құрды, социалистік ұлт болып қалыптасты. «Ұлт мәселесі және Ленинизм» деген тарихи еңбегінде И. В. Сталин былай деп көрсетті:

«Совет Одағындағы кәзіргі социалистік ұлттар — орыс, украин, белорусс, татар, башқұрт, өзбек, қазақ, азербайжан, грузин, армян және басқа ұлттар—ескі Россиядағы осындай ескі, буржуазиялық ұлттардан өзінің таптық құрамы мен рухани бейнесі жағынан да өздерінің әлеуметтік-саяси мүдделері мен тілектері жағынан да мүлде өзгеше екенін ешкім теріс дей алмайды»¹.

Қазақстан қысқа мерзімнің ішінде еліміздің алдыңғы қатарлы одақтас республикаларының бірі болып саналып отырса, бұл ұлы коммунист партиясының,

¹ И. В. Сталин. Шығармалар, 11-том, қазақшасы, 180 бет.

ұлы орыс халқының және басқада совет халықтарының туысқандық көмегінің арқасы болды.

Октябрь революциясы жеңісімен коммунист партиясы мен совет өкіметі, бұрынғы езілген ұлттарға, соның ішінде қазақ халқына, іс жүзінде нағыз шын бостандық әперу ісін қолға алды. Совет халықтарының ұлы көсемдері — Ленин мен Сталин еліміздегі халықтар арасында достық, ынтымақ жасау мәселесіне әрдайым көңіл бөліп отырды.

«РСФСР-дағы ұлт мәселесінің мәнісі — кейбір ұлттардың бұрынғыдан мұра ретінде қалған факт жүзіндегі (шаруашылық, саяси, мәдениет жағынан) артта қалғандығын жою, артта қалған халықтарға мемлекеттік жағынан да, мәдениет жағынан да, шаруашылық жағынан да орталық Россияны қуып жетуге мүмкіншілік беру болып табылады»¹.

Тек совет өкіметі орнағаннан кейін ғана қазақтың даласы гүлденген егісті, кең өрісті аймақ болды, кенді Алтай, көмірлі Қарағанды және мұнайлы Қаспий жағалаулары гүлдене түсті.

Лениннің «...алдыңғы қатарлы елдердің пролетариатының көмегіне сүйене отырып, артта қалған елдер, дамудың белгілі бір сатысында капиталистік даму дәуіріне соқпай-ақ, советтік құрылысқа, коммунизмге өте алады»² деген нұсқауы жүзеге асты. Мұны Қазақ ССР-ның өркендеуінен айқын көруге болады.

Партиямыз совет өкіметінің алғашқы құрылған жылдарында-ақ ұлт республикаларының шаруашылығы мен мәдениетін өркендету жолдарын көрсетті, орыс жұмысшыларын артта қалған ұлттарға көмектесуге шақырды. Өзінің 1920 жылы жазған «Совет өкіметінің Россиядағы ұлт саясаты» деген мақаласында И. В. Сталин жалғыз автономиялы республикалардың үкіметтерін құру тіпті жеткіліксіз екенін көрсете келіп, былай деді: «...шеткері аймақтардың жатырқаушылығы мен тұйықтылығын жою керек, патриархалшылдығы мен мәдениетсіздігін жою керек, патша өкіметінің айуандық саясатының салдарынан шеткері аймақтарда мирас болып қалған орталыққа сенбеушілікті жою керек»³.

РК(б)П-ның X съезі «Россияның шет аймақтарындағы 25 миллион шамалы бұрын патша өкіметі езген

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 5-том, қазақшасы 41-бет.

² В. И. Ленин, Шығармалар, 31-том, 219-бет.

³ И. В. Сталин, Шығармалар, 4-том, қазақшасы, 399-бет.

халықтар капиталистік даму кезеңін өтіп үлгірген жоқ, жұмысшы табы оларда не жоқ, не жоқтың қасы, енді бұл халықтарға шаруашылықтың патриархалдық-феодалдық түрінен капитализмге соқпастан, шаруашылықтың социалистік сатысына өтуге тура келеді; сондықтан, орыс жұмысшы табы бұл халықтардың орталық Россияға жетуіне жәрдемдесуі керек» деп көрсетті.

Октябрь революциясы әперген праволық ұлт теңдігі халықтардың ұлы табысы, бірақ бұл теңдік өзінен өзі барлық ұлт мәселесін шешпейді, сондықтан ұлттарды іс жүзінде теңеу керек, ол үшін орыс жұмысшы табы артта қалған халықтарға ұзақ уақыт, нағыз шын көмек көрсетуі қажет, ал мұндай көмек болмайынша, олар экономика жөнінен өсіп ілгері кеткен ұлттарға жете алмайды. Бұл артта қалушылықты қысқа мерзімнің ішінде жою мүмкін емес, сонда да жою керек, және бұл үшін, алдымен, ұлт республикаларында өндіріс орындарын жасау керек болды.

«Бұл арада мектептер мен тіл арқылы құтыла алмайсын, — деді И. В. Сталин, — бұл арада мәдениет, шаруашылық жағынан артта қалған ұлттардың еңбекші бұқараларына біздің тарапымыздан іс жүзіндегі, үздіксіз шын, нағыз пролетарлық жәрдем керек. Мектептер мен, тілден басқа Россия пролетариаты шет аймақтарда, мәдениет жағынан артта қалған республикаларда, — ал олар өздерінің айыбынан емес, оларды бұрын шикізат қоры деп есептегендіктен артта қалды, — осы республикаларда өнеркәсіптің ордаларын құруға барлық шараларды қолданатын болуы керек»¹.

БҚ(б)П-ның XVI съезі, Шығыста Совет Одағының екінші көмір-металлургия базасын құру міндетін қойды.

Бұл айтылғандардың барлығы біздің партиямыздың ұлт республикаларында өнеркәсіп орталықтары және өзінің ұлттық жұмысшы табы болуына зор қамқорлық жасағанын көрсетеді.

Партия қазақ халқының және еліміздегі басқа да халықтардың мемлекеттік, шаруашылық және мәдени дамуының барған сайын өсіп өрістеуіне іс жүзінде көмектесудің нақты программасын жасап берді.

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 5-том, қазақшасы, 273-бет.

Партияның бұл нұсқауларын еліміздің еңбекшілері ойдағыдай іс жүзіне асырып келеді. БК(б)П-ның XVII съезі Шығыстағы (Урал, Сибирь, Башкирия, Қазақстан, Орта Азия, Закавказье және Қыйыр Шығыс) индустрияландырудың тұрақты базаларына ауыр өндіріс құруға белгіленген барлық қаржылардың жарым жартысы жұмсалады, деп көрсетті.

Егер Совет Одағында орта есеппен жалпы өндіріс өнімі 1913 жылдан 1940 жылға дейін 10,9 есе өссе, Қазақстанда сол уақыттың ішінде 22,2 есе өсті. Армян республикасында 22,3 есе, Грузияда 26,4 есе, Қырғызстанда 160 есе, Тәжікстанда 242 есе өсті. Бұл цифрлар Коммунистік партияның лениндік-сталиндік ұлт саясаты жеңіп шыққандығының айқын айғағы болып табылады.

Совет үкіметі Қазақстанның шаруашылығын өркендетуге қаржы аяған жоқ. 1924 жылдан 1928 жылға дейін 724 миллион сом жұмсалса, бірінші бесжылдықта 1.558 миллион сом, екінші бесжылдықта 4.101 миллион сом және үшінші бесжылдықта 6.853 миллион сом, соғыстан кейінгі төртінші бесжылдықта 8,8 млрд. сом жұмсалды.

Осының нәтижесінде Қазақстанның социалистік өнеркәсібі үлкен күш алды. Қазақстанда жұмысшы табы өсіп ержетті және оның қатары күн санап өсіп келеді. Қазақтың техникалық интеллигенциясы өсті. Отан соғысы басталарда Қазақстанда біржарым мыңнан аса ірі завод, фабрика, шахта және басқа өндіріс орындары болды. Бұлар — техниканың осы күнгі жетістіктерімен қаруланған, елімізге түсті және басқа қымбат металдар беретін, көмір, мұнай, тағы сондай қажетті байлықтарды шығаратын орындар. Бұрынғы жаяндүз шөл далаларда жаңа қалалар орнады, Қарағанды көмір ордасы, Балқаш және Жезқазған мыс кені, Лениногорск және Шымкент қорғасын заводтары, мұнай шығаратын Ембі, Ақтөбе химкомбинаты, тағы басқа сол сыяқты өндіріс орталықтары салынды. Қазақстан геологтары мен ғалымдарының патриоттық істері аркасында жаңа пайдалы кенбайлықтарының көзі ашылды.

Советтік бесжылдықтар ішінде жаңадан: металлургия, мұнай және химия өнеркәсібі құрылды; ірі электр станциялары, ауылшаруашылық машиналарын, трактор және

автомобильдер жасайтын заводтар, цемент заводтары, ірі тоқыма және тамақ комбинаттары, тағы басқа көптеген өнеркәсіп орындары салынды.

1927 жылы И. В. Сталиннің, партия, совет өкіметінің қамқорлығымен Қазақстанды индустрияландырудың үлкен бір белгісі — Түркстан — Сибирь темір жолы салына бастады. Турксиб темір жолы ССРО-ның кең байтақ бай аудандары — Орта Азияны, Қазақстан мен Сибирьді орталықпен байланыстырды. Мұның тек Қазақстанды индустрияландыру үшін ғана емес, бүкіл Совет Одағын индустриялау ісінде үлкең маңызы болды. 1930 жылы Турксиб темір жолы салынып бітуіне байланысты И. В. Сталин «Турксиб құрылысын үлгілі аяқтағандарыңыз үшін барлық құрылысшыларға менен шын жүректен сәлем» деп жазды.

Совет Одағы Коммунистік партиясының Орталық Комитетінің және Сталиннің тікелей басшылығымен Қазақстан коммунист партиясы бытыраңқы шаруаларды колхозға ұйымдастырып, социалистік жолға салу міндетін тыңғылықты орындап шықты. Қазақстанда колхоздар мен совхоздар гүлденіп өсті. Қазақстанда дәнді егіспен қатар бағалы техникалық егістер — макта, қант қызылшасы, каучук өсімдігі де өсірілетін болды. Қазақстан да қант қызылшасынан, тарыдан, күріштен дүниежүзілік рекордтің Отаны болды. Мал шаруашылығының алдыңғы қатарлы мыңдаған адамдарына Социалистік Еңбек Ері атағы берілді, бірнеше мың адам Совет Одағының ордендерімен, медальдарымен наградталды. Республикада егіншілікпен қатар мал шаруашылығы да қаулап өсті. Сондықтан да Қазақстан Совет Одағының шығыстағы негізгі малшаруашылық базасы болып аталады.

Қазақстанда жаппай коллективтендіру күресін жүргізуде Совет Одағының өнеркәсіпті аудандарынан келген адамдар көп жәрдемдесті. Қазақстанды индустриялы-аграрлық елге айналдыруда Донбастың, Харьковтың, Луганскінің алдыңғы қатарлы жұмысшылары, Москваның даңқты пролетарлары туысқандық көмек берді. Қазақ халқы колхоз құрылысына көмектесу үшін орыс жұмысшы табының жіберген — даңқты 25 мың өкілінің көрсеткен зор көмегін мәңгі ұмытпайды.

Жергілікті жерде коллективтендіру ісін жүргізудің қыйыншылықтарын еске ала отырып, БҚ(б)П Орталық Комитеті 1929 жылы ноябрьде деревняларға 25 мың

тәжірибелі жұмысшыларды жіберу керек, деп ұйғарды. Партия мен үкіметтің бұл шарасы жұмысшы табының шаруаларға басшылық етуі ісінде үлкен роль атқарды. Олар өздерімен бірге деревняға социалистік шаруашылық системасының, социалистік жарыстың негізін енгізді. 1929 жылдың аяғында 1930 жылдың басында орыстың жұмысшы табы Қазақстанға 1 204 адам жіберді. Мұның 704 Москвадан, Ленинградтан, Орехово-Зуеводан, қалған 500 адамы Украинаның пролетарлық аудандарынан еді¹.

Бұлар жұмысшы табының ірі өнеркәсіп орындарында шыңдалып шыққан, көпшілігі Ұлы Октябрь күндерінде революциялық күрестерге қатысып, тәжірибе алған алдыңғы қатарлы кадрлар еді. Бұл жұмысшылардың көпшілігі үздіксіз колхозда жұмыс істеді. Олар аз уақыт ішінде өздерінің большевиктік шыныққандығы және ұйымдастырушылық қабілеті арқасында коллективтендіру жолындағы барлық қиындықтарды жеңіп, шаруаларға өздерін таныта білді. Олар социалистік жарыс пен екпінділікті тұңғыш бастаушылар болды.

Олардың бұл істері туралы архивтік документтерде былай делінген: «Социалистік жарыс пен екпінділер қозғалысын колхоздық еңбекте тудыру тек 25 мыңдықтардың ғана бастамасы болды. Олар (өздері!) колхоздастыру ісін қолдарына ала отырып, кедейлер мен орташалар арасындағы жұмыста өздерінің табандылығымен күрделі қиындықтарды жеңіп беделге ие болды. Колхозды ұйымдастыру ісін дұрыс жүргізе отырып, коллективтік еңбектің шаруашылықты дамытудағы нәтижесін көрсетті»².

Сөйтіп, ұлы орыс халқы Отанымыздың барлық халықтарына көмектесуімен қатар, қазақ халқына да гүлденген индустриялы-колхоздасқан қазақтың советтік социалистік республикасын құруына да жәрдемдесті. Бұрынғы көшпелі қазақ халқы Отанымыздың көмір мыс, қорғасын, металл және мұнайы бар индустриялы орталықтарының біріне айналды.

Міне, сондықтанда барлық ССРО халықтары, оның ішінде қазақ халқы да Совет Одағы халықтарының

¹ ҚКП Орталық Комитеті жанындағы партия тарихы институтының партия архивы Ф. 141, Ж. Д. 3322, № 78, 1930 ж.

² Партия тарихы институтының жанындағы, партия архивы. Ф. 141, Ж. Д. 4842, № 145, 1931 ж.

бірлігінде ұйтқы болып отырған ұлы орыс халқымен достығын нығайта береді.

Қазақ халқының түрі ұлттық, мазмұны социалистік мәдениетінің өркендеуіне де ұлы орыс халқы көмек көрсетті. Отанымыздың барлық халықтарының, соның ішінде қазақ халқының да өзінің советтік, социалистік ұлттық интеллигенциясы — ғалымдары мен жазушылары, оқытушылары мен дәрігерлері өсіп жетілді. Қазақстанда кәзір бірнеше ғылыми мекемелер, мектептер мен театрлар және ауруханалар бар.

Революцияға дейін Қазақстан халқының 2-ак проценті сауатты еді. Кәзір Қазақстан жаппай сауатты республикаға айналды. Ал, революцияға дейін қазақ жерінде бірде бір жоғары оқу орны болмағаны былай тұрсын, тіпті толық орта дәрежелі мектеп те болып көрген емес еді. 1920 жылдардың өзінде-ақ Қазақстанда 144 000 оқушыны қамтыйтын 400 жаңа мектеп ашылды. Мектептер саны, әсіресе, 1930 жылғы жалпыға бірдей міндетті бастауыш білім алу кезінде жедел қарқынмен өсті. 1949—50 оқу жылында, 1914 жылмен салыстырғанда тек қана орта мектеп оқушыларының саны 96 есе, жетіжылдық мектеп оқушыларының саны 1914—15 жылмен салыстырғанда 95 есе артты. Кәзірде Қазақстанда 8 956 мектеп бар.

Октябрь революциясына дейін бірде бір жоғарғы оқу орны болмаған Қазақстанда кәзір 30 ға жуық жоғарғы оқу орны бар. Оның ішінде С. М. Киров атындағы Қазақтың Мемлекеттік Университеті, Абай атындағы педагогика институты, В. М. Молотов атындағы медицина институты, кен металлургия институты, ауылшаруашылық, шетел тілдері институттері және мемлекеттік консерватория бар. Бұл жоғарғы оқу орындарында халық шаруашылығы мен мәдениетіміздің әр саласын меңгеретін 20 000 астам болашақ мамандар оқып білім алуда, сондай-ақ 108 техникумда 35 237 адам оқыйды.

Қазақ әйелдері мен қыздарына білім беру үшін Алматыда арнаулы оқу орны — Қазақтың Мемлекеттік Педагогикалық әйелдер институты ашылды. Қазақ әйелдерінің өнеркәсіп орындарында, мемлекеттік ғылыми мекемелерде жұмыс атқаруына кең жол ашылды.

Халық ағарту ісінің өсуі ғылымымыздың, әдебиетіміз бен көркем өнеріміздің өркендеуін дамыта түсті.

1946 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясы құрылып, Қазақстандағы ірі ғылыми ордаға айналды. Академияда 20 ғылыми-зерттеу институты жұмыс істейді. Оның 14 ғылыми секторы және кәзіргі заман ғылымдарының салаларымен таныстырып, зерттеп отыратын 50 ғылыми мекемелері бар. Академияда — 69 ғылым докторы, 285 ғылым кандидаты, 200 астам аспиранттар мен жүздеген ғылыми қызметкерлер жұмыс істейді.

Екінші бір Қазақстандағы ғылыми орталық — Ленин атындағы Бүкілодақтық ауылшаруашылық Ғылым Академиясының Қазақстан Филиалы. Мұнда бірнеше ғылыми-зерттеу мекемелері бар. Онда жүздеген ғылыми қызметкерлер, оның ішінде 9 доктор, 70 ғылым кандидаты жұмыс істейді. Бұлар ауылшаруашылық ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізеді.

Қазақ әдебиеті алдыңғы қатарлы орыс классиктері мен дүние жүзі классиктерінің және кәзіргі орыс ақын жазушылары, драматургтарының және туысқан республикалардың әдебиет шығармаларымен күннен-күнге байып келеді. Кәзіргі қазақ халқы өзінің ана тілінде марксизм-ленинизм классиктерінің шығармаларын, Пушкин, Толстой, Горький, Маяковский, Шекспир, Байрон, Бальзак, Руставели, Навоидың шығармаларын оқыйды.

1952 жылы республикамызда шығатын кітаптар саны 8 317 мың данаға жетті. 1913 жылы Қазақстанда барлығы 13 кітап 4 000 дана болып ғана шыққан болса, кәзір жылына қазақ тілінің өзінде ғана жүздеген жаңа кітаптар мыңдаған дана болып басылып шығады.

Кәзір Қазақстанда қазақ, орыс, ұйғыр, өзбек және корей тілінде 250 газет шығады. Бұлардың 5 і республикалық, 31 і облыстық, 7 қалалық, 207 аудандық газет. Саяси, әдебиет, ғылыми журналдардың саны 16 ға жетеді.

Революцияға дейін Қазақстанда бірде-бір қазақ театры болған емес еді. Тек Совет өкіметі тұсында ғана театр әр салада — опералық, драмалық, балеттік театр құрылды. Мұның ішінде — Академиялық опера және балет театры, Академиялық драма театры, филармония, ұлт оркестрі, жас өспірімдер театры, ұйғыр, корей театрлары және көптеген колхоз-совхоз театрлары бар. Қазақ халқы театр сахнасынан өзінің ана тілінде орыс және дүние жүзі классиктерінің шығармаларын көзімен көріп, тыңдайды.

Октябрь революциясына дейін бүкіл Қазақстанда қаладағы ауқаттылар үшін ғана көрсетілетін 20 дыбыссыз кино театр болды. Ал, ауылды жерлер кино дегенді мүлде білмеді. Қазір кино-театрсыз бірде-бір қала, аудан орталығы жоқ. Қазір Қазақстанда 1318 кино установка, ал, алыс жайылымдардағы малшаруашылық қызметкерлеріне арналған 888 көшпелі кино бар. Жыл сайын миллиондаған адамдар кино көреді.

Социалистік мәдениет қайта туған қазақ халқының ұлы табысы. Коммунист партиясының басшылығы, ұлы орыс халқының көмегі арқылы қазақ халқының бұл табысқа қолы жетті. Бұл табыс — данышпан лениндік-сталиндік ұлт саясатының игі жемісі.

Қазақ халқы Отанымыздың барлық халықтарымен қол ұстаса отырып, өзінің ағасы ұлы орыс халқының үлгісімен дүние жүзі мәдениетіндегі ең озат мәдениет — советтік социалистік мәдениетті құруға қатысқанын зор мақтаныш етеді.

Москвада, Ленинградта, Совет Одағының ірі-ірі орталық қалаларында және басқа ірі өндірісті, мәдениетті қалаларда Қазақстанның халық шаруашылығы үшін, кадрлар дайындалады. Сталинград, Челябинск және Харьков — Қазақстанға трактор, Ростов — ауылшаруашылық машиналарын, Донбасс — көмір қазушылар және металлургия мамандарын даярлап береді.

Соғысқа дейінгі дәуірде Қазақстанның колхоздары мен совхоздарында 30 мыңдай трактор және 12 мың комбайн жұмыс істеген болса, бұл ұлы орыс халқының қазақ халқына көрсеткен көмегінің арқасы.

Советтік Қазақстанның ұлы жеңістерін Жамбыл былай деп жырлады:

«Қара тау тола қорғасын,
Көкшетауда қалың мал,
Алтайым жатыр алтын жал
Қаптағандай күміспен
Шымкентте өскен мақталар,
Қарасам көзім жетпейді.
Толқыған шексіз егінге,
Балығы тайдай тұлаған
Көлдерінде, теңізде,
Күн, түні поез ағылған,
Тиелген қара көмірге,
Өзендей тасып мұнайың
Ағады сыймай өңірге.
Ас пен оғым жетеді,
Залым жауды жеңуге».

Қазақстанның экономикалық дамуындағы жетістіктер мен табыстар ұлы орыс халқының жәрдемсіз мүмкін емес еді, ауыл шаруашылығын социалистік негізде қайта құру үшін, колхоз құрылысының жеңуі үшін қазақ шаруалары орыс халқының көрсеткен жәрдемін ешуақытта естен шығармайды.

Қазақстанды қамқорлығына алған Ленин қаласының еңбекшілері орыс халқының үздік ұлы Сергей Миронович Кировтың басшылығымен қазақ халқының шаруашылық және мәдени жағынан жетіліп гүлденуіне зор көмек көрсетті. Көптеген өнеркәсіп және ауылшаруашылық машиналарынан бастап, әдебиет кітаптары мен оқу құралдарына дейін, Ленин қаласының еңбекшілері қазақ халқына беріп отырды.

1934 жылы Сергей Миронович Киров Қазақстанға келді. Ол қазақтарды, социалистік егіс далаларында және өндіріс орындарында большевикше жұмыс істеуге жігерлендірді.

«Киініп сұр шинелін
Келіп көрді ол көзімен
Қазақстан даласын,
Аспанменен таласқан
Алатаудың аясын,
Алтын атқан Алтайдың
Көрді көркем саласын,
Риддер менен Балқаштың
Кен кернеген арнасын.
Жылы жүзбен сөйлесті
Көріп іні, ағасын,

Құтылған және құлдықтың,
Қауымын көріп халықтың
Шарықтатты санасын.
Ертісте тұрып ойлады ол,
Жарқын жүзбен сөйледі ол,
Алтын Қазақстанның
Өзінің туған ұлындай
Көрген құшып анасын.
Ырысты көріп шаттанды
Толтырған көз шарасын;
Маңдайынан сыйпады,
Бақытты елдің баласын».

Сөйтіп, қазақ халқына үздіксіз большевиктік қамқорлық жасаған қазақ халқының шын досы С. М. Киров туралы жүзге келген Жамбыл қарт өзінің жырымен бүкіл қазақ халқының ойын білдірді.

Халық шаруашылығының барлық салаларында социалистік системаның нығаюы, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығының өрлеуі, еңбекшілердің материалдық жағдайының жақсаруы, халық бұқарасы мәдениеттілігінің артуы, олардың саяси белсенділігінің күшеюі — советтік құрылыстың берген жемісі екендігі сөзсіз.

Осыдан былай, — деп көрсетті И. В. Сталин партияның XVIII съезінде, — Совет қоғамы жұмысшылардың, шаруалардың, интеллегенцияның достық ынтымағының бейнесі болып отырады.

«Осы бірлік — ынтымақтың негізінде совет қоғамының моральдық-саяси бірлігі, ССРО халықтарының достығы, советтік патриотизм сыяқты қозғаушы күштер өріс алды»¹. Бұл біздің мемлекетіміздің тағдыры үшін, сталиндік данышпандық қортынды еді.

Ұлы Отан соғысы жылдарындағы көрсеткен ССРО халықтарының тамаша бірлігі мен ерлігі еліміздегі социалистік өндіріс тәсілінің тарихи жеңісі — күш біріктіріп ынтымақтасқан халықтардың жеңілмейтіндігінің кепілі. Неміс-фашист басқыншыларына қарсы күресте ұлы орыс халқының сіңірген еңбегі баға жеткісіз, ұлы орыс халқы өздерінің батырлығын, табандылығын Отанға шексіз берілгендігін және оны жанындай сүйетіндігін көрсетті. Өзінің бостандығымен бірге бүкіл дүние жүзі халықтарының бостандығын сақтап қалуды өз қолына алды.

1941 жылы 22 июньде неміс-фашист басқыншылары жауыздықпен Отанымызға басып кіріп еліміздің барлық халықтарын неміс князьдері мен барондарының құлдығына айналдыруды және немістендіруді көздеді. Сонымен әңгіме «... Совет мемлекетінің не тіршілік етуі, не құруы туралы, ССРО халықтарының не тіршілік етуі, не құруы туралы, Совет Одағындағы халықтардың не ерікті болуы, не құлдыққа түсуі туралы...»², болды.

Неміс-фашист басқыншылары біздің қалаларымыз бен селоларымызды қыйратып, балаларды, әйелдерді аяусыз қырды. Біздің Отанымыздың өміріне зор қауіп төнді. Жау Москваға, Сталинградка және Кавказ тауларының етегіне дейін кірді. Бірақ орыс халқының еңсесі түсіп, қажымады, ол өзінің соңынан ССРО-ның барлық халқын

¹ И. В. Сталин, Ленинизм мәселелері, қазақшасы, 4-басылуы, 556-бет.

² И. В. Сталин, 1941 жылы 3 июльде сөйлеген сөзінен.

ертіп ешуақытта ешбір жаудың алдында тізе бүкпейтіндігін көрсетті.

Москва және Ленинград түбіндегі, Кавказ тауларының етегіндегі шайқастарда орыс жауынгерлері жауға ерлікпен күресіп, өзінің төңірегіне еліміздің басқа халықтарының жауынгерлерін топтастырды, оларға ерліктің үлгісін көрсетті.

Орыс қару-жарағының даңқы бүкіл дүние жүзіне тез арада жайылды. Бүкіл дүние жүзінің бостандық сүйгіш халықтары, біздің, Совет Армиясының батырлық күресіне, орыс халқының батырлық күресіне қарады. ССРО халықтары ұлы орыс халқының көмегімен және басшылығымен өздерінің ерлігі арқасында бостандығы мен тәуелсіздігін қорғап қалды.

Міне осындай жағдайда Қазақстан жауынгерлерінің советтік патриотизмі және советтік социалистік ұлттық мақтаныш сезімі тәрбиеленді. Қазақстан жауынгерлері соғыстың ауыр кезеңдерінде, басқа да совет жауынгерлері сияқты, ерлікпен күресті.

Отан соғысы жылдарында И. В. Сталин өзінің баяндамалары мен бұйрықтарында орыс халқының өткендегі тарихи ерліктерін үлгі етіп көрсетті. 1941 жылы 7 ноябрьде Қызыл Армияның парадында сөйлеген сөзінде, жау Ленинград қаласында, Москва түбінде тұрғанда, біздің ұлы көсеміміз Совет халқына және Совет Армиясының жауынгерлеріне орыс халқының өткендегі ерлігін есіне түсірді.

1943 жылы қатардағы солдат Александр Матросов өзінің денесімен жау дзотының амбразурасын (бекіністегі оқ ататын тесік) жауып, біздің бөлімдеріміздің шабуылға шығуын қамтамасыз етті. И. В. Сталин былай деп жазды: «Матросов жолдастың ұлы ерлігі, барлық Қызыл Армия жауынгерлерінің батырлығының және жауынгерлік айбынының, тәжірибесінің бейнесі болуы керек»¹.

«Отан күзетінде» деген қазақтың майдандық газетінде «Досы үшін өлген, достықтан артық сүйіспеншілік жоқ» деген тақырыпта мақала шықты. Мұнда Сұлтан Баймағамбетовтың орыс жауынгері Матросовтың ерлігін қайталағаны туралы жазылды. Бұл оқыйға былай болды. Ленин қаласы үшін күресте қазақ Сұлтан Баймағамбетов

¹ 1943 жылы 8 сентябрьдегі Жоғарғы Баскомандованиенің бұйрығы.

өзінің даңқын шығарды. Біздің бөлімдеріміздің алдында немістің бірнеше дзоттары тұрды. Жаудың пулемет атысынан, біздің әскер бөлімдеріміз жер бауырлап жатты. жаудың атыс орнына жетіп, оны гранатпен үйін өшіру үшін жасаған жеке батырлардың әрекетінен еш нәтиже шықпады. Немістердің жоғарыда тұрған дзотын құрту керек болды. Сұлтан Баймағамбетов «Сталин үшін!», «Отан үшін!» деген ұранмен жаудың дзотындағы амбразураны денесімен жауып, жаудың пулеметінің үйін өшірді.

«Қызыл әскер акыйқаты» деген газетте: «қатардағы солдат қазақ Ағаділ Сухамбаев орыс батыры Александр Матросовтың ерлігін қайталады. Ол ұрыс уақытында өзінің денесімен жау пулеметінің аузын жауып үйін өшірді, өзінің әскер бөлімін жеңіске жеткізді» деп жазылған.

Қазақстан жауынгерлерін орыс жауынгерлерінің соғыс тәжірибесімен үлгі алуға шақыра отырып, қазақ халқы өзінің майдандағы жауынгерлеріне былай деп хат жазды: «Октябрь революциясына дейін де қазақтар орыс жұмысшыларымен, шаруаларымен достықта болды. Патша өкіметі мен байлар бұрынғы Россия империясының халықтарының арасына іріткі саламын деп талаптанған сайын, халықтар достығы жымдаса түсті, орыс пен қазақ халқы талай рет күш біріктіріп, қанаушыларына қарсы шықты.

Олардың жалпы жауы — патша өкіметі еді. Жылы санап олардың жеңіс жөнінде ынтасы мен сенімі де өсе берді. Бұл езушілерге қарсы олардың бірлесіп күреске шыққан кезі аз болған жоқ. Пугачев көтерілісінің кезінде де, 1905 жылға революция мен Октябрь күндерінде де қазақтар ұрысқа орыстармен бірге шықты».

28 панфиловшы батырлардың ішінде төрт қазақ болды. Олардың ішінде орыстар, украиндар, белорустар, қырғыздар болды. Бұлардың бастығы орыс жауынгері — саяси жетекші Василий Клочков еді. 28 панфиловшылардың ерлік қыймылы орыстың ардақты адамы, Сталин үлгісімен үйренген генерал — Совет Одағының Батыры — Иван Васильевич Панфиловтың есімімен үздіксіз байланысты. Генерал Панфилов қазақ жауынгерлерін әскери және советтік патриотизм рухында тәрбиелеуде баға жетпес еңбек сіңірді. 8-гвардия дивизиясындағы қазақ жауынгерлері Панфиловты әрқашанда тәрбиешіміз және

әкеміз деп есептеді. Панфилов оларға батылдықты, ын-талылықты, қаһармандықты, Отанға шексіз берілгендікті үйретіп баулыды. Генерал Панфилов тәрбиелеген жауынгерлер қазақ халқының мақтанышы болды.

28 панфиловшының ерлік қыймылы ССРО халықтарының өзара қасиетті туыскандығын көрсетеді. Бұл ерлік қыймыл орыс халқының әруақытта-ақ еліміздің барлық халықтарына жауынгерлік пен қаһармандық жөнінде өзінің даңқты дәстүрлері мен өнеге болып отырғанына айғақ болады.

Совет Одағы халықтарының, оның ішінде ұлы орыс халқы мен қазақ халқының 1917 жылғы октябрь күндерінде және азамат соғысы жылдарында, бейбіт социалистік құрылыс жылдарында бекіп нығайған туыскандық достығы герман фашизміне қарсы күрескен Ұлы Отан соғысында бұрынғыдан да жоғары дәрежеге көтерілді. Осы тарихи сын кезінде Совет Одағының халықтары одан сүрінбей өтіп, бүкіл дүние жүзі алдына өзінің мызғымас бірлігін көрсетті.

Еліміздегі халықтардың социализм құру жолындағы күресінде, лениндік-сталиндік ұлт саясатын жүзеге асыруда өсіп нығайған моральдық саяси бірлік және мызғымас достық, ұлы орыс халқының бесжылдықтардағы, әсіресе Отан соғысы жылдарындағы ерлік үлгі-өнегелері совет жауынгерлері оның ішінде қазақ жауынгерлері күш-қуатының, ерлігінің сарқылмас қайнар көзі болды.

Ұлы Отан соғысында совет халқының жеңіп шығуы лениндік-сталиндік ұлт саясатының толық жүзеге асуының жемісі және осы данышпандық саясаттың ұлы күшінің жеңіп шығуы болды. Сондықтан, бұл тарихи жеңіс бір-біріне адал ниетпен жәрдемдесетін халықтар достығының лениндік-сталиндік принципінің мызғымас тірек екендігінің кепілі болады. Сонымен бұл жеңіс фашизмнің шірік нәсілдік теориясына өлтіре соққы берді. Фашистік нәсілдік теорияның быт-шытын шығарды.

Кәзір неміс фашизмінің нәсілдік теориясының орнына үшінші дүниежүзілік соғыстың өртін тұтандырушы американ-ағылшын империалистері ағылшын-саксон нәсілдік теориясын дәріптейді.

«Черчилль мырзаның және оның достарының бұл жөнінде, — деді И. В. Сталин «Правда» газетінің тілшісі-

мең 15 марттағы 1946 жылғы әңгімесінде, — Гитлер мен оның достарына таңғажайып ұқсас екенін атап көрсеткен жөн. Гитлер соғысты шығарғанда неміс тілінде сөйлейтін аламдар ғана толық құнды ұлт болып табылады деп жариялап, нәсілдік теориясын әйгілеуден бастаған болатын. Черчилль мырза да соғыс ашуға шақыру ісін ағылшын тілінде сөйлейтін ұлттар ғана бүкіл дүние жүзінің тағдырын тындыруға тиісті толық құнды ұлт болып табылады деген нәсілдік теориядан бастап отыр. Немістің нәсілдік теориясы Гитлерді және оның достарын немістер бірден-бір толық құнды ұлт болғандықтан басқа ұлттарға үстемдік етуге тиіс деген қортындыға келтірген болатын. Ағылшынның нәсілдік теориясы Черчилль мырза мен оның достары ағылшын тілінде сөйлейтін ұлттар, бірден-бір толық құнды ұлт болғандықтан, дүниедегі басқа ұлттарға үстемдік етуге тиіс деген қортындыға келтіріп отыр».

Совет Одағы халықтарының тең праволы туысқандық достығы реакцияшыл империалистік идеологияның күлін көкке ұшырды. Жер үстіндегі халықтарды «құнды», «құнсыз» деп бөліп, олардың дербес саяси өмір сүруге, мәдениетке, ғылымға, цивилизацияға «бейімдісі» бар, «бейімсізі» бар деп лағушылықтың түкке тұрмайтын сандырақ екенін ССРО халықтарының мызғымас ыштымақ-бірлігі дәлелдеп отыр. Сонымен бірге, бұрын езілген және артта қалған халықтар феодалдық және капиталистік құлдықтан, ұлттық езушіліктен құтылып, советтік қоғамның және мемлекеттік құрылыстың аркасында тарихи қысқа мерзімнің ішінде өзінің мәдени және шаруашылық жағынан артта қалушылығын жойып отыр.

Сталин өзінің «Ұлт мәселесі және ленинизм» деген тамаша еңбегінде былай дейді.

«...ұлттық езуді жою ісі біздің еліміздегі бұрынғы кезде езілген ұлттардың ұлттық өркендеуіне, олардың ұлттық мәдениетінің өсуіне біздің еліміз халықтарының арасында достық интернационалдық қатнастарды нығайтуға және олардың арасындағы социалистік құрылыс ісі жөнінде бірлестік орнатуға әкеліп жеткізгенін атап көрсету керек»¹.

Екінші дүниежүзілік соғыста гитлершіл Германия мен империалистік Жапония тек соғыстық және эконо-

¹ И. В. Сталин, Шығармалар, 11-том, қазақшасы, 394-бет.

микалық жағынан ғана емес, саяси-моральдық жөнінен де жеңілді. «Барлық нәсілдер мен ұлттардың біздің елімізде орын тепкен теңдік идеологиясы, халықтардың туысқандық идеологиясы гитлершілердің айуандық-ұлтшылдық және нәсіл өшпенділігі идеологиясын жеңіп шықты»¹.

Неміс-фашист басқыншыларына қарсы қырғын соғыста ұлы орыс халқы мен қазақ халқының достығы бұрынғыдан әрі нығайды. Оған Ұлы Отан соғысындағы мына фактілер дәлел бола алады.

Саяси жетекші Рашид Жанғозин бас болып бір топ жауынгерлер көпірді қорғап тұрды. Олар төрт рет немістердің атакасына төтеп беріп, бетін қайырды. Гитлершілер содан кейін көпірді қоршап алды. Совет жауынгерлері өмірінің ақырғы минутына дейін көпірді қорғауға бел байлады.

Енді бірнеше минуттан кейін Қанібек Әбілев, Иван Қорчагин, тағы басқалар қаза тауып қатардан шықты. Немістердің жақын жерден айқайы да естілді.

— Эй, рус сдавайся, сдавайся!

Жанғозин ақтық гранатын фашистер тобының қалың ортасына лақтырды.

— Мә, бәлем, сұм нәлеттер, біздің қалай бағынатынымызды көріп қойыңдар!

Енді ол жалғыз өзі қалды. Жолдастарының денелері жанып сөнуге айналды. Рашидтің де киімі жана бастады. Сол кезде ол қалтасынан № 3741424 партия билетін алып мынадай сөздер жазды:

«— Қош бол, аса қымбаттым, қош бол! Өмірімнің ақтық минутында мен өзім жөнінде мақтаныш етіп айта аламын: адам болып тудым, адам болып өлемін. Коммунист болып өстім, коммунист болып өлемін. Гүлденген болашақ жасасын, сүйікті әкеміз Сталин жасасын!».

Ержүрек патриоттың қолымен жазылған бұл сыяқты шын жүректің жалынды адал сөздері партия мен совет мемлекеті тәрбиелеп өсірген нағыз коммунистің бейнесін, ашық, айқын көрсетеді, ол бейненің моральдық тазалығын, күшін табандылығын және Отанға, орыс халқына деген сүйіспендігін көрсетеді.

¹ И. В. Сталин, Октябрь революциясының 27 жылдық мерекесіне арналған мәжілісте сөйлеген сөзінен.

«Харьков түбінде болған ұрыстарда бір топ қазақ жауынгерлері немістердің қарсылығын баса көктеп өзеннің арғы жағына өтті. Жаудан азат етілген Украина жерін қазақтар мейірі қанып сүйді»¹.

«Біз бір-бірімізден қашықтықта өстік, — деп жазды қазақ жауынгері Б. Бұлқышев, — мен қазақ ауылынанмын..., ол Курскийдің колхозынан. Сонда да қазақ даласы мен Курский жері бір жер болып есептеледі. Өйткені екеуі де — Совет жері. Біздің өміріміздің барысы мен мақсатымыз бір».

«Бір қолайлы биік төбе үшін қызу күрес болды, — деп жазады қазақтың «Қызыл әскер ақыйкаты» атты майдандық газеті. — Биіктөбе қолдан-қолға төрт рет өтті. Біздің жауынгерлер жауды ығыстыра алға қарай ұмтыла бергенде бір бүйірден неміс фашист пулеметі атқылай бастады. Губко қолына гранатты алып, неміс пулеметіне қарай еңбектеді. Жау пулеметіне жақындап келіп, Губко гранатасын лақтырды. Екінші гранатаны көтеріп лақтыра берген кезде Губкоға жаудың оғы келіп тиіп, ол қаза тапты.

Досы, жаң жолдасы, Губконың өлімі қазақ жауынгері Қорғанның жанына қатты батты; ол бұл күні кешке өзінің Қазақстандағы анасына былай деп хат жазды: «Ана, менің қайғым күшті. Ұрыста менің бауырым, досым Вася қаза тапты. Васяны сенде туған ұлыңдай көруші едің. Неміс фашистерінен мен Вася үшін аяусыз кек аламын. Васяның әйелі мен екі баласы қалды. Оларды қайғыртпа, жұбат. Оларға жәрдемдес. Біздің үйде екі сыйыр бар ғой, біреуін Васяның әйеліне бер... Ана, маған Васясыз көңілсіз, өте қыйын. Васядай досты іздеп табу қыйын».

Қөп кешікпей Қорған анасынан хат алды. Хатта былай делінген: «Васяның өлімі менің де жаныма қатты батты. Васяның әйелі, балалары мен үшін өз балаларымдай қымбат. Васяның семьясына қолымнан келген жәрдемімнің барлығын аямаймын, Васяның әйелі сыйырды алғысы келмеп еді, алмасаң қатты өкпелеймін деп болмай алдырдым. Қош сау бол балам, өзің үшін де, Вася үшін де жаумен күрес. Менің беретін аналық батам осы».

Гитлер Германиясына және империалистік Жапонияға қарсы Ұлы Отан соғысында совет халқы және оның

¹ «Правда» газеті. 18 май, 1949 жыл

даңқты армиясы коммунист партиясының басшылығымен бүкіл дүниежүзілік тарихи жеңіске жетті. Совет халқы және совет армиясы неміс фашистеріне қарсы қырғын ұрыстарда өз Отанының намысы, бостандығы мен тәуелсіздігі үшін ғана күресіп қоймай, барлық Европаны фашистердің құлдығынан сақтап қалды.

Қазақ халқы совет халықтарының туысқандық, достық семьясында бола отырып, өзінің советтік социалистік Отанын қорғауда 1941—1945 жылдарғы Ұлы Отан соғысы кезінде тылда да, майданда да жаңқыярлық ерліктер жасады. Сөйтіп, олар өздерінің советтік ұлттық мақтаншы мен советтік патриоттық сезімін көрсетті. Қазақ халқы Ұлы Отан соғысына қатнасып социалистік Отан алдындағы өзінің міндетін орындағанын мақтан етеді, мұнда өзіне үлгі көрсеткен ұлы орыс халқына алғыс айтады. ССРО Халық Комиссарлар Советі және БК(б)П Орталық Комитеті қазақ республикасының 25 жылдығымен байланысты жіберген құттықтауында былай деп жазды:

«Ұлы Отан соғысы күндерінде қазақ халқы Совет Одағының басқа халықтарымен біріге отырып, өз Отанының бостандығы мен тәуелсіздігін қорғап қалды. Он мыңдаған қазақтар бірнеше ұрыстарда көрсеткен ерлігі, қаһармандығы үшін Совет Одағының ордендерімен, медальдарымен наградталды. Қазақ республикасының жұмысшылары, колхозшылары мен интеллигенттері өздерінің жаңқыярлық еңбегі арқасында жауды жеңуге көп мүмкіншіліктер берді».

Қазақстан еңбекшілерінің ерлік еңбектерін Совет үкіметі әрқашан жоғары бағалап отыр. 1941—1945 жылдары, Ұлы Отан соғысы уақытында Балқаштың мыс қорытатын комбинатын мемлекеттік қорғау комитеті 19 рет ауыспалы Қызыл тумен наградтады. Жезқазған руднигі 16 ай бойы ауыспалы туды өз қолында ұстады. Түрксіб пен Қарағанды темір жолы 3 рет, тамақ өндіріс орны 3 рет, мал шаруашылығы басым облыстар мен аудандар 9 рет ауыспалы Қызыл тумен наградталды. Мемлекеттік қорғау комитетінің ауыспалы Қызыл туы Балқаштың мыс қорытатын комбинатына, Түркстан Сибирь темір жолының Шар депосына өмірлік сақталуға берілді.

Отан соғысы сыяқты ұлы соғысқа қазақ халқының алғашқы қатысуы. Бірақ соның өзінде ол өзінің батыр,

жауынгер халық екенін көрсетті, тамаша бүгінгісі бар, жарқын болашағы бар халық екенін танытты. Қазақ халқының енді өзінің бай әскери тарихы бар.

Қазақ халқы соғыстың барлық қатал сынынан өтіп, зор абыройға, даңққа ие болды.

И. В. Сталин бұл соғыстың ерекшелігін айрықша көрсетті. Неміс фашистеріне қарсы соғыс Совет Одағындағы барлық халықтардың бүкіл халықтық соғысы екенін айтты. Данышпан көсем совет халқының түбінде анық жеңетіндігін болжап, совет адамдарына ұлы сенім, берік рух берді. Ұлы Отан соғысында еліміздің алдында тұрған қауырт міндет, борыштарды көрсетіп, халқымыздың ұлы мен қыздарын ерлік, патриоттық күреске шақырды. Ел басына туған қатерлі күндерде совет халықтарының достығы берік беки түсті, жыйырма жылдан аса уақыт жүзеге асырылған Ленин — Сталин ұлт саясатымен коммунистік партия бастап жүргізген ұлы социалистік құрылыс жұмысының нәтижесі айқын көрінді.

Дәл осы күндері Қазақстан еңбекшілерінің көз алдында коммунист партиясының тарихи ұлы істері, ұлы орыс халқының көмегі қазақ халқының шаруашылық, мәдени және саяси өмірін толық гүлдендірудегі айрықша қамқорлық еңбектері айқын көрінді.

Сондықтанда қазақ еңбекшілері совет Отанын қасық қаны қалғанша қорғайтынын айтып И. В. Сталинге серт берді:

«Отан қорғау үшін қандай құрбандыққа болса да, біз дайынбыз, Сталин жолдас. Өзіміздің барлық күшімізді, керек болса, тіпті өмірімізді беруден біз бастартпайтындығымызды айтып сендіре аламыз» деді.

Алматы облысының «Луч востока» колхозының колхозшылары И. В. Сталинге мынадай уәде берді:

«Сүйікті көсеміміз және ұстазымыз Сталин жолдас-тың радио арқылы сөйлеген сөзін шын ықласпен тындадық, ол сөз біздің жүрегімізді қатты тербетті. Кәдірлі И. В. Сталин айбынды Қызыл Армиямызды және еліміздің еңбекшілерін азық-түлікпен, жауды жеңуге қажет барлық нәрселермен қамтамасыз ету үшін, Сіз қалай істе десеңіз, біз солай істеуге уәде беріп міндет аламыз» деді.

Қазақ халқы кемеңгер көсемге берген сертін іс жүзінде орындауға жедел кірісті. Ел басына қауіп төніп тұрған қыйын-қыстау күндерде қазақ еңбекшілері қаһар-

ға мінді. Коммунистік партияның төңірегіне тығыз топталып, қатарын нығайта түсті. Қазақ халқы ертеңісіне мықты сеніммен қарады. Сөйтіп, халықтар достығын бел тұтқан қазақ халқы ұлы Сталиннің Совет Армиясына барлық жерде көмек көрсету туралы нұсқауын жүзеге асыруға шұғыл кірісті. Қазақстан өз арасынан арнаулы дивизия, бригадалар ұйымдастырды, оларды майданға аттандырды.

Өзінің ең жақсы ұлдары мен қыздарын майданға аттандырып, Қазақстан еңбекшілері күн-түні тыным алмастан тылда да көптеген жұмыстар істеді.

Неміс-фашист басқыншыларына қазақ халқының қарсы күресінде, майданда болсын, мейлі тылда болсын, алдыңғы қатарда көзге түскен коммунистер мен комсомолецтер болды.

Қазақстан өндірісі майданды қару-жарақпен және көмір, мұнай, металмен қамтамасыз ете отырып, «Барлығы майдан үшін! Барлығы жауды жеңу үшін!» деген ұранмен табыстан табысқа жетті.

Қазақстанда батыс аудандардан көшіп келген өндірістер мен Қазақстанның өз өндірістері және жаңа салынған өндіріс орындары бірлесе жұмыс істеді, айрықша ынта, жігер жұмсап еңбек өнімін көтерді, майданды керек-жарақпен жабдықтап тұрды.

Қазақстаннан қару-жарақ тиеген, астық тиеген эшелондар үздіксіз майданға кетіп жатты. Соғыс алдындағы екі жылмен салыстырғанда соғыстың бірінші жылдарында Қазақстан тек астықтың өзінен 34 миллион пұт, қант қызылшасынан 1 503 центнер артық берді. Сөйтіп, Қазақстан қару-жарақ, қорғасын, цинк, түсті металл, азық-түлік жеткізу жағынан Совет Армиясының негізгі тірегінің бірі болды.

Совет Армиясының Бас қолбасшысы, Генералиссимус Иосиф Виссарионович Сталин 1943 жылғы 7 ноябрьде, армиямызға берген бұйрығында былай деп жазды:

«Майданға қару-жарақ, оқ-дәрі, азық-түлік, киім жабдығы үздіксіз ағылып баруда. Урал мен Кузбасс, Москва мен Поволжье, Ленинград пен Баку, Қазақстан мен Өзбекстан, Грузия мен Армения, республикаларымыз бен облыстарымыздың бәрі Қызыл Армияның айбынды арсеналына айналды».

Совет халықтарының өз армиясына осындай орасан зор көмегі арқасында, коммунист партиясының төңірегіне

берік топталғандығы арқасында, біздің армиямыз батыста неміс-фашистерін, шығыста жапон империалистерін талқандап шықты. Бұл жеңістерді басқарған, ұйымдастырған және қамтамасыз еткен кемеңгер қолбасшы Сталин болды.

Соғыс кезінде өздерінің барлық күші мен қаражатын Отан игілігінен аямаған орыс жұмысшыларының, колхозшылары мен колхозшы әйелдерінің еңбектегі ерлігі ұмтылмайды. Міне, сондықтан да ССРО-ның барлық халықтары орыс халқының көмегісіз өздерінің бостандығы мен тәуелсіздігін қорғап қала алмайтындығын ұмытпайды.

Советтік Отанды қорғауда жауынгерлік, батырлық, табандылық, туысқандық өзара көмек үлгілері орасан көп болды. Осындай ерлік істер үлгісімен қазақ жауынгерлері де советтік патриотизмге, советтік ұлттық мақтанышқа тәрбиеленді. Қазақстан жауынгерлері соғыстың ең ауыр минуттарында, совет халқының басқа ұлттарынан барған жауынгерлер сыяқты, орыс жауынгерлерінен батырлық пен ержүректіліктің үлгісін үйренді.

1945 жылы Қазақ ССР-ның 25 жылдығына және Ұлы Отан соғысының жеңуімен байланысты Қазақстанда 5309 адам ССРО-ның ордендерімен, медальдарымен наградталды.

Мындаған, жүздеген қазақ халқының ұлдары мен қыздары орыс халқымен, белорусс, украинна және Совет Одағының басқа ұлттарымен бірлесе отырып, Москва, Ленинград, Сталинград түбінде аянбай күресті. Белоруссияны, Украинаны, Балтық бойын азат ету ұрыстарына да қатысты. Басқа Батыс елдерін босатуда Гитлер Германиясына және Жапония самурайларына қарсы ұрыстарға белсене қатнасты.

Көптеген Қазақстан жауынгерлері неміс фашистеріне және Жапония империалистеріне қарсы күресте көрсеткен ерліктері, батырлығы үшін жоғарғы үкімет наградтарына ұсынылды. 369 адам Совет Одағының Батыры атағын алды. Оның ішінде 100 ден астамы қазақ, 60 мың қазақстандық солдаттар мен офицерлер Совет Одағының ордендерімен, медальдарымен наградталды. 28 батыр — панфиловшылардың өшпес ерліктері Ұлы Отан соғысының тарихында алтын әріппен жазылып қалды. Қазақ Қошқарбаев Рейхстаг үстіне жеңіс туын тігудегі ұрысқа қатнасты.

Бұлар батырлықты, ержүректілікті өзінің туысқан — орыс жауынгерлерінен үйренді. Совет елі және Коммунист партиясы тәрбиелеген, Ұлы Отан соғысында өз Отанын қорғауда батырлықпен даңқы шыққан Қазақстанның ер жүрек ұлдары мен қыздарын: Совет Одағының батыры атаған екі рет алған Т. Бигельдиновты, Сергей Луганскийді, Л. Бедапы, Павловты, Совет Одағының батыры М. Ғабдуллинді, Т. Тоқтаровты, Сұлтан Баймағамбетовты, Ағаділ Сухамбаевты, Хамит Көбиковты, шығыс әйелдері арасынан бірінші шыққан Совет Одағының батыры атаған алған — М. Маметованы, Әлия Молдағұлованы совет халқы ешуақытта ұмытпайды. Қазақстанның ұлдары мен қыздарының қаһармандық ерлігіне Қазақ ССР-ның жұмысшыларының, колхозшылар мен интеллигенттерінің тылдағы ерліктері сайма-сай келді.

Соғыстың алғанқы күнінен бастап, республиканың өнеркәсібі мен ауыл шаруашылығы майданының мақсатына бағындырылды.

Неміс фашистері уақытша басып алған аудандардан, Қазақстанға көшіріліп әкелінген заводтар, фабрикалар аз уақыт ішінде орналасып, майданға қажетті өнімді көптеп жіберіп тұрды. Соғыс кезінде Ақтөбе Ферросплав заводы, Ақтөбенің хромируднигі, Текелі комбинаты, қазақ металлургия заводының пештері т. б. өндіріс орындары салынды. Көмір, мұнай өндірісі өсті.

Соғыс жағдайындағы қыйыншылықтарға қарамастан республиканың колхоздары мен совхоздары ауыл шаруашылығын өркендете отырып, тылды егіншілік және мал шаруашылығы продукцияларымен қамтамасыз етіп отырды.

* *

*

Қазақ халқы зор тарихи өмірді басынан өткізді. Ол қай уақытта болсын ұлы орыс халқы мен тығыз байланыста болды. Қазақ халқы мен орыс халқының арасындағы байланыс, туысқандық тарихи тұрғыда қалыптасып, сынан өтті, гасырлар бойы нығайып жетіле берді.

Бұл достық байланыс қазақ халқын құлдықтан, ішкі, сыртқы жаулардан аман сақтап қалды. Коммунистік партия бастаған бақытты, сәулетті советтік социалистік өмірге жеткізді.

Қазақтың советтік социалистік республикасы — қуат-

ты Советтік Социалистік Республикалар Одағының — ССРО-ның белді бір бөлігі. Қазақ халқы ССРО халықтарының туысқандық семьясымен бірге туысқан Коммунистік партияның, туысқан орыс халқының төңірегіне берік мәңгі топтасқан халық.

И. В. Сталин 1935 жылы-ақ ССРО халықтарының арасындағы достық өсіп, нығаюда, мұның өзі, жолдастар, бізге большевиктік ұлт саясатының берген нәрсесінің ішіндегі ең бағалысы.

Ал, ССРО халықтарының арасындағы достық үлкен және елеулі жеңіс. Өйткені бұл достық бар тұрғанда біздің еліміздің халықтары еркін болады және жеңілмейді. Бұл достық бар тұрғанда және жасап тұрғанда бізге ешкім, ішкі жаулар да, сыртқы жаулар да қорқынышты емес, деп көрсетті.

Соғыстан кейінгі уақытта орыс халқы бастаған бүкіл совет халықтары Коммунистік партияның басшылығымен, соғыстан кейінгі төртінші бесжылдық жоспарды орындап, бесінші бесжылдықтың жоспарын жүзеге асыруда, біздің елімізде коммунизмнің салтанат құруы үшін күресуде.

Ұлы коммунизм құрылыстарын салуға бүкіл Совет Одағының халқы қатынасады. Алматының, Шымкенттің, Уральдың, Петропавлдың заводтары коммунизм құрылыстары үшін құрал-жабдықтар жасап шығарады. Теміртаудың болатшылары ұлы құрылысқа болат, Қарағандының шахтерлері вагондаған көмір жібереді.

1953 жылы 5 октябрьде болып өткен Коммунистік партияның ХІХ съезі коммунизм салтанаты жолындағы партиямыздың қаһармандық күресінің аса маңызды кезеңі болды. Съездің қарарлары, И. В. Сталиннің съездің қортынды мәжілісінде сөйлеген тарихи сөзі совет халқын коммунизм орнатуға жұмылдыратын, бүкіл прогресшіл адамзаттың халықтар арасындағы бейбітшілік үшін, соғыс өртін тұтандырушыларға қарсы күреске жігерлендіретін күрес пен жеңістің ұлы программасы болып табылады. Съезд партиямыздың даңқты жеңістерінің қортындысын шығарып, коммунизмге қарай онан әрі алға басудың аса ұлы перспективаларын белгілеп берді.

Кәзір Совет Одағының Коммунистік партиясының басты міндеттері, — делінген ХІХ съезд қабылдаған партияның Уставында, — социализмнен коммунизмге бірте-бірте өту жолымен коммунистік қоғам орнату, қоғамның

материалдық және мәдениет дәрежесін үздіксіз арттыра беру, қоғамның мүшелерін интернационализм рухында және барлық елдердің еңбекшілерімен туысқандық байланыстар орнату рухында тәрбиелеу, советтік отанды оның жауларының агрессиялық қыймылдарынан белсене қорғауды барынша нығайта беру.

Партиямыздың тарихи ХІХ съезі ССРО-ны өркендетудің бесінші бесжылдық жоспары туралы директиваларды қабылдады. Социализмнен коммунизмге бірте-бірте өту кезеңінде халқымыздың алдына зор перспективалар ашып берді. Партияның ХІХ съезінің қарарлары мен И. В. Сталиннің съезде сөйлеген тарихи сөзімен және оның «ССРО-да социализмнің экономикалық проблемалары» деген данышпандық еңбегімен жігерленген бүкіл совет халқы бесінші бесжылдықты ойдағыдай орындау үшін, елімізде коммунизм орнату үшін күресуде.

Мемлекеттік және шаруашылық басшылықты жақсарту жөнінде партия мен үкіметі белгіленген шараларды және жеңіл, тамақ өнеркәсібін, ауылшаруашылығын өркендету туралы қарарларды жүзеге асыру еліміздің алдында тұрған тарихи міндеттерді ойдағыдай орындауға бұрынғыдан да қолайлы жағдай туғызды. Бұл тарихи документтер: еліміздің алдында тұрған міндеттерді айқын көрсетіп берді. Осыған байланысты халықтардың бейбітшілігі мен қауіпсіздігінің тірегі болып табылатын біздің ұлы социалистік мемлекетті онан әрі тынбастан және барлық жағынан нығайта беруіміз керек. Совет елі халықтарының бірлігі мен достығын онан әрі нығайтуды, көп ұлтты совет мемлекетін нығайтуды қамтамасыз етуіміз қажет. Отанымыздың қорғанысы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатымен советтік қарулы күштерді нығайта беруіміз, социалистік, өнеркәсіп пен колхоз құрылысын мейлінше өркендетуіміз, жұмысшылардың, колхозшылардың және интеллигенцияның, барлық совет адамдарының материалдық әл-ауқатын онан әрі үздіксіз жақсарту беруіміз керек, халықтардың аса ұлы жеңісі болып табылатын бейбітшілік, демократия және социализм лагерін сақтап нығайта беруіміз, демократиялық лагерьдегі елдердің халықтарының достығы мен ынтымағын нығайтуымыз керек екендігі ашып көрсетілді. Бұл міндеттердің бәрі коммунистік партияны, онан әрі нығайту және оның

Бұқарамен байланысын күшейту міндетімен ұштастырылып іске асырылады.

ССРО Министрлер Советінің председатели Г. М. Маленков жолдас ССР Одағы Советінің IV және V сессияларындағы сөзінде үкімет өзінің барлық жұмысындағы сыртқы және ішкі істерді партия жасап берген саясатты берік жүргізіп отыратынын айтты.

Ішкі саясат жөнінде партиямыз бен совет үкіметі бұдан былай да жұмысшы табы мен колхозшы шаруалардың мызғымас одағын, еліміздің халықтары арасындағы туысқандық достықты нығайта береді, социалистік мемлекеттің қорғаныс қуатын мейлінше нығайтады, халық игілігінің, оның материалдық және мәдени талаптарын барынша қанағаттандыруға социалистік отанымызды оған әрі гүлдендіруге қажымай-талмай қамқорлық жасау міндеті біздің партиямыз бен үкіметіміз үшін мызғымас заң болып табылады.

Біздің қуатты отанымыз өз күштерін арттыра отырып, жаңа табыстарға қарай алға басуда. Бізде коммунистік қоғам орнату үшін материалдық және рухани қажеттердің бәрі бар. Табиғат байлығы мол, өндіріс, техника, ауылшаруашылық және мәдениетіміз бай елміз. Совет халқы ұрыстарда сыннан өтіп, шыныққан халық.

Партияның XIX съезінің тарихи қарарларымен И. В. Сталиннің «ССРО-да социализмнің экономикалық проблемалары» деген еңбегімен, марксизм-ленинизм ғылымының асыл қазналарымен қаруланған ССРО Жоғарғы Советінің бесінші сессиясының қарарлары және бұл сессиядағы Г. М. Маленков жолдастың сөйлеген сөзімен, СОКП Орталық Комитеті сентябрь Пленумының қарарларымен қаруланған халқымыз Совет Одағының Коммунистік партиясының басшылығымен коммунизмнің салтанатына қарай алға басуда.

Бағасы 1 сом 10 тыйын.

р

2-10